Pintér Lajos

öröknyár: elmúltunk ötven-évesek

Nagy Gáspár emlékére

a sír
nincs sehol
a sír

a gyilkos kor
a test *ITT is*
a temetőben *OTT is*
a test *a gyilkos kór*

a csont
a nagytilaji temetőben
a csont

egyszer majd el kell temetni
és nekünk nem szabad feledni
érdemeit néven nevezni

(p.s.)

Levetett, lobogó,
leNGő fehér iNGét
emeld fel, vedd föl!

tiszavirág

töredék

gyere Gáspár
segíts
csak áruló születik
s lázadót már
nem terem
e föld
most is ez a
hétpróbás
pimasz...
a kézirat itt
megszakad

töredék 2

a szekszárdi temetőben
a nagytilaji temetőben
a csongrádi temetőben
hol rokonok neve
a kőben

hol találkoznak
a párhuzamos koporsók
a végtelenben

fáklyaláng

Bauer Sándor
Moyses Márton
Jan Palach –
kik égő
néma fáklyák
éjszakánkban
ott világítanak

hegedű

Csernus Farkas
nagyapám testvére
hegedűkészítő volt
hol Csongrádon
hol Szegeden
a műhelye
hegedűkészítő
ízlelgetem a szavakat
nekem is készített
egy apró
gyermekhegedűt
emlékezem
a hegedűleckékre
a violinkulcs
hattyúnyakára
suta ügyetlen kezem
sétájára a
húrokon
nem marad utána
emlék
egy kézhezálló szerszám
egy apró
gyermekhegedű sem
így most a semmin játszom
azt tartom kezemben
a semmi húrjait zengetem
hűtlen rokon

György Attila
Mohikánok

Arra nézve semmiféle értelmes magyarázat nincs, hogy Mári néni, Kósa Andorné a vasárnapi nagymise után miért is ment be komaasszonyához, ahonnan több mint két óra késéssel, bőven a déli ebéd ideje körül ért haza férjéhez.

Mindenesetre, Mári nénin abban a pillanatban elhatalmasodott a rossz előérzet, mihelyt a portán belépve megpillantotta kedvenc kakasát, a pirosfekete Józsit, amint faroktollak nélkül, páni félelemmel rohan el az istálló irányába.

Mári néni utánament, és megigézett borzalommal figyelte megcsupaszított kakasát – aztán benézett az istállóba is, és megkönnyebülten tapasztalta, arrafele minden rendben van: a tehénnek és a lónak friss széna van téve, víz a cseberben, és a disznó is enni kapott. Andor bá' példásan elvégezte tehát a reggeli bajt – csupán a szegény kakast mocskolták meg valamiféle gézengúz kölykök.

Mári néni fejcsóválva a ház felé vette útját. Belépett a konyhába, aztán hoszú ideig csak állott az ajtóban, földbe gyökerezett lábbal, amíg végül le nem roskadt az ajtó melletti konyhaszékre.

A konyhai tűzhely, a régi, megviselt érckályha előtt ott ült hites ura, Andor, törökülésben, karbafont kézzel. Hajából kackiásan álltak ki a Józsi kakas tollai, még csuklójára kötözve is lógott egy pár, arca pedig piros és fekete színekre festve csillogott a tűz fényében. Derékig meztelenül ült a kályha előtt, s még köszönésre se méltatta feleségét, aki a maga során csak annyit nyögött ki elhaló hangon:

– Andor, az Istenért…

Egy idő után aztán megjött a hangja Mári néninek. Hosszasan szidta Andor bá'-t, kérlelve és fenyegetőzve kapacitálta, keljen fel a füttő elől, mossa le magáról a festéket, és szedje le a tollakat, amíg meg nem érkezik valaki, hiszen még híre megyen, hogy Kósa Andor megbolondult, s valóban, miféle viselkedés ez, hogy a rendes embert a gutával ütteti meg.

Andor bá' sztoikus nyugalommal viselte a szóáradatot, csupán amikor a hangerő lépte túl a házban megszokott és megengedett szintet, emelte fel tenyérrel kifelé fordított jobb kezét, amelyet – járását közelebbről ismervén – Mári néni mégiscsak tiszteletben tartott. Ott ült, mozdulatlanul, akár valami ottfelejtett törzsfőnök, s csak időnként tett egy-két hasáb fát a tűzre, hogy ébren tartsa a tüzet.

Az öreg napszentületkor, alkonyatra kelt fel. Kiment az udvarra, a körtefa alá vizelt, majd bement az istállóba. Abrakot adott a lónak, megsimogatta fejét, aztán a tehénnek és disznónak is enni adott. A Bodri kutyát elengedte a láncról,

és visszament a konyhába, ahol Mári néni sötét gondokkal terhelten a vacsorát készítette az asztalra.

Andor bá' megfogta a hideg puliszkával, szalonnával, töpörtyűvel, túróval teli tányért, hagymát vett melléje, és kezében a tányérral ismét leült a kályha elé. Zsebéből elővette a csontnyelű bicskát, szó nélkül falatozni kezdett. Jó étvággyal, komótosan evett, végül megtörölte a bicskát, bajuszát, s a maradék ételt a tányéron átnyújtotta feleségének:

– Me'. Egyél.

Mári néni sorsába beletörődve evett, aztán bátortalanul próbálkozott:

– Legalább egy kicsi tűzifát, ha vágnál, te Andor…

Az öreg megemelte mutatóujját, helyeslőn bólintott. Felkászálódott, és a fészerbe ment. Ásót vett elő, a hátsó udvarba ment vele, s a favágó csutak mellett ásni kezdett. Néhány lapát föld után lehajolt, s a gödörből kivette a favágó fejszét. Szép tempósan felhasogatott néhány csutakot, tűzgyújtót aprított mellé, aztán ölbe vette a fát és bevitte a konyhába.

Fát tett a tűzre, majd visszaült a kályha mellé.

Mári néni csendesen könnyezve kifordult a konyhából. A szomszéd házba, Laji komáékhoz vette az irányt. Kopogott, majd belépett az ajtón, s a vacsorázó házaspár kérdő tekintete mellett nekidőlt az ajtófélfának:

– Laji – mondta könnyeivel küszködve –, menjen át Andorhoz, az Isten fizesse meg. Megbolondult szegény, beszéljen vele. Ejsze, valamiféle indiánnak képzeli magát… Vénségire… Menjen, magára hallgat. Szóljon vele…

Az öreg felállt az asztal mellől, megpödörte hosszú fehér bajuszát:

– Indiánnak-e? De azt az úristenit ennek a fehér világnak!

És ment. Először belépett a kamrába. Aztán kijött onnan, elhagyta a házat, átvágott az úton, az udvaron. A kutya hang nélkül kotródott előle. Benyitott a házba, és belépett a konyhába, ahol Andor bá' rezzenéstelen arccal, harci díszekben és tollakkal a fején ült az érckályha előtt a földön.

Laji bá' megállott előtte. Bekecse alól félliteres szilvapálinkát húzott elő, fogával kihúzta a dugót, majd átnyújtotta Andornak:

– Hoztam egy kicsi tüzes vizet, komám.

Aztán leült mellé, elvett a kályhából egy széndarabot, és két hosszú, egyenes vonalat festett vele az arcára, halántéktól az álláig.

Az a bizonyos csecsen zászló

– Hogyan jutottunk idáig?

Kezébe vette a géppisztolyt és végigsimított csövén. Hatvan centiméter hosszú hűvös acél, negyven centiméter a visszacsatolható tus. Harminc töltény a tárban és újabb harminc a fordítva hozzáerősített tartalékban. Szükség esetén másfél másodperc alatt fordítod meg a tárat. És hatvan lövést adhatsz le tizenöt másodperc alatt.

Soha senki nem mérte le.

Elmosolyodott. Aszlannal nézett szembe: sápadt, szakállas arcán veríték fénylett. Valahol hátulról jajgatás hallatszott. Aszlan bólintott, majd lehunyta szemét, és hátát a falnak támasztotta.

Az ablakhoz fordult. Kinn, a négyzet alakú téren, a legázolt virágágyások között páncélozott autók álltak, körülöttük, mögöttük terepruhás katonák kerestek fedezéket.

Az ellenség.

Ismét Aszlanra nézett, aki csőre töltött, majd a fegyvert az ablakkeretre támasztva lőni kezdett. Ütemes, otthonosan kattogó zaj töltötte be a helyiséget, bakancsára üres töltényhüvelyek hullottak.

Felkapta fegyverét, és ő is az ablakhoz fordult. A géppisztoly ritmusába más, kinti fegyverek csattogása hasított bele, vakolat és üvegcserepek hullottak rá. Lövés nélkül visszahátrált a fal mögé.

Aszlan hanyatt feküdt, a kezéből kiesett fegyveren. Mögöttük a falon zsinóregyenes, kerek lyukakat ütöttek a lövedékek.

Hét egész hatvankét milliméter nagyságú lyuk tátongott Aszlan homlokán, feketére égett körvonallal. A göndör haj alól bíborvörös vértócsa terjedt a hajdan fényesre csiszolt parkettán.

Egyre nagyobb folt.

A másik ablaknál Muszil, a következőnél Ahmat. Leengedték fegyverüket, és szó nélkül nézték Aszlant.

A vakolat hullott, a golyózápor akár az óraketyegés.

Az átlőtt bajtárs feje alatt egyre nagyobb tócsa gyűlt a vérből. Sűrűn, sötéten, vörösen.

Piros.

Az épület megrendült: valamelyik emeletet aknákkal lőtték. Magához szorította fegyverét és újra az ablakhoz állott. Aztán féltérdre ereszkedett, és a géppisztoly csövét az ablakkerethez támasztotta. Aszlanra gondolt, és a kiképzésen mondottakra: fegyver, kéz, ember. A három együtt működik.

Könyökével az ablakkerethez támaszkodott, a géppisztolyt vállához szorította, és célba vette az egyik páncélautó mellett térdelő katonát. Keserű, fémes ízt érzett szájában, legyűrte a feltörő hányingert, aztán lassú mozdulattal kibiztosította a géppisztolyt.

Első a fegyver. Nem reszket. Kettő a kéz. Nem reszket. Három az ember.

Három a magyar igazság.

Irányzék, célzószeg, katona.

Meghúzta a ravaszt. A fegyver visszaütött a vállára, és mintha lassítva látta volna, a páncélautó melletti katona eldőlt, kitárulkozott a következő golyóknak.

Embert öltem, gondolta. Felállt, az ablakkeretet kitöltötte teste. Végignézett a harckocsikkal tele téren, a terepruhás katonákon, majd tovább, a füstölgő városon. A hegyeken. És a hegyek fölött gomolygó bársonyos, puha bárányfelhőkön.

Fehér.

Az eséstől magához tért. Ruszlan feküdt rajta, az ugrás lendületétől összepréselődve. Az ablakkeretből szilánkok szakadtak ki a pergőtűzben. Ruszlan feltérdelt, üvöltött valamit, aztán állánál fogva megragadta fejét és homlokon csókolta. Fegyverét újra a kezébe nyomta, és visszaállt az ablak mögé.

Valahonnan egy sisak gurult közelébe. Fejére tette, és óvatosan kilesett az ablakon. Térden állva nézett ki a térre, ahonnan tűz alá vették őket, és amely két napja otthonuk volt, börtönük és a szabadság ígérete. A teret nézte, amely valamikor egy sosemvolt ország főtere volt, és többé sosem válik azzá.

Valahol fejük fölött ott lobogott a zászló. Ezért folyt a harc, és ezért harcolt az épületet, az egykori országházat védő harminckét ember. Az elnök meghalt. Az ország elesett, és a világról már jó ideje hogy semmit nem tudtak.

Harmincketten voltak, majd harmincan, huszonkilencen, huszonnyolcan, és mintha soha nem akart volna megszűnni hátuk mögül hullani a vakolat.

– Hogyan jutottunk idáig?

Valami iszonyú erő a falhoz vágta, és süket csend ereszkedett a világra. Vörös, bíbor felhők vonultak szeme előtt, amelybe fehéren hasítottak a fájdalom csíkjai – és csend, néma csend, miközben üveg- és faltörmelék záporozott testére.

Amikor újra felnézett, terepruhás katona állott előtte. Kezében rászegezett karabély, és arcán az otthonos, jólismert kifejezés, az álarc, amely alatt nincs könyörület és nincs kegyelem: a katonák arca, amilyet csak keleten lát az ember.

Megmozdította fejét, és noha nem hallotta, érezte a csigolyák száraz reccsenését. Megkönnyebbült, egy önkéntelen mozdulattal megemelte magát, és a falhoz támasztotta hátát.

Vele szemben mozdulatlanul állott a katona és a puskacső.

Arcán nedvességet érzett. Felemelte kezét, és végigsimított szakállán. Sűrű, sötét vért látott kezén, és ajkában érezte a sós ízt.

Szemébe nézett a katonának, majd lassan, nagyon lassan odanyúlt, ahol a derékszíjon a pisztolyának kellett lenni.

Valószínűtlenül éles fájdalom robbant át fején, és miközben végképp elernyedt teste, az ablakon át újra a hegyeket látta, és a hegyeket övező fenyveseket. A fenyőket, amelyek vigasztalóan olyanok, mint otthon.

Zöld.

Szűgyi Zoltán

Pillangóversek

Vannak versek, melyek olyanok,
mint a pillangók:
az érintésbe belepusztulnak.
Ne bántsátok a pillangókat!

Pillangóvers a pillanatról

lehullok öledbe

vers
a
versre

akár a pillanat

mi egyetlen
örök

Pillangóvers a feladatról

Hosszú póznát végy.
Nádját zsineggel kötözd.
Lobbantsd fel. S lengesd.

Item

Házból a kert felé, kertből
az út irányába tégy jelet nekem!

Pillangóvers a távolodásról

Kertházam üres.
A napot – mondd – hogyan látod?
Eltávolodtál.

Item

Pihen a fagyott föld. Jégburok pattog
– az elvermelt gondolaton.

Pillangóvers a megnyilatkozásról

Szívem szonettet
ver. Légzésem haiku.
Megnyilatkozom.

Item

Verssé leszek, hogy így tegyek bizonyságot:
ma is él Isten.

Pillangóhaiku az égi fájdalomról

Ne tépd le rózsád.
Szünetel ünnepnapon
az égi fájdalom.

Pillangóhaiku az új napról

Máglyagyújtás a jel.
Hárfa, lant, kürt, dob szól.
Új nap alkonyul.

Pillangóhaiku az ünnepi csokorról

Pálma, mirtusz, fűz-
fagally, cédrusalma – ó,
meglegyenek mind!

Pillangóhaiku a versről

Születő versem
pillangóvá lesz immár.
S csak száll. Száll, száll. Száll.

Pillangóhaiku az öreg kutyáról

Megöregedett
kutyám betegen hever.
Sírok. Kesergek.

Pillangóhaiku a kételyről

Hitem töretlen.
Ó, kétely gyötör mégis.
Mit nem teszek jól?

Pillangóhaiku a készülődésről

Álmot nem ízlel.
Szemtől megvonja a szépet.
Készülődik. El.

Pillangóhaiku-csendélet

Porfényes székek.
Aszalt almaszeletek.
Asztalfőn a bölcső.

Sárvári Kornél

A felolvasóest

A felolvasóesten, melyet a jelen írás megörökíteni hivatott, a következő szöveget hallhattuk Szabó Anna Tíra előadásában.

Volt egyszer egy ember, ki Isten dicsőségére oszlopot épített, nem márványból, nem kőből, de színtiszta homokból. Az emberek, kik arra jártak, kinevették érte, mondván, az oszlopot ledönti majd az első szellő.

Az oszlop, nem márványból, nem kőből, de bizony homokból, elkészült, s jött az első szellő – és az oszlop állva maradt. Az emberek kinevették, mondván, szétmorzsolja majd az első szélvihar.

Mikor aztán jött az első szélvihar, a homokból, nem márványból, nem is kőből emelt oszlop ismét állva maradott.

Azért maradt állva, mert a gondolat tartotta azt össze.

S a kárörvendeni vágyó emberek nem nevettek többé, de nekirontottak a homokból emelt oszlopnak, a földdel téve azt egyenlővé. De az oszlop építője nem haragudott rájuk – hanem Isten dicsőségére újabb oszlopot emelt, nem márványból, nem kőből, de homokból.

Kik meglátták újabb művét, jót nevettek rajta, mondván, az első eső bizony szétmállasztja Isten oszlopát. De mikor leesett az első eső, az oszlop ismét állva maradott, mert bizony a gondolat tartotta azt össze. S a megdühödt emberek ismét nekirontva a homokból emelt oszlopnak, ismét ledöntötték azt, a földdel téve egyenlővé.

De az ember, ki az oszlopot emelte, nem törődött velük. Helyette újabb oszlopot épített; nem márványból, nem is kőből, de bizony homokból építette azt.

Az oszlop – hallatszott át a tapson – ott magasodott újra, s a kárörvendeni vágyóknak ismét csalódniuk kellett, miután nevetve kioktatták az embert, mondván, szétveri az oszlopot a legelső jégeső. Mert mikor aztán jött a jégeső, a homokból, nem márványból, nem is kőből emelt oszlop ismét állva maradott, mert nem anyag, nem erő, hanem a gondolat tartotta össze.

De a kárörvendeni vágyókat ez jottányit sem érdekelte, összesúgtak hát, s rávetették magukat az oszlopra, elvégezve azt, mit a természet nem tudott. Az ember viszont, ki az oszlopot felépítette, csendesen figyelte őket, nem átkozódott; s mikor elsompolyogtak, ismét oszlopot épített, nem márványból, nem kőből, de homokból emelte azt, Isten dicsőségére.

Miközben épült az oszlop, sokan jártak arra, s most azt jósolták konok meggyőződéssel: csak az első nagyobb orkánt kell megvárni, s az oszlop semmivé omlik össze. Az ember nem törődött velük, s mikor aztán rátört a városra a hatalmas, pusztító orkán – az oszlop meg sem rendült, egyetlen homokszem sem veszett el belőle, mert bizony a gondolat tartotta össze.

S a tévedésüktől kétségbeesett emberek most sem tétováztak: negyedszer is nekirontottak a homokból emelt oszlopnak, s negyedszer is földbe döngölték azt.

Nézte, nézte őket az ember, s egy szót sem szólt, mert nem kárhoztatta őket ezért. De mihelyst elsomfordáltak a bűnös lelkek, ő újabb oszlop építésébe fogott, nem márványt, nem is követ, de bizony csakis homokot használva fel művéhez.

Emelkedett az ég felé az oszlop, s az emberek ezt kétkedve figyelték, mondván, nincs értelme e vakbuzgóságnak, úgyis összeesik majd az első madár súlya alatt. Az ember azonban rájuk sem hederített, s neki lett igaza aztán, mikor az első madár reá szállt az oszlopra, mely ugyanúgy állt azután is, ahogyan ő megépítette.

S a megdühödt emberek ismét nekirontva a homokból emelt oszlopnak, ismét ledöntötték azt, a földdel téve egyenlővé.

De az ember, ki az oszlopot emelte, nem haragudott ezért, s újabb oszlopot épített, nem márványból, nem is kőből, de bizony homokból emelte ő azt, méghozzá Isten dicsőségére.

A felolvasás itt nem ért véget.

Ha jól számoltam, még tizenhatszor döntötték le az oszlopot (realista író vagyok, s épp ezért szívem szerint ötöt-hatot mondanék, de szöveget nem hamisíthatok meg), mire Szabó Anna Tíra – egy tetszőleges helyen – felpillantott. Még mindig volt mondanivalója.

Csak rögzítenék néhány dolgot – mondta –, mielőtt kikergetnének a világból. Miről beszéltem? Semmi de semmi másról, mint egy nemes gondolatról – úgy tanultam, vasgondolatból lesz az igazi vastaps. Minden további a gondolat továbbija, nem pedig az enyém. – S hosszan beszélt még az abszurdról akörül forogva, hogy minden gondolat magában hordozza önmaga abszurditását, amit jól példázott ez a felolvasás, s nem azért váltott a közönség ujjongó tapsa őrjítő unalomra, amiért egy sokszor ismételt szót ununk meg – ez a gondolat cseppet sem vált értelmetlenné, üressé, a történet is történet maradt stb.

Mikor végleg befejezte, kitört a taps, a közönség elismerően, elégedetten bólogatott.

És rá is térnék rögtön az estének ama pontjára, mely miatt felkértek, hogy örökítsem meg a történteket – tudniillik a jelen sorok írójának hirtelen támadt ötletére.

A közönség elismeréssel, elégedetten, meggyőződéssel tapsolt. Tíra hajlongott, majd rendezgetni kezdte a papírjait, s ekkor a taps is kezdett alábbhagyni, ahogy az lenni szokott. S már megindult volna a bolygás a teremben, hogy bort töltsenek, koccintsanak, s jó hangulatban töltsék el az este további részét, a felolvasó a hóna alá csapta az írását, hogy letipegjen a pódiumról, fogadva a rendezők s az esetleges hívek gratulációját, s maga is elvegyüljön a tömegben.

De valaki még mindig tapsolt.

A közönség, az írónővel együtt, érdeklődve torpant meg s fordult feléje. Pillanatig sem tűnt úgy, hogy abba kívánja hagyni, arckifejezése cseppet sem változott, elismerés, elégedettség, meggyőződés. Jó ideig tartott ez az állapot, majd ugyanolyan, már igencsak erőltetetten ható elragadtatottsággal az arcán, tovább tapsolva, átvágott az asztalok között, felszökkent a dobogóra, kihúzta a mit sem sejtő Tíra hóna alól a papírokat, a felolvasóállvány mögé állt – és belekezdett.

Következetes volt. Végigolvasta a már hallott szöveget, a befejező gondolatot (a tanulságot és az abszurdról szólót) viszont addig-addig-addig ismételte, míg a közönség mind egy szálig el nem hagyta a termet. Először nevettek, tapsoltak, aztán ingerülten tapsoltak, aztán sóhajtozva kiáltoztak, Kornél, értjük, megvan már. – Utoljára az írónő távozott.

Elűzte őket az unalom.

Másnap maga Tíra hívta fel az illetőt (jelen sorok íróját) s kérte fel, hogy írja meg mindezt (azért ő, mert Tíra „sajnos" messze áll a realizmustól); ezzel – s már azzal, hogy ő is unottan távozott – készségesen elismerve kudarcát.

Bizony, az abszurd sem menekül a *consequentia mirabilis* alól. Úgy gondolom, ismert tény ez, de mint látható, újra s újra hajlamosak vagyunk elfeledni s így gátat szabni a pozitív gondolkodásnak („Igent mondtam? – mondta Mercier. – Lehetetlen."). Jómagamnak a hátán bizony feláll a szőr, mikor – s mikor nem! – hallom a hétköznapi fecsegést: óh, de hát minden szubjektív; óh, de hát minden relatív. Az abszurd is hasonló hibába esik (de az ő esete kevésbé elvi síkra szoruló, s így sokkal átfogóbb, sokkal lényegesebb): akkor következetes az abszurd gondolata, ha önmagára is áll, viszont csakis akkor lehet következetes, ha önmagára nem vonatkozik.

Ha az abszurd abszurd: akkor nem abszurd.

S e nem túl érdekes, de tanulságos történet itt véget is ér. Láttuk, az abszurd „vasgondolatán" kicsorbultak az emberi tekintetek – s e gondolat végül egyedül maradt a faburkolatú teremben, önmagának logikai falai közt visszhangozva.

Legyen ez az utolsó szó.

(Minden kedves érdeklődőt szívesen várunk a Gyulafirátóton a művelődési házban megrendezendő felolvasóestre a jövő hónapban, január 13-án.

A felolvasóesten a jelen írás is szerepelni fog, mert bár jómagam külföldre kényszerülök, *Sz. A. Tíra* vállalta, hogy saját írása mellett az enyémet is felolvassa.

Köszönet érte.)

Gál Sándor

a jövőtlenség éjszakája

„az ember csak egy végtelenség a földön"
(Carlyle)

(két részlet)

a r e n d kristály szerkezete
a bennünk-való idő egésze volt
s lett valamivé ami nem múlt
és nem jelen hanem a kettő
törmeléke akárha bombatölcsér
kiveresedett különös sebe
az egykori otthon romladozó
tűzfalának szomorúságában

emlékszel-e még a zuhanóbombázók
vijjogására a kihasadt egek alatt
amikor a remegés a fákba költözött
s megreszkettek a lombkoronák
amikor az ebek behúzott farokkal
nyüszítve bújtak vak üregekbe

a becsapódás pillanatában döreje
fületekben él-e
a feltörő kék-vörös
láng-tölcsérek perzselő virágait
emlékezetetek őrzi-e még
és a tetőcserepek repülését
a gerendák lécek jajgatását a tűzben
s a szomjúságot amikor a megrepedt
dobhártya mögül elősziváргott a vér
s az orr likából is megcsordult pirosan

mintha nem is az én időm emléke
alakulna jelenné újra s újra
megtapintható érzékelhető
mostani valóvá amelyben

az égő emberi hús s a párolgó
ekrazit édeskés szaga száll lebegve
kitöltvén az éjszaka vitorláit

átváltozik a havazás színe is
hull a magasból valótlan
pernyeeső
elégett emberi hamvakat
sodor az éj
a feláldozottak
pihekönnyű hangtalan énekét

és már nem tudom ki a
szerencsésebb azok közül
akik abban a korban születtek
aki temetett vagy akit temettek

mert megéltem a sírásó sorsát is
a lópokrócba göngyölt névtelenek
temetését árokpartokon kertek végében
és megéltem a kihányt gödrök
rögtönzött nyugvóhelyek magányát
majd a kihantolást és az újratemetést

***

meddig folytatható az emlékezés
mi áll mögötte milyen erő
lám a történelem történetét
magához láncolta a pusztító idő
benne s általa múlik el
maga az elmúlás is

érzitek-é e szikár fennsík
leheletét azt a hűvösséget
amely a karszt köveit belengi
ami a megfehéredett csontok
üregeit át- és átjárja
különös hangokat röppentve
a sötétség tengercsendje fölé

mindazt ami az anyai nyelvben élt
ami az én szívemnek nyelvében élt

„égve és tisztítva”
„évezredek
akaratára írok”
most múltam százezer éves

időm ha volna

meglátogatott a reggel
fehér teste körül
gomolygó őszi köddel
nem emelte fény semmi sugár
a magányosság tűnődött benne
s a fagy koszorúzta dáliák
mondhatatlan lett a tegnap
elszivárgott a jövő
akik voltak se voltak
mintha valamit elhagytam volna
hangot töredék esélyt
ami békét s nyugalmat hozna
jobb nem tudni már a valót
pillantást a tér sem érdemel
örök úr öld meg számban a szót
hogy ne lássék se terv se tett
a sok hiába-indulat
az ég alatt s a föld felett
időm ha volna lépni még
fordulnék vissza a vélt egészbe
de megszűnt minden messzeség

Sándor Iván

Paulóval a görög tengerparton (3.)*

Minden elképzelésemet feldúlva megjelenik a történetben egy idős férfi, akinek a (regény)létéről sejtésem sem volt.

Idevág néhány mondat Máraitól:

„Az öregember nem érez sürgető szükséget megnézni csuklóján a karkötőórát. Nem kíváncsi megtudni, hogy fél három múlt öt perccel vagy hét óra lesz tíz perc múlva. Van a reggel, a nappal és az éjszaka. A többi közömbös. A vénség, mint a *black hole,* a gravitáció erejével magába húzza az időt."

Volnának kételyeim, de rálapozok egy másik Márai-mondatsorra:

„20. század. A gyalázat, dögvész infernója és orgiája. És közben – és minden felett – valami csodálatos, tündöklő, emberfeletti."

Mégiscsak nála is van, amikor az Idő „gravitációereje húzza magába, mint *black hole*", mint évszázad-tapasztalat a vénség közönyét.

Ennek a tudásával lépett be a regénybe a Professzor, szakmáját tekintve az antik világ filológusa.

A regényírás mesterségéhez az is hozzátartozik, hogy megérzed az *üres* helyeket, amelyeknek a „kitöltése" nélkül ingatag lehet az *egész*; hiteltelenné válik még az is, amit addig *igaz helyzet*nek (lelkiállapotnak, megszólalásnak-elhallgatásnak, illetve a mindezt kifejező nyelvnek) éreztél.

Az üres hely „kitöltésének" vágya hasonló a szerelmi vágyhoz. Ugyanúgy „önmaga" maradhat csak, tárgyának megtalálása nélkül.

A Professzor alakot kapott, árnya rávetült az üres helyre, kapcsolatba került mindazokkal, akiknek a sorsa (tágabban a regény sorsa) mindeddig csak hézagos lehetett.

Már megírtam (ideiglenes címmel) az *Argolószi-öböl* első fejezeteit. Már nekivágott a regény három főszereplője (a Beszélő, Erika és Pauló, aki különben Pál), a három barát a regényutazásnak. Már a virtuális olvasó számára sem lehetett titok, hogy Pauló filmrendező, aki antik témájú forgatókönyvön dolgozik. Már tudtam, hogy képekben érzékeli a maga korát, az ezredforduló világát, nincsenek fogalomalkotó ambíciói, nem kenyere a bölcseleti összegezés.

Számára (a regény számára is) itt van ama *üres hely*. Ugyanis ahhoz, hogy az őt sorsszerűen foglalkoztató probléma – az évezredes antik értékvilág működésképtelensége az ezredfordulón – képekben megközelíthető legyen, meg kell jelenni a kérdéskör gondolkozástörténeti horizontjának, ami *természetesen* kívül van az ő alkatán-kompetenciáin.

---

* Az *Argolószi-öböl* című regény munkanaplójából.

Professzorom foglalja el az üres helyet. Jól érzi ott magát. Felveszi a regény utazósebességét.

Más kihívás is ért közben. Elolvastam a *Pannonhalmi Szemlé*ben (2006/3.) Nádas Péter és Bazsányi Sándor dialógusát a szókratészi gondolkodás antik interpretációiról, illetve a Platón *Lakomá*járól való különböző felfogásukról.

Mi volna, ha Professzorom – akit ugyancsak foglalkoztatnak regényalakként olyan kérdések, amelyekről Nádas és Bazsányi izgató párbeszédet folytat – reflektálná a dialógust?

Játékra is alkalmat ad az ilyen fikció, ugyanis szakmáján túl a személyiségéhez is hozzátartozna, hogy többet kell tudnia a Platónon át Szókratészig (vissza)vezető hatalmas bölcseleti tradícióról, illetve annak mai hatásáról-hatástalanságáról – nemcsak Platónnál, annál is, aki megteremti őt.

Lehetséges, hogy egy alak bármiről többet tudjon, mint az, aki leírja? A regényírás egyik gyönyörű talánya ez. Jelentős feszültséget sűrít magába, hiszen persze, hogy nem lehetséges.

De csak első látszatra.

Ugyanis, ha a regényalak életképes, akkor olyan, írója által korábban el sem gondolt helyzetekbe kerülhet, amelyekben a más alakokkal való kapcsolataiban, érzéki-pszichés-szellemi kontextusaiban újabb hatások érhetik, ezeknek a reflektálási-önreflektálási ereje olyan ismereteket is előhívhat, amelyek korábban rejtve voltak.

Szélsőséges példa: figyeljük meg Beckett *Molloy*-ának utolsó mondatait (az alak monológjában).

„Egy hangról beszéltem, mely mondott nekem ezt-azt. Ebben az időben barátkoztam meg vele, ekkor kezdtem megérteni, mit akar... Megértettem és most is értem. De tán félreértem. Nem ez a lényeg. A hang mondta, hogy írjam meg a jelentést. Mindez azt jelentené, hogy most szabadabb vagyok? Nem tudom. Majd meglátom. Akkor visszamentem a házba és leírtam: Éjfél. Az eső veri az ablakot. Nem volt éjfél. Nem esett."

Molloy önreflexiójában megjelenik Beckett regényteremtő „reflexiója", amelyhez (persze nem az alkotószándékon-technikán kívül) a molloy-i érzésvilágon, pszichén, szellemküzdelmen „át" jut el-vissza önmagához. És a regénymegmunkálás transzparenssé teszi az alkotó és figurája „közötti" kapcsolat valamennyi rétegét. Mindent, ami az írói munka közben dinamizálódik, mindent, ami a regényalak létében „funkcionál", magát a teremtőjét is új felismerések felé indítva a benne rejlő sajátos, nem csak rá méretezett többlettudásként.

Mert:

Ki írja le: „Éjfél."?

Ki mondja azt, hogy „leírtam: Éjfél."?

Ki írja-mondja: „Eső veri az ablakot."?

Ki írja-mondja: „Nem volt éjfél. Nem esett."?

Idetartozik a látás megváltozásának, a látásmódok elmozdulásának a kérdésköre, az ezredforduló gondolkodásának, történettudományának, művészetének egyik próbatétele.

Nagyon szép példa erre a Nádas–Bazsányi-dialógus. Segít ébren tartani a *valóságos*, a *legfontosabb* kérdésekre irányuló figyelmet a szimulációs káoszban. Nem azzal, hogy a beszélgetőtársak megfellebbezhetetlenül védik a magukét – Bazsányi önmagán is töpreng, Nádas megindítóan rigorózus –, hanem azzal, hogy a témájukra méltó euridicióval, körültekintéssel, s annak a hegeli intenciónak a figyelembevételével kérdeznek rá, mely szerint a szókratészi irónia a látszatok *mögötteseire* vetett pillantás.

A Professzort pályája újabb szakaszában az foglalkoztatja, hogy vajon már az antik társadalomban, a görög ötödik-negyedik században is volt-e hatóerejük azoknak az entitásoknak, amelyeket az európai gondolkodás évezredeken át alapértékeknek tekintett. Továbbá: rekonstrukciójukra, illetve visszavetítéssel való megközelítésükre miféle tudományos metodikákkal lehet *MA* kísérletet tenni.

Fikcionáljuk, hogy elolvassa a Nádas–Bazsányi-dialógust. Hidegen hagyja őt a szerelmi vágy mint „szerelmi gesztus" és a (megszemélyesülő) „szerelmi tárgy" közötti különbözőség-hasonlóság feletti vita. Inkább a *valóságos* és a *lehetséges* (a *Lakomá*ban és Szókratész „szerelmi tárgyaként" szereplő Alkibiádészre vonatkoztatandó) közötti különbözőség, illetve a lehetségesnek a valóságosba „átfejlődhető" metamorfózisa foglalkoztatja. Aminek során Bazsányi „megelőlegezi" (Alkibiádésznek) a jövőbeli bölcsesség esélyét; ironikusan bábáskodik egy lehetséges Alkibiádész megszületésében.

Érdekes az ilyen lehetőségben bizakodó következtetése, gondolja a Professzor. Eszerint Szókratész „Alkibiádész szépségére vágyik és a tudás szerelmese lesz". Mármint a lehetőségben való bizalomként érvényesíthető tudásé. Ámde Nádas Péter szerint ez a bizalom valamiféle krisztianizált szépségeszmény jegyében áll, miszerint Bazsányi iróniája „nem a látszat és valóság, nem a külső és belső dualitását és értékrendjét teszi kérdésessé, hanem az a kérdés ragad meg benne, hogy miként is bánunk a dualitásuk és értékrendjük realitásával... (s a kérdés, hogy) a lélek élesen látó szeme irányítja-e az értelmet vagy a megtagadhatatlan és alig szublimálható ösztönélet". Hozzáteszi, hogy habár vitázó társa pedagógiai reményét nem látja sem tapasztalatai, sem az antik szerzők szerint indokoltnak, ez nem jelenti azt, hogy ne tudná érteni – mármint a reményét.

A Professzor rendkívüli örömöt talál a dialógus mélységében, s a felsorakoztatott érvek sokszínűségében. Azt gondolja, hogy a valóságos és a lehetséges, a reális és a metafizikai dimenziókat játékba hozva arról szól eme beszélgetés, hogy: mi az ember? mivé válhat(na)? Felteszi magának a kérdést, hogy (szerelmi) „vágy" és „tárgy" kapcsolatba hozhatóságakor vajon nem hozandó-e az antik értékrendszer és a ma kontextusában hasonlóképpen kapcsolatba az is, hogy a valamivé válás emberi *vágyá*nak működésképtelensége milyen összefüggésben van az „emberi tárgy" lelki-érzelmi-tudati állapotának átformálhatóságával-átformálhatatlanságával. Vagyis – mint Nádas felteszi – „ha Szókratésznek idővel sikerülne Alkibiádészt bármilyen tudásra rávezetnie", akkor a megnemesedés csodás sikertörténete érvényesülne, s máris meglenne a gyógyír az „észveszejtő kudarcokra és fájdalmakra".

A Professzor kíváncsi Bazsányi válaszára. Nyugtázza, hogy a válaszoló felteszi magának is a kérdést: valóban hogyan szerethetek egy *lehetséges* valakit (mármint Szókratész a remélhetően fogékonnyá „fejlődő" Alkibiádészt) úgy, hogy közben mindegyre a *valóságossal* nyűglődöm? A Professzornak különben tetszik a fordulat, mert Bazsányi, némileg elszabadulva nagy témájától, eljut a ráismeréshez: Nádas „komor tónusú irodalomfelfogása felől az enyém tényleg könnyelműnek tűnik. Vagyis már régen nem egy szépirodalmi mű szereplője, a szép és buta Alkibiádész lehetséges történetének egyikéről vagy másikáról van szó, és még csak nem is az ironikus Szókratész szerelmének határairól, hanem a valósághoz való viszonyulás két lehetséges módjáról, az én ironikus gyávaságomról és Nádas szarkasztikus bátorságáról".

Vagyis, gondolja a Professzor, arról volna szó, amivel Bazsányi folytatja: a kérdés az, hogy „egyáltalán mi köze van a mi valóságos világunknak Alkibiádész és Szókratész (valaha) valóságos világának egyik lehetséges ábrázolásához".

Beírja ezt a jegyzetfüzetébe. De hozzáteszi: hasonlóképpen ahhoz, hogy mi köze van a mi valóságos világunknak a valahai mítoszvilágok ábrázolásában a mindent néző és semmit meg nem látó Iszméné sorsának ábrázoláshiányával teremtett *üres helyhez*, amit – gondolja a Professzor – ez a fickó (mármint Pauló) a filmjével ki akar tölteni, hacsak rá nem megy a küzdelemben az élete.

Minekutána magunk mögött hagytuk a *Lakoma* dialógusai nyomán született szép mai dialógust, emlékeztethetünk rá, hogy Platón egy másik dialógusában, a *Menón*ban bemutatásra kerül a „kérdező tanítás" eljárása. Eszerint a tudás forrása a születést *megelőző* létezésben található; továbbá: a születéskor felejtünk, s az emlékezés technikája nem más, mint a visszaidézés munkája.

A felejtés-visszaidézés-emlékezés platóni ideája ugyancsak nem hagyja hidegen a Professzort. Már csak azért sem, mert ahhoz a második világháborút átélt nemzedékhez tartozik, amelyiknek a sorsába többféle módon is belejátszottak azok a történeti események, amelyek az ezredfordulón amnéziába süllyedtek.

Ebben az összefüggésben a *Drága Liv*vel való kapcsolódást vélt felfedezni az *Argolászi-öböl* kezdő fejezeteinek egyik olvasója. Emlékeztetnem kellett rá, hogy a regény három főszereplője (a Professzor nem tartozik közéjük) az ezredforduló tájékán lép a negyvenes éveibe. A *Drága Liv*ben még az volt az *egyik* főkérdés, hogy ami megtörtént, az valóban „úgy *volt*-e". A munkában lévő regényben a „volt" már *üres hely*. A három főszereplő a Liv nemzedéke *utáni* korosztályhoz tartozik. Számukra a Professzor és az évjáratához tartozók élete a talányok közé sorolódik.

Az Iszméné-regény felvillantását követő években megírtam a *Követés*t. Megírtam a *Követés* munkanaplóját, a *Daniella a vonaton*t, s benne azt, hogy: „Szeretném, ha némelyek számára a sorsukat megérintő, mások számára gyűlöletes lenne a regényem. Ez azt jelentené, hogy összetalálkoznak benne önmagukkal, rábízhatom őket egymás emlékezetére vagy feledésére."

Mondhatnám úgy is, ily módon telítődnének a saját sorsuk feledésbe merült vagy megőrzött érzéseivel ama üres helyek.

Felidéző emlékezet; egykori osztálytársam, Krémer László Jeruzsálemből küldött leveléből: „...könyvedben a volt osztálytársak között mindenki a saját történetét látja..."

Az emlékezethiány eltörlése; Carl Lutznak, az 1944-ben tízezrek életét megmentő svájci alkonzulnak a Szálasi-korszakot Budapesten átélő, 1946-tól, nyolcéves kora óta Lutz nevelt lányaként Svájcban lakó Agnes Hirschi leveléből:

„Sok mindent, amit átéltem, a regényedből értettem meg. Hiszen akkor csak hatéves voltam. A mai, Locarnó-i fejezetből, magamból értettem meg olyanokat, amikre soha nem gondoltam."

A továbbélő hamis tudat; G. E. 1944-ben tizennégy éves kőszegi katonaiskolásként a Vannay-terrorcsapat futára, harcosa. Hatvan éve Nyugaton él, a *Követés*ben fikcionáltan, a *Daniellá*ban név szerint is megjelenik: „Meg vagyok hatva (írja): ilyen sokat jelentek a számodra? Mint lidércnyomás ülök éjjelente a hasadon, mint gnóm Fuseli rémképén? Na te szegényke!... Ne félj, jó humorú, szelíd hadastyán lettem, nem hajítok lánggránátot az ablakodra... harcolgattunk a főváros védelmében..."

2006, Nemesgulács. Nyár.

Már délelőtt tíz órakor huszonöt fok meleg van.

Az öreg ház hatvancentis vert fala is csak némileg hűsít.

Tolonban vagyok, (regény)mondataim vezetnek az Argolíszi-öbölbe, a tengerpartra. Jegyzetek előkotorászása. A második kávé. Telefonok. A néhány perces munkaszünetekben hívom mindig a budapesti üzenetrögzítőmet.

A tengerparton hagyom Paulót. Egyik kezemmel a kagylót, másikkal a kávéscsészét tartom. Nem ülök le.

Leülök.

Leteszem a kávéscsészét.

A rögzítőn ismeretlen női hang. Egyetlen mondat: ha ez az író telefonja, kérem hívja vissza (hétjegyű budapesti szám)...

Szünet. Hallom az üzenő mély lélegzetvételét.

Egyetlen szó még: Sonja.

Lehallgatom még egyszer. A mély lélegzetvételt is a név előtt. Felírom a telefonszámot.

Lehallgatom még egyszer.

Sonját több mint hatvan éve nem láttam. Nem tudok róla.

Így hozta a sorsunk.

Sonja a *Követés* Verája. Minden, ami a regényben 1944-ben Verával történik, habár regényalakként történik meg vele, *valójában* is megtörtént. Amiként velem is. Amiként tehát együtt, *kettőnkkel*.

Sonja annyira Sonja volt, hogy a folyóiratokban publikált első fejezetekben is Sonjaként szerepelt a szövegben.

De: Vera lett.

Bogdán László, aki „menetközben" a részpublikációkat olvasva szép esszét írt (a *Forrás*ban) a készülő regényről, meg is említette zavaró momentumként, hogy a lányalak hol Sonja, hol Vera.

A regény közepe táján változtattam meg a nevet. Akkor már nyilvánvaló volt számomra, hogy a valóságos sorsunk negyvenötben (a túlélésünk után) ugyan szétvált, ám a regény kettős téridejéből – amelyben a Beszélő a jelenben *követi* a közel hatvan év előtti „nyomait" – nem hiányozhat Sonja. Egy regényben nem lehet „otthagyni" a múltban az egyik főszereplőt, miközben minden fontosabb szereplő – s a regény poétikájának, történetfűzésének éppen ez az egyik alapja – ott van a jelenben *is*.

De Sonja a tizennégy éves fiú, a regényalak sorsában csak „volt". Ha „van"-ként is funkciót kap a regényjelenben, akkor a dokumentált és a fikcionált együttesét kell megformálni.

Mindaz, ami Sonjával a regényjelenben a kétezres években történik, fikció. Nem maradhatott tehát Sonja. „Visszamenőleg" is Vera lett.

Verával a jelen fikciójában erotikus események is történnek, miközben ezeket a részeket írtam, kiiktattam az emlékeimből Sonját.

De most ott az üzenete a telefonszámával a rögzítőn. Ott a hangja. Hatvan év múltán.

Akkor is megrázó lett volna a tizenharmadik évében ismert lányka hangját hetvennégy éves asszonyként hallani, ha nem állt volna közöttünk Vera.

Habár, s ezt különösnek éreztem, a hangján nem érződött az időmúlás. Olyannak éreztem, mint a hajdani hangját. Kissé fátyolosabb...

Olyannak éreztem Sonja hangját, mint Vera hangját.

Nem mondanám, hogy velem volt hatvan évig a hangja. De a *Követés* írása közben, előbb még Sonjaként, aztán már Veraként folyamatosan hallottam. Regényszólammá lett, s ebbe a szólamba simult bele a rögzítőre mondott néhány szó.

Járkáltam.

Megittam a kávét.

Tanácstalan voltam.

Ha visszagondolok ezekre a perceimre, azt mondhatom: a valóságos, több mint fél évszázadnyi időmúlással birkóztak az érzéseim. Amiként a regény írásakor is, ám akkor volt több évnyi munkaidőtávom. Ezúttal percekbe sűrűsödött a küzdelem.

Tudtam, hogy mielőbb, netán azonnal fel kell őt hívnom.

A megválaszolhatatlan kérdés (hiszen csak ő tudja megválaszolni) is benne volt ebben a végzetes sűrűsödésben: mit szól Verához, aki „felerészben" nem ő, de akiben mégis önmagára kellett ismernie, hiszen mi másért is keresett volna meg hatvan év múltán.

Köszönöm...

Ez volt az első szava.

Úgy mondta csendesen, némi alázattal, hogy a hangjában megláttam a tekintetét. Olyan tekintetet, amit sohasem láthattam, ám mégis el tudtam képzelni. Egy hozzám hasonló korú asszony szelíd tekintete volt a hangja – benne a lányka egykori pillantása.

Tudtuk úgy folytatni a beszélgetést, mintha azok maradtunk volna, akik voltunk, egy leányka és egy kamasz fiú, ám mégis azok vagyunk: akik...

Köszönöm, hogy olyan szépen írtál, így mondta, az unokatestvérkéimről... soha nem tudtam őket elfelejteni...

A regény hatodik fejezetében a Munkácsy Mihály utcai gyermekotthonból a gettó felé terelik a menetünket. A Király utcában haladunk. Fogom Vera kezét. Előttünk a kicsik csoportja, közöttük Edo és Judi, Sonja, így kell írnom, holott Verát kellene írnom, unokatestvérkéi. A regényben leírom, hogyan találom meg a pillanatot, amikor Verát magam után rántva kiszökünk a menetből... Sonját magam után rántva.

Edóért és Judiért semmit nem tehettünk.

Minden bizonnyal a mélytudatban tovább élt az egykori tehetetlenségem hosszú évtizedeken át. Így került be a regénybe Judi tekintete:

„Ahhoz, hogy felidézhessem az arcát, messzire kell visszajutnom. A leírás akkor találja meg a méltóságát, ha megjelenik benne az elmondhatón, a megőrizhetőn túli. Ha Judi arcát megpróbálom magam elé képzelni, tovább kell jutnom a Király utca, Hársfa utca és Körút közötti szakaszán, ahol Vera kiáltására visszafordul, el kell jutnom a negyvennégyes nyári délutánig, amikor az Amerikai út 78. építőanyagokkal teli udvarán egy téglarakáson ülve először megcsókoltuk egymást Verával és azonnal szétrebbentünk, Judi a cementzsákok felől szaladt felénk, kezében azzal a forgóval, aminek papírrózsáját mi ketten vágtuk ki ollóval, s miközben rajzszöggel egy hurkapálcára erősítettük, összeért a karunk, Judi szaladt, a szélben forgott a papírrózsa, az örömtől kipirult az arca, Vera felkapta, magához ölelte, aztán kézen fogva szaladtak tovább, Judi öröme így hozzátartozott a csókhoz, a borzongás is, ami utána átjárt, miközben ők kacagva futkároztak, évtizedekkel később jelent meg először Judi arca az emlékeimben, egy másik arc hívta elő, ugyancsak lánykáé volt, habár nála idősebb lánykáé, Bergman *Varázsfuvola* filmjében a Madonnáéhoz hasonló arc, amint feszülten követi a történetet, boldog, izgatott, szinte azon az arcon szólalt meg a zene, amely Mozartnál is, Bergmannál is önmagánál többet, *valaminek* a tudását fejezte ki, ámulatot afelett, hogy az életről mi mindent lehet megismerni, szorítom Vera kezét, figyelem a fegyveres kísérőket, el kell vonnom a figyelmemet Judiról, meg kell tennem, nem tudhatom, hogy ezért pecsételődik belém a tekintete."

Köszönöm, mondja Sonja.

Soha nem tudtam őket elfelejteni, mondja.

A szöveg, érzem, elvégezte (volna) a feladatát?

Soha, soha nem tudtam beszélni arról sem senkinek, ami velem akkor történt, mondja Sonja.

Férj, három gyerek, öt unoka... soha, egyiküknek se, mondja.

Nem tudok a beszélgetés után visszaülni az íróasztalhoz.

Berlin. Október. Az Unter den Lindenen alig sárgulnak a falevelek. A Spreen úszó kishajókon napoznak a turisták.

A Grosse Hamburger strasse 30. előtt a járdába süllyesztett kőlapkán felirat: Emanuel Fink, 1871–1942, Regina Fink, 1892–1942.

Itt ölték meg őket.

Több ilyen kőlapka van Berlinben. Más német városokban is. Rálépsz, megtaposod, dolgozhat az emlékezet, dolgoznia kell.

Elég nagy falra erősített kőtábla, hatalmas kereszttel a középkori parlament műemlék múzeumában: Emlékezés és bocsánatkérés Coventryért. Az aláírók: Erzsébet anyakirálynő *és* Richard von Weizsäcker német elnök – 1990.

Coventryt 1940-ben tették a föld színével egyenlővé a német bombázók. Öt évvel később Drezdát ugyanígy az angol bombázók. Az első a csapás volt. A második a *vissza*csapás. Ahogy a háborúkban...

Az utóbbit mifelénk az emlékezettan mintha jobban őrizné.

A német elnök és az angol anyakirálynő az ilyen megtévesztő emlékezettanokkal fordult szembe.

Márait is megérintette – miként az első idézetből látható – az Idővel szembeni közömbösség. De – amiként a második idézet bizonyítja – túllépett a maga közönyén azzal a felismerésével, miszerint a huszadik század *egyszerre* volt az infernó és a csodálatosan emberfeletti százada.

Ő még a közönyön túlemelkedni próbáló humanista kultúrából üzent. Még Camus is, talán Beckett is. A huszonegyedik században jelentős, a (rá)látás megváltozását kívánó elmozdulások történnek. Ez határozza meg Pauló érzéseit is, a Professzorom gondolatait is. Ez a látásváltozás irányítja a figyelmüket Iszménére. Ez irányítja a figyelmünket Nádas és Bazsányi dialógusának továbbgondolásával a „lehetséges" és a „valóságos", az egykori és a mai kapcsolódásaira. Aminek része Krémer Laci, Agnes Hirschi, Galántay Ervin üzenete, az anyakirálynő, a német elnök, Sonja (más-másféle) emlékezete.

Nem kizárható, hogy a Periklész-kor alkonyán sem Oidipusz vagy Antigoné, hanem Iszméné modellizálhatta a korszaktudatot. A felelethiányok nyomán támadt üres helyet arra a máig napirenden tartandó ontológiai-históriai kérdésre: mit vált ki belőlünk, mi a viszonyunk ahhoz, ami velünk történik.

Kovács András Ferenc

Frusztrált állatok lexikona

Behavazott pézsmatulok

Valahol a sarkvidéken,
Északon, Grönlandon –
Pézsmatulok jár a jégen,
S néha bőg fönnhangon.

Felbődül a pézsmatulok,
Bánat árad ajkán:
„Nem tudom, itt mért marhulok?
Élnék bár a tajgán!

Miért lettem pézsmatulok?
Mért növesztem bundám
Mért bömbölök, mért bambulok
Itt a havas tundrán?

Mért nem lettem kafferbivaly
A szavannás Délen?
Nyárban élnék... Na, semmi baj –
Itt élhetek télen.

Hát vidulok, és vadulok,
Zúzmózok a tundrán...
De mért vagyok pézsmatulok?
Tán a világ unt rám?"

Pápaszemes kajmán

Öreg lett s kopasz a kajmán:
A fején sem maradt haj mán...
Tespedt az Orinocóban,
S mindenre bólintott: „Jól van."

Nyugdíjba küldték a kajmánt:
Nem állt jól neki a hajpánt!
Azóta szikkad a parton,
S mindenre annyit mond: „Pardon."

A makákó csákója

Indonéz állatmese

Volt egy katonás makákó,
Jól állt kobakján a csákó!
Büszkén böffent: „Ilyen szerkót
Nem viselhet törpecerkóf!"

Katonás volt a makákó,
S a fején szép ama csákó!
Vágyott a hír s a rang után –
Bár volna hős orangután!

Mukkantott a mord makákó,
S csodálták majombakák: „Ó,
Ez a csákó tudja, mit mond!
Lefőz minden hibbant gibbont!"

S addig ugrált a makákó,
Míg elgurult ama csákó,
S végleg elnyelte a dzsungel,
Vagy elcsórta egy vad bunder.

Csak makogott a makákó:
„Jaj, nincs, eltűnt, jaj, a csákó!
De már, ha már muszáj, hagyom –
Úgysem vagyok huszármajom!"

Állati kérdések

1.

Kérdezd meg a koalát:
Fák hegyéről hova lát?

„Láttam százegy kengurut!
Száz ugrált, egy elgurult.”

2.

Számol a kétujjú lajhár:
Egy, kettő, egy-két ujj, majd hár...
Ennyi is elég nagy baj már!
Bánat fityeg a lajháron:
Kettőből nem lesz, jaj, három!

3.

Kérdi a görény a nyércet:
„Mondd, a te szőrméd ma mért szebb?”

A nyérc egy élcet elnyelint:
„Kérdezd inkább s hermelint.
Prémet mi drágán termelünk!”

4.

Tevékeny a mosómedve:
Mosópora s mosónedve
Bőven van... Ám egy nyestmedve
Lazsál a fán eltespedve!

5.

Megkérdezték az okapit:
Miért legelget sok lapit?

Felelt az okos okapi:
„Én nem tudni, hogy oka mi?
Az okapi csak bekapi a sok lapi.”

6.

Azért bölcs a gyapjasmajom,
Mert bölcs volt az apja s majom!
Azt bőgte: „Lett egy óhajom!
Bár volnék lenge pókmajom!”

7.

Kérdi a mongúz a mangusztát:
„A mérges kígyóknál van gusztább?"

Eltöpreng a manguszta:
„Hát, talán a languszta....
Ám kérdésed, mon cher *Mongúz,*
Bár lényeges – kissé konfúz!"

Valastyán Tamás

Egy posztmodern Aesopus

Séták KAF MeseFöldjén

Első séta: a kétféle univerzum

Kovács András Ferenc (a továbbiakban többször KAF) költészeti univerzumában van egy fátyolos fehérbe, helyenként világosabb és sötétebb zöldbe átjátszó világoskék bolygó, jobb szó híján MeseFöldnek hívnám. Van sajátos ideje, tere, flórája, faunája, és inkább emberlények népesítik be, bár vannak benne manók, koboldok, bohócok, ilyesféle mesehősök is. Ekként valóságos és varázsos évszakok, erdők, csodás és valószerű egyéb természeti képződmények, szimpatikus és taszító jellemek, magatartásformák születnek s tűnnek el mindegyre Kovács András Ferenc költői tájain. E változatos geográfiájú és ökonómiájú, palimpszesztus-rétegződésű mesebolygó, aminek én ezt a gyermeklírát elképzelem, jól elkülönülten, de a többi csillagzattal együtt kering KAF költői tejútrendszerében. A különböző mitológiai, népmesei, csodás, fantasztikus és valószerű elemek, szereplők, poétikai hagyományok és szövegutalások, versformák és idézéstechnikák, történet- és motívumkezelések végtelen variabilitása, a költői trópusok valóban szinte uralhatatlan gazdagsága azt eredményezi, mi több, feltételezi, azt a befogadó felől érkező inspirációt teremti mindegyre újra, hogy az olvasásnak, az értelmezésnek is szülessen univerzuma. Legyen világ a világban, világnak világa. Mindezt a befogadói aktivitást természetesen KAF költészete, és azon belül gyermeklírája maga igényli és egyben teszi lehetővé. Sőt, a gyermekként olvasó-értelmező befogadó létét és szükségességét Kovács maga énekli meg többször, az *És Christophorus énekelt* című kötet *Csigó, 1993. július 17-én* című darabjában pl. ily módon:

„Kövön futó hab, zajló könnyű dolgok,
zöld rovarok ragyognak, fürge férgek!
Bölcs gyermek is lehetnék: szörnyű boldog,
mert férfimódra már semmit sem értek.”[1]

A KAF költészetéből jól ismert természeti környezetben vagyunk, talán egy erdei patak közelében, talán egy emlékben, amelyet a lírai én felidéz, de meglehet, csupán egy erdei sétán csíptük el a vershőst, aki a „zajló könnyű dolgokat” fürkészi, s figyelme oly pontos és precíz, hogy a zöld rovarok kitinpáncélján felvillámló fény játékát ragyogásként észleli,

---

A DE Hajdúböszörményi Pedagógiai Főiskola IKKA Tanszékén 2006. október 28-án rendezett *Gyermeklíra* konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

[1] Kovács András Ferenc: *És Christophorus énekelt*. Jelenkor–Kriterion, Pécs, Bukarest, 1995., 96.

a fürge férgeket is észreveszi. Azonban a könnyű séta versszituációjának ellentmond a „szörnyű boldog" jelzős szerkezet, az állandósult szókapcsolatként meglehetősen feszült lélekállapotot fémjelző, a „könnyű dolgok"-ra felelő rímszópár, amely egyben a „bölcs gyermek" kifejezésben rejlő értelem-összefüggést is árnyalja. Mert mire világít rá a „bölcs gyermek" vágyott létmódja, lehetőségként az olvasó elé vetített képe? A gyermek a bölccsel, a gyermeki létszituáció a bölcsességgel főképp abban érintkezik, hogy mind a kettő elemi módon nyitott a környező világára. A csodálkozás és a kíváncsiság élesíti a gyermeknek és a bölcsnek is a világot fürkésző tekintetét. Aki „férfimód már semmit sem ért", az újrakezdheti a megértés vesződséges, végtelen folyamatát gyermekként. Mi több: gyermekként mindig újrakezdhetjük a világ megértését. Persze az újraértés során megtalált boldogság annyiban már akár „szörnyű" is lehet, hogy terhes lesz a korábbiakban megtapasztaltak leülepedett élményeivel. Próbáljunk hát meg „bölcs gyermekként" olvasni, ha „férfimódra" már nem megy.

A „bölcs gyermek" kifejezésben ugyanakkor annak a költői hagyománynak a metamorfikus újraalkotását vehetjük észre, amely szerint a poézis az értelem és a fantázia frigyéből születik. A költészet eszerint abban a vonatkozásban és csakis úgy tekinthető világértelmezésnek (vagy inkább világok értelmezési lehetőségének), ha a megértési kísérlet a termékeny fantázián keresztül érvényesül, ha tehát a megértést telíti a képzelet. Nem feltétlen arról van szó, hogy a költői képet valamiféle direkt racionális igyekezet segítené életre, miként arról sem, hogy a világról alkotott értelmi összefüggéseket a költői fantázia hívná elő. Inkább arról van szó, hogy a világokról, a valóságokról létrejövő, sőt megalkotható képek, szavak, mondatok *közvetíthetők* legyenek magam és a másik felé, a költői reprezentációt az értelem és a képzelet egyként táplálja. Az értelem és a fantázia váljon a reprezentáció lehetőségfeltételévé. Éppen e tekintetben van kiemelt szerepe pl. a játék önfeledtségének és természetességének. A játék létmódja a természet mozgásformájához, autonóm kiteljesedéséhez áll közel, ahol is az önfeledtséget és a természetességet az értelem és a képzelet, vagyis egy harmonikus, transzcendentális összcél, illetve egy végtelen, folyamatosan magából megújulni képes aktivitás jelenti. A játék ebben az értelemben képezi Kovács András Ferenc gyermeklírája kibontakozásának és befogadásának egyaránt a létalapját.

KAF MeseFöldjén járva mindenekelőtt megtapasztalhatjuk a költő rajongását a nyelv megjelenítő-ábrázolóereje iránt. A világhoz és a nyelvhez való ilyetén enthuziasztikus viszonyulást egyébként e poétikai univerzum más égitestein tett utazásaink során már megismerhettük. Ez a rajongás abban érhető tetten, hogy számtalan költői formában, különböző versalakzatokban szólalnak meg a lírai ének, a versszereplők. Szavak és mondatok színes kavalkádjában foroghat az olvasó. Nyelvszerelem és szókaland, könnyed, makulátlan mondatszerkezet, hajlékony szövegkezelés, szövegek ezernyi kalácsformája, nyelvi kreativitás, virtuóz esztétikai polifónia, a költészeti memória kultúrateremtő funkcióinak hangsúlyozása mentén kezdeményező lírai látás- és beszédmód – hogy csak néhányat említsek azok közül a jellemzők közül, amelyekkel a költői világteremtés KAF-féle változatának nyelvi megvalósulását megpróbálták leírni a kritikusok.[2] A nyelvi rajongás mellett számtalan választott lírai hagyomány jelenléte és költőelőd hatása – a görög-római antikvitástól kezdve a trubadúrlírán át a modern énköltészetek destruktív újraírásáig és a posztmodern lírai megszólalás-játékokig – teszi még különlegesebbé az „erdélyi Próteusz"

[2] Vö. pl.: Szigeti Csaba: *A hímfarkas bőre*. Jelenkor, Pécs, 1993., 199–212.; Báthori Csaba: *Erdélyi Próteusz*. Holmi, 1995. szeptember, 1331–1333.; Bertha Zoltán: *Sorstükör*. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2001. 208–209., 225–226., 265–267.; Végh Balázs Béla: *(Gyermek)„Versreneszánsz közeleg"*. In: Bálint Péter–Bódis Zoltán (szerk.): *Változatok a gyermeklírára*. Didakt, Debrecen, 2006., 162–166.; Kulcsár Szabó Ernő: *Poesis memoriae*. In: Uő.: *Az új kritika dilemmái*. Balassi, Bp., 1994., 164–195.

líravilágát. Ha kifejezetten a gyermeklíra vonatkozásában kutatjuk a hagyományok, elődök versszervező jelenlétét Kovács András Ferencnél, akkor e területen is gazdagon rétegzett intertextuális és kulturális világra bukkanunk. Most két költő hatását szeretném külön is hangsúlyozni: Weöres Sándorét és Lászlóffy Aladárét.

Második séta: a tündér és a sóhaj

Kovács András Ferenc költészete kapcsán többen emlegetik Weöres Sándor kozmikus relevanciájú líráját mint az egyik legfőbb inspirációs forrást: ugyanaz a tündéri báj, angyali tünékenység, varázslatos végtelenség, egyre születő poétikai távlat jellemzi mindkét költészetet. KAF Weörestől a metaforikus távlatok olykori megszelídítését, máskori végtelenítését tanulhatta el – természetesen nem a másolás direkt műveletei révén, hanem az eredeti újraalkotás indirekt szabadságában. Azt a helyenként angyali attitűdöt feltételező, máskor meg éppen egy durva demiurgoszi beavatkozást igénylő módszert, ahogyan a dolgoknak és a helyzeteknek a létezésből ellesett apró, finom elrendeződéseit vagy épp elmozdulásait, szétcsúszásait követni érdemes.

Amiképpen egy, a Mesternek adózó ironikus tisztelgésben olvashatjuk:

„Számomra szimplák, frissek lenn a dolgok:
Egymásba huttyan tartalom s a forma!

Nem tudhatjátok: lelkem merre leng át,
Mily végtelenbe tart?"
(Weöresiáda. Váteszi szózat utókoromhoz!)[3]

A költőnek a dolgok s a léthelyzetek mozgását követő tekintete – és az ezáltal percipiált ismereteket mintegy feldolgozó, elraktározó, egyszersmind mozgásba lendítő kedélye, „lelke" – egyként eleven alant („szimplák, frissek lenn a dolgok") és a végtelenbe átlengve („lelkem merre leng át"). Az „alantra", mondjuk, lehetne példa a mindkét költő által megénekelt medvetermészet, a lusta, lomha, illetve a teremtményekben főképp falatoznivalót érzékelő állati viszonyulás a közvetlen környezethez. Weöresnél a *Medve-nóta*ban főképp ez utóbbi jellemző domborodik ki, míg Kovácsnál a *Mackónóta* a tavaszvárásra berendezkedő lustaságot jeleníti meg:

„Kinn voltam a rengeteg erdőn,
Medvét láttam kúszni a lejtőn,
Tíz körömmel másztam a fára,
Megszökött a medve vacsorája."
(Weöres S.: Medve-nóta)[4]

„Jó mackóhoz illőn lomhán
csak a tavaszt lesem én,
mert az morcos mackólelket
melengető esemény!"
(KAF: Mackónóta)[5]

---

[3] KAF: *És Christophorus énekelt*. Id. kiad., 97.

[4] Weöres Sándor: *Bóbita*. Móra, Bp., 1975., 8.

[5] KAF: *Kótya-lapótya*. Ion Creangă Könyvkiadó, Bukarest, 1990., 4.

Persze a KAF-verset a címe, az ábrázolás személyessége alapján tekinthetjük akár a Weöres-mű tréfás parafrázisának is, melyben a medvének aranyosabb, a gyermeki lélekhez közelebb álló jellegzetességét emeli ki a költő, mintegy a mackó perspektívájából láttatva a világot és az eseményeket. Ezt erősíti az is, hogy míg Weöresnél a vershős szelíd távolságtartással meséli el a vele történteket (hogyan nem ette őt meg a medve), addig Kovácsnál a lírai én maga válik mackóvá, az ábrázolás távolsága feloldódik a mackóénben, a gyermek bepillanthat a mackólélek rejtelmeibe.

A „végtelenbe tartó", „átlengő" költői megjelenítés lehetőségtere mindkét költőnél számtalan formában kiépül, kezdve a panteisztikus elemek versbevételével (szél, felhő, madárröpülés: Weöresnél pl. *Déli felhők*, KAF-nál: *Tavaszi szél*) a finom, már-már metafizikai távlatok érintésén át (pl. a hangulat- és kedélyhullámzás rejtelmein való töprengés: Weöres *Buba éneke*, KAF *Csu Csu*) egészen az álomfestés különböző módozataiig: Weöresnél *A tündér*, KAF-nál *Sóhaj*. Ha ez utóbbi két költeményhez közelebb hajolunk, és megpróbáljuk együtt olvasni őket, megtapasztalhatjuk azt a különleges költői mutatványt és csodát, amely révén mindkét műben a panteisztikus távlat és a meghitt közelség egyszerre születik meg: az álom terében. Láthatjuk, hogyan fordul át a lét és a kedély elevensége először egy rendezettebb mozgásformába. Weöresnél Bóbita tánca először egy varázsmozdulatra:

„Szárnyat igéz a malacra",

majd az építésre vált:

„Bóbita, Bóbita épít,
Hajnali ködfal a vára".

KAF-nál a lepke lázas röpülése puha lebegéssé válik:

„Álmodban lázas lepke száll,
suhan veled, suhan veled –
árnyéka párás pázsiton
puhán lebeg, puhán lebeg."

Az eleven élet Weöresnél angyali ihletettségű távlatokat sejtető természetközelséget feltételez, hiszen a tündér táncát angyalok ülik körbe, miközben békák és sáskák szolgáltatják a zenét. KAF-nál a lepkeszárny parány, rebbenő mozgása fodrozza egymásba az elevenség panteisztikus távlatát és emberi közelségét:

„Egyik szárnyán az esti hold
ezüstje ég, ezüstje ég –
másik szárnyáról szöszke fény
kacsint feléd, kacsint feléd."

Majd ez az elevenség a rendezettségből egyre megfoghatatlanabb nyugalomba csitul (Weöresnél hajnali ködfalak emelkednek a tündér köré, míg KAF-nál „tejként fehérlő hajnalok" fölött repül a lepke), végül ez az eleven mozgás Weöres versében tündéri pihenéssé szenderül, amit a daktilikus, ereszkedő versritmus is szépen visszaad, KAF-nál pedig a lepke allegorikus halálában sóhajjá oldódik, amit meg a lágy „l"-ek alliterációja emel ki bravúrosan:

„Bóbita, Bóbita álmos,
Elpihen őszi levélen,
Két csiga őrzi az álmát,
Szunnyad az ág sürüjében."
(Weöres: *A tündér*)

„Álmodban végre teljesül
az óhajod, az óhajod –
lassan lehulló lepke lesz
a sóhajod, a sóhajod…"
(KAF: Sóhaj)

Harmadik séta: célzatosság versus játékosság

Lászlóffy Aladár költői hatása főképp a hosszabb terjedelmű, határozottabb ívű, mármár elbeszélő költeményekben érezhető. Ezek a darabok, mint mondjuk a *Nagyravágyó csuriveréb*, a *Szervác, Pongrác, Bonifác*, a *Cinc Ferenc*, a *Cinóber Encián*, a *Peppino Paviani* vagy a *Gyűlésező hóemberek* egy saját szavakkal, tömören is elmondható történetnek helyenként az erkölcsi példázat erejével ható, máskor egy-egy rossz emberi tulajdonságot kifigurázó verses kibomlásai. Hasonlóan a Lászlóffy Aladár *Harmatjátékában* olvasható hosszabb, *elbeszélőbb* versekhez, mint pl. a *Hol nem volt, Mese a három hattyúról, Példa a gyalogságról, Szamarika, Szegény Száva szerencséje* stb. Az ilyen típusú versszövegekben mindkét költőnél a költemény íve a lehetséges befogadót egy megtisztulási folyamaton vezeti át – amely vagy magasztosabb-komolyabb vagy tréfásabb-játékosabb jelleget ölthet. Eljuttatja egy még-helyzetből egy már-állapotba.

A *Szegény Száva szerencséje* elején pl. Száva még szegényen lép elénk, a költemény végén találékonyságának és szerencséjének köszönhetően már gazdagon láthatjuk. A *Szamarika* elején figyelmetlenségéből eredően még elkövethet a vershős mindenféle hibát, a végére már belátóbb, óvatosabb lesz. Lászlóffynál e hosszabb költeményekben a klasszikus mesei elemek és tulajdonságok, a találékonyság, a bátorság, a történelmi utalások, a mitológiai vonatkozások, a valószerű momentumok domborodnak ki. Továbbá megfigyelhető egyfajta szándékosság a történet elmesélését illetően, ezt többször önreflexív módon bele is szövi versébe a költő:

„Hallottam egy történetet
(füle is van, farka is van)
melyet most, ím, ismertetek"[6]
(Lászlóffy Aladár: Szamarika)

Ez az önreflexív beleszövődés a történetbe a költői teremtő részéről ugyanakkor mindig motivált és plasztikus. A *Szamarika* egy ügyetlen csacsikislányról szól, akinek ugye van füle is és farka is, ugyanakkor ez utóbbi kifejezés inverz kifordítása a se füle, se farka szólásnak. Azaz e történet, amelyet most a beszélő elénk tár, nem zagyva és értelmetlen, hanem kerek egész és megfontolnivalót hordoz magában. Ráadásul a „Hallottam…" köznyelvi fordulata ismét csak a fül szerepét emeli ki, amely a szájhagyomány útján terjedő kulturális javak – amelyek közé a mese is tartozik – történetében az egyik legfontosabb

[6] Lászlóffy Aladár: *Harmatjáték*. Cerkabella Könyvkiadó, Szentendre, 2006., 25.

szerv. Ily módon nyeri el a versben a helyét és a legitimációját a beszélő részéről e tréfás-önreflexív megnyilvánulás.

KAF a *Nagyravágyó csuriveréb* című szövegében a mű elején a veréb még sas akar lenni, a vers végére pedig már „visszaverebül". Cinóber Encián a róla szóló költemény elején még mindenféle ruhát, maskarát magára ölt, eltakarva egérségét, a vers végén pedig már pőrén kénytelen elszaladni, sőt kifutni a vers teréből. Kovács András Ferencnél is megjelennek a klasszikus mesei motívumok, de valamiképp a Lászlóffynál megtapasztaltakhoz képest itt a tanítói-pedagógiai szándék és célzatosság már a vers kezdő szituációjában feloldódik egyfajta néhol képtelen, néhol önfeledt játékosságban. Cinc Ferenc esetében pl. abban, hogy macskanyelvre tanítja az egereket, Cinóber Enciánnál pedig oly módon, hogy miután mindenféle maskarában tetszeleg társai és a világ előtt, végül mindig szétrágja a ruháit, s végül meztelen, azaz a természetes létmódjának megfelelő marad.

A két poézisfelfogás közötti legfőbb különbséget abban lehet megragadni, hogy amíg Lászlóffy Aladárnál költészetileg árnyaltan és finoman bár, de határozottan sugalmazódik pl. az erkölcsi tanulság vagy egy jó emberi tulajdonság szükségessége, tehát valamiféle művön kívüli sejtelem marad meg a befogadóban erősen, addig KAF vonatkozó költeményei esetében éppen a költői árnyaltság, a képi, metaforikus finomságok által teremtődik a poétikai rejtelem, tehát a művön mintegy belül marad a súlypont, s ezáltal sejlik fel a gyermekek számára is indirekten befogadottá tehető példázatszerűség.

Negyedik séta: az időélmény

KAF MeseFöldjének jellegzetességeit természetesen nehéz lenne a maguk rétegzettségében és utalásrelevanciájában bemutatni, azonban röviden kísérletet tehetünk arra, hogy néhány tipikus tulajdonság kiemelésével megközelítsük e varázslatos csillagzatot. A továbbiakban a KAF gyermekköltményeire véleményem szerint leginkább jellemző három jellegzetes tematikus csomópont köré rendezem mondandómat. Az egyik az idő- vagy évszakmotivika és -tematika, a másik egy sajátos tér- vagy tájélmény, a harmadik pedig a természeti, természetes környezet ábrázolása, benne kiemelten az állatok szerepeltetésével.

Rengeteg olyan mű olvasható KAF-nál, amely az idő különböző megnyilvánulásainak versbevételével épül fel. A napok, napszakok, hetek, hónapok, évszakok valószerű vagy kozmikus jellegzetességeit emeli ki s teremt miniatűr remekeket belőlük a költő.[7] Az időélmény e fokozott jelenléte és versszervező ereje nem szűnő intenzitással van jelen Kovács egész gyermekköltészetében. A korai *Kótya-lapótyá*nak már rögtön a nyitó darabja, a *Holderdő* ilyen időélményvers. Itt a hét napjai adják meg a költemény kibontakozásának ritmusát és motivikáját. Már a kezdés megteremti a valószerű és a valószerűtlen különös összjátékát, azzal méghozzá, hogy azt ajánlja: a hét első napján menjünk a holdra. Az idő napi-heti ritmusa aztán valószerű jellegzetességeket is előhoz a versszövegben, pl. szombaton és vasárnap a pihenés és a lelki-testi lecsendesülés dramaturgiájának szükségességét hangsúlyozza. Ezeknek az időverseknek is fő jellegzetessége – más KAF-költeményekhez hasonlóan – az ismétlés. Ez lehet motívum-, sor-, ritmus- vagy strófaismétlés, variáció vagy visszautalás. Lehet az ismétlés egy költeményen belül alkalmi vagy rendezetlen. De főképp rendezett formában valósul meg: vagy a mű végén, keretező jelleggel ismétlődik meg a felütés, mint a *Holderdő*ben, vagy az egész vers szerveződik az ismétlés rendezőelve

[7] Ezek egyik jellegzetes formájáról, a naptárversről írtakat vö. Végh Balázs Béla: *(Gyermek) „Versreneszánsz közeleg"*. Id. kiad., 163–164.

szerint, mint a *Szeptember* szövegében, ahol is az első két versszak sorai követik egymást visszafelé a negyedik és az ötödik szakaszban, miután a harmadik strófa képzeletünkbe idéz egy jellegzetes őszi életképet, amint a pásztor reggel kihajtja nyáját legelni.

A 2005-ben megjelent *Víg toportyán*ban olvasható *Őszi-téli dallamok* című költemény véleményem szerint azzal emelkedik ki az időélményversek rengetegéből, hogy míg azok legtöbbje leginkább helyzetdaloknak, életkép-variációknak, egy-egy tulajdonság játékos-tréfás, groteszk ábrázolásainak vagy nagyon pontos, leíró jellemzéseinek tekinthetők, az *Őszi-téli dallamok*ban már-már metafizikai távlatok sejlenek föl, varázsolódnak elénk. Itt is megjelenik az ismétlés versszervező ereje, az évszakok motivikus-hangulati elemei jellegzetesen szövődnek a költeménybe:

„Ki nyárból őszbe ballag át,
Sugárból szőne balladát –"

A kezdet a nyár és az ősz átmeneti állapotába repíti az olvasót, amikor is a nyár még sugaraival itt van, de az ősz már bejelenti érkezését lassú mozgásaival, balladai komorságával. Itt felhívnám a figyelmet a magyar irodalomban igen ritka jelenségre, a hosszan asszonáló, a teljes sort rímhelyzetbe hozó hangzásra, amelyben ráadásul az utolsó két rímszó motivált kapcsolatban áll, amennyiben a ballada műfaji jellegzetességeihez plasztikusan viszonyul a „ballag át" hangulatfestő szava. Aztán az ősz eluralkodni látszik a versben:

„Fölötte tépett, őszes ég,
Vörösbe tévedt szőkeség."

Az asszonáló sorhangzás megmarad, de az előző két sor feszültsége, amely a sugár és a ballada ellentétéből táplálkozott, itt feloldódni látszik az ősz színeiben. Ugyanakkor a költő még óvatos, hiszen a szőkeség felemlítésével a nyár hangulata újra felidéződik egy pillanatra, hogy aztán a tél képeinek érkeztével-megfestésével rögtön el is tűnjön:

„Ki őszből télbe lépeget,
Lehelne szélnek éneket –
Fölötte köd, hó, szent hideg,
S a dallam sem szól senkinek."

A tél a „szent hideggel" és a senkinek sem szóló dallammal a lelki kiüresedés, a hiábavalóság képzetét is beemeli az olvasó tudatába, amikor az idő is szinte megadja magát a töményen megtapasztalható semminek. Az emberi lélek magára marad saját lelki kozmoszának végtelen horizontjaival. Ilyenkor inkább az ürességet, a hiányt tapasztalja meg a lélek, mint a kínálkozó lehetőségtereket. Ezt a már-már nihilbe átforduló lelki- és időállapotot a harmadik, befejező versszak csak még jobban felerősíti, részint a mozgás semleges igei kifejezésével (a ballag és a lépeget egy speciális mozgásdinamikát jelez, míg a megy általánosan utal a mozgásra), részint az elmúlásba való beletörődés nyelvi gesztusaival (a „Miért töprengjen éneken?" kérdésével és az „úgyse" határozószavával):

„Ki tél s tavasz felé megyen,
Miért töprengjen éneken?
Örökre úgyse tartana
Fölötte dal, se ballada."[8]

[8] KAF: *Víg toportyán*. Koinónia, Kolozsvár, 2005., 35.

A költemény egészét lezáró ballada szó újbóli előfordulása egyrészt a komorságot őrzi tovább az olvasóban, másrészt egyfajta bölcsesség és tömörség jelenlétét erősíti a befogadóban, hiszen ebben a verses műfajban többnyire egy letisztult, mély élettapasztalatokon alapuló versnyelven kerekedik ki egy teljes történet- vagy világábrázolás. Hogy persze mindebből a filozofikus-metafizikus regiszterből mi szüremlik át a gyermek lelkébe és elméjébe, azt nehéz lenne megmondani. A *Víg toportyán* versei a kötet alcíme szerint kicsiknek és nagyoknak egyaránt szólnak, és különben sem kell lebecsülni a gyermekek befogadói-olvasói potenciálját, érzékenységét.

Ötödik séta: a térélmény

A sajátos tér- és tájélményre mindenekelőtt a változatos flóraleírások, a jellegzetes erdélyi helységnevek és tájegységek köré felépülő vagy épp képzeletbeli versterek utalnak. A tájélmények és a versterek természetesen megint csak rendkívül színes formavilágban bontakoznak ki. A 2000-es *Miénk a világ* című kötet versei éppen erre a gazdag allúziólehetőségre, a tér és a nyelv rétegzett áthasonításaira épülnek: a tér megannyi változatos megjelenése, város- és falunevek, tájegységek, földrajzi nevek kerülnek fő versszervező szituációba, rímhelyzetbe, miáltal a gyermekben könnyebben, játékosan rögzülhetnek az erdélyi települések és tájegységek nevei: Kolozsvár – poros már; hátán Torda – báránybórda; Segesvár – sebes már (*Erdélyi hajdútánc*), márványos – Bálványos; Altorján – lajtorján (*Bálványos*), „Március, április, ó, / (…) Még pirinyó a Nyikó"; „Szürcsöli már a Gagyot / (…) rikkan utána nagyot" (*Március, április, ó!*) A *Kalotaszegi keserves*ben az út- és a hangulatleírás a táj flórájára és jellegzetes „kellékeire" rímelve, a szekér és a szekeres szerepeltetésével, illetve a jegenye és a galagonya florisztikus metaforikája révén bomlik ki, szerveződik verstörténéssé.[9]

A táj- és térélményre fókuszáló lírai teremtésen-teremtődésen alapuló verstípus és képi világ különösen alkalmas filozófiai mélységű belátások ábrázolására. A *Tájkép, hazafelé* című versben keringő varjúraj Nietzsche *Elhagyatva* című híres versének varjúcsapatát idézheti emlékezetünkbe, az üresség és a magány szinte már fokozhatatlan atmoszféráját:

„Már elmaradt a ködben Tordatúr…
Tar fák tövén vaddisznóhorda túr.
Földek felett éh varjúraj kering szét.
Fagy roppantgatja vén erdők gerincét."

A Nietzsche-vershez való viszonyítás azért is releváns, mert mindkét mű egy egzisztenciális köztes szituációt jelenít meg: a magyarul Képes Géza fordításában *Elhagyatva* címen olvasható versnek eredetileg *Abschied* a címe. E költemény a búcsúzás léteseményében rejlő elszakadás és kötődés kettősét jeleníti meg. Nietzschénél a város felett tovasurrogó varjúraj pontosan abban a kedélyállapotban ragadja meg a lírai ént, amikor már nincs otthona, s még nem talált új otthonra. KAF-nál is éppen hazafelé tart a vers szereplője, annak a természeti térnek, az erdélyi ködös, fagyos tájnak pontos, aprólékos jellemzését olvashatjuk, ahol a lírai én elhalad. Azt tudjuk meg csak, hogy valahonnan tart valamerre: „Már elmaradt a ködben Tordatúr…" De az nem derül ki a költeményből, hogy hazaért-e. Éppen ez a köztesség, útonlevés kölcsönöz a versnek sajátos, feszültségteli atmoszférát.

[9] KAF: *Miénk a világ*. Polis, Kolozsvár, 2000. 10.

Persze a gyermekben nem feltétlen a nietzschei nihilista atmoszféra fog felidéződni, de a téli köd és hangulat bravúros megjelenítése a fák tövét túró vaddisznókkal és az égben röpülő varjakkal plasztikusan utal a magány és az egyedüllét szomorúságára, reménytelenségére. Ráadásul a vaddisznók és a varjúcsapat mozgása rímhelyzetben van a költeményben („a ködben Tordatúr – vaddisznóhorda túr"; „varjúraj kering szét – vén erdők gerincét"), mindez pedig szintén elősegíti, hogy ez a téli tájkép megmaradjon a gyermek emlékezetében.

De az épített környezet is megihleti a költőt, amikor tekintete a téli Kolozsváron végigsiklik, először a tágabb környezetet fürkészi:

„Mint drágakő, kárpáti ritka ásvány:
Csillog, ragyog, havakban áll a város!"

Ezáltal mintegy elhelyezi a természeti környezetben a várost, hogy onnan ugorjon a tornyokra, bástyákra, templomokra, tehát a már épített tájat vegye birtokba. Hogy aztán a költői tekintet újra a panteisztikus távlatoknak adja vissza a várost:

„Sosem felejti tán, ki elmegy innét:
Hogy tündököl telente szét a város!
(Nézd Szent Mihálynak égi hermelinjét…)"
(Téli Kolozsvár)

Hatodik séta: a faunaábrázolás

Kovács András Ferenc MeseFöldjén a legnagyobb mértékben a faunaábrázolások tűnnek fel. Sokféle állat rengeteg szerepben és magatartásformával van jelen e költészetben, ráadásul különböző égövek és tájak állatairól van szó. Az állatokat egyrészt a természetbe való beágyazottságuk, természetességük, a játék önfeledtségében történő animális-kritikátlan feloldódásuk miatt szokás szerepeltetni a mesében. Az állat, ez az animális-önfeledt létező majdhogynem prototípusa annak a lénynek, amelyről Hans-Georg Gadamer beszél egy helyütt: „a játéknak saját lénye van, függetlenül azoknak a tudatától, akik játsszák. Játék van ott is, sőt tulajdonképpen csak ott van játék, ahol nem a szubjektivitás magáértvalósága határolja körül a tematikus horizontot, s ahol nincsenek szubjektumok, amelyek játékosan viselkednek."[10] Sokan hozták összefüggésbe az állatok és a gyermekek játékát Huizingától kezdve Proppon át Gadamerig, legfőképp azon az alapon, hogy az állatokban és a gyermekekben megvan az a hajlandóság, hogy színlelés nélkül adják át magukat a játék természetes hatalmának, annak a csodás erőnek, amellyel a játék mintegy bevonja a játszót a maga birodalmába, és ott eltölti a maga szellemével.[11]

Másrészt az állatokat – ahogy Lessing fogalmaz – főképp „általánosan ismert jellemük" miatt szokták versben, verses mesében szerepeltetni. Lessing azt a folyamatot, amely révén az állatokból mint szűkebben meg nem határozott lényekből mese- s vershősi szerepre rátermett lények lettek, a következőképpen jellemzi: „a költő, hogy a jellemek körülményes leírását megtakarítsa, no meg azon oknál fogva is, mert így is kétséges, hogy e jellemzés mindenkiben ugyanazokat a gondolatokat ébreszti-e, rákényszerült, hogy olyan

[10] Hans-Georg Gadamer: *Igazság és módszer* (Bonyhai Gábor fordítása). Gondolat, Bp., 1984., 89.
[11] I. m., 93.

lények szűkebb körére szorítkozzék, melyekről tudja, hogy megnevezésüknek még a leginkább tudatlanok elméjében is egy bizonyos és nem valamely más eszme felel meg. És mivel e lények közül csak igen kevesek voltak természetük szerint olyannyira rátermettek, hogy szabad lények szerepét játszhassák, kibővítették hát természetük korlátait, s bizonyos valószínű előfeltételek mellett rátermetté tették őket."[12] Lessing ebből a rátermettségből és jellemhordozásból egyenesen következtet a mese és a tanköltemény azon jellegzetességére, miszerint ezeknek az a célja, „hogy egy erkölcsi tétel világos és eleven fölismeréséhez hozzásegítsenek bennünket", amint azt a régmúltban Aesopus is tanította.[13]

KAF-nál is tetten érhető az állatoknak a jellemük szerinti szerepeltetése és az erkölcsi tanulságok levonásának lehetősége. Ám nála sokkal inkább az animális-természetes játékosság domborodik ki. A játék örvénylő-szívó erejét, hatalmát és szellemét szelídíti meg a költő, humoros, ironikus és groteszk létszituációkban pillanthatjuk meg az állatokat. Egy külön nagy részt képeznek KAF gyermekköltészetében az egérversek. E művek nagy része annyiban a lessingi-aesopusi hagyományt követi, hogy valóban rájátszik az egér bizonyos jól ismert tulajdonságaira, pl. állandóan rágcsál, s ezzel mindenféle galibát és bosszúságot okozhat a környezetének, továbbá félős természetű, fürge, nehezen lehet elkapni stb. A *Cinc Ferenc* című versben a főhős reménytelen kísérletet tesz arra, hogy megtanítsa macskanyelvre az egereket, addig-addig próbálkozik, míg oda nem csalja a macskákat az egerek közelébe:

„Borzalom! Egérszívem,
most segíts, de bölcsen,
hogy egymásba rímeim
rosszul én se öltsem!

Úgy nyivákolt Cinc Ferenc
s addig, míg a balga
cirmos cimborák hadát
Cincotára csalta!"[14]

S aztán persze futni kellett az egereknek, de e versből – gondolom – mégsem az marad meg a gyermeki képzeletben, hogy az egerek gyáván megfutamodnak, ha közeledik a macska, hanem egyrészt az a humoros képtelenség, hogy az egerek macskanyelven tanulnak, másrészt az, hogy mindezt épp egy egértől próbálják elsajátítani. Ennyiben tehát e költemény kicsengése antiaesopusi, helyesebben egy posztmodern Aesopus mesél itt nekünk, aki a tanulságot nem direktbe mondja ki, s vonatja le a lehetséges befogadóval, hanem a játék szellemével ismerteti meg az olvasót, aki e természetes szellemmel és hatalommal eltelve még akár erkölcsi vagy egyéb tanulságokat is levonhat – ha akar.

---

[12] Gotthold Ephraim Lessing: *Értekezések a meséről* (Kárpáty Csilla fordítása). In: Uő.: *Válogatott esztétikai írásai*. Gondolat, Bp., 1982., 71.

[13] I. m. 75.

[14] KAF: *Kótya-lapótya*. Id. kiad., 42. A költemény humoros hatását fokozza az egér cincogására utaló „cinc" hangutánzó alak megjelenése mind a főhős, mind a helység nevében. Egyébként az erdélyi lírában már-már külön fejezetet képviselnek az egerekről írott szövegek, gondolhatunk itt pl. Bajor Andor, Páskándi Géza és Kányádi Sándor verseire. Köszönet Végh Balázs Bélának, hogy erre felhívta a figyelmemet.

Krusovszky Dénes

Az a pont

Az autót otthagyták az erdőben, gyalog indultak tovább. Csak a férfi szólalt meg néha, már mindjárt ott vagyunk, de ő még nem tudta hol. A csomagokat, azokat a nehéz koffereket nem lehet elfelejteni. És ahogy a férje hirtelen megállt, és csak annyit mondott, átértünk. Semmi sem tűnt másnak, ugyanaz az ösvény, ugyanazok a fák, mintha még otthon lenne, pedig már nem volt sehol. A határ, ezen később sokat gondolkodott, nem volt határ. De honnan tudta a férje, hogy sikerült? Mikor a katonák megállították őket, már egyértelmű volt. De bent az erdőben az a pont nem hagyta nyugodni. Tulajdonképpen, mondta, még néha most is úgy érzi, hogy nem mentek sehová.

Madárfelhők

A gödröket téglákkal, régi cserépdarabokkal és homokkal töltötték föl. Ha esett, megközelíthetetlenné váltak a kertek. A csősztől nagyon féltünk, mondta. Sörétet kapott a sintértől a lelőtt kutyák orráért. Egyszer észrevett egy szögesdrótra tűzött bogarat, aztán még egyet. Attól kezdve mindig ezt figyelte. Egy idő után kezdtek eltűnni a szomszédok. Ha meg nem is haltak, többet nem jöttek ki. Később talált egy gyíkot is felszúrva. És egyre nagyobb területet borított el a gaz. Folyondár futott föl a fákra, alig lehetett letépni, úgy rátekeredett mindenre. Még a betonoszlopokra is. Mindig csak a végeredmény, ahogy történik, soha. Volt már, aki egeret is talált a dróton, de ő azt még nem látott. Csak egyre nagyobb madárfelhőket az elhagyott kertek fölött.

Minden egyszerre működik

Volt egy pillanat, mikor azt érezte, minden egyszerre kezd el működni körülötte. A víz, ami korábban folyó volt, most holtág, a helyiek tónak hívják és hamarosan már csak valami láp lesz a helyén. A faház, amit még nagyapja épített, a szülei eladták, ő meg visszavásárolta. A nap mozgása, ahogy az ég késő délutáni részéből az estibe halad. És a változó hangok. A belefeledkezés. Egy ilyen pillanat előzte meg azt, mikor észrevette a nádas szélén lebegő hófehér testet.

Az utolsó dolgok

1.

Nem akarsz semmi másról
Beszélni, csak az áthatolhatatlan
Ködről hajnalban, a testekből
Felszálló párafelhőkről, az évszakról,
Ami most egyetlen napig tart.
Hogy mi marad végül, mindig ez
Jut eszedbe, az utolsó dolgok, amiket
Meg tudsz még érteni, gomolygás,
Eltévedés, egy régi igazolványkép,
Vagy csak ez a hideg júliusi reggel.

2.

Mindenhol ott van, mondod.
Ebben a kertben is például, a levelek
Mozgásában, platánunk árnyékának
Folyamatos változásában, mikor néha
Újra halljuk, egykori kutyánk
Ugatásában. A legnevetségesebb
Dolgokban mindig. Ott van az őszi
Pakolásban, az avarfüstben, és ahogy
Visszanézek, legyőzhetetlenül van ott
A kerti székben, a kinnfeledt nyugágyban.

3.

Nem tart már össze ez a
Szimmetria sem, elhaló
Parancsszó az üres mezők fölött.
Pedig minden a helyén van,
Mondod, mert a dolgoknak itt
Nincs kijelölt helye, ahogy utak
Sincsenek már, csak távolságok.
Visszaülsz a kocsiba mégis,
Ne tudja meg senki, hogy feladtad,
Hogy végül ezt is újraindítod.

Bányai János

Az eszméjét elfelejtett város

Mítosz- és hagyományvesztés New Hontban

New Hontról nem mondható, hogy a világ végén van, de az sem mondható el róla, hogy a világ közepén lenne. Ettől azonban New Hont még a világon van. „A vonatok vagy New Hontba mennek, vagy New Hontból jönnek. New Hontot azért nevezzük magunk között New Hontnak, mert bár az is csak falu, ámde T.-hez képest szinte New York" – áll a *Tömegsír* (1999) legvégén, ahol (tudtommal) Grendel Lajos először hozza szóba a város nevét. Majd ezt követően két újabb regénye címében ismétlődik a városnév, *Nálunk, New Hontban* (2001) és *Mátyás király New Hontban* (2005).

Grendel a városnévben két egymásnak ellentmondó jelképes jelentést ütköztet. A „New" mint mindennemű újítás, újdonság, újszerűség világszerte honos és könnyen értelmezhető jelentését, amit jelképessé a szó idegen(nyelvű)sége tesz, ütközteti meg a „Hont"-ba rejtett archaikus jelentéssel, minthogy a „t" elhagyásával a haza régies elnevezése, a „hon" jön elő jelképesen, aminek régiségéhez, még a választékosság és az emelkedettség minősége is hozzátapad. Ezzel együtt az ironikus és a szatirikus hangvétel is. Erről később bővebben. „Fiktív és referenciális egybeúsztatásával (New Hont) teremt [Grendel] olyan diszkurzív teret, amelyben az összekapcsolt lexikai jelentések fellazítják a szemantikai korlátozásokat. A név ebben az esetben olyan indukátorként működik, amelyben a település, megye, régió vagy tájegység (Hont) áthelyeződik a fiktivitás kontinensére (az amerikai magyar telepek kaptak hasonló neveket): a fiktivitás ‚új'-ságának területére."[1] A jelentések szembeállítása – ütköztetése és „egybeúsztatása" – kiemeli a városnevet a szokásosból és olyan tartalmi előrejelzéssel párosítja, amilyen módon jelentéshordozó „Sárszeg"[2] például. Amott a „sár" és a „szeg" konfliktusa, emitt az „új" és a „hon" szembeállítása jelzi előre a regény(ek) tartalmát, de ezzel együtt a narráció jellegét és minőségét is, azzal a fontos különbséggel, hogy míg Kosztolányi városneve térbeli meghatározottságból következik, Grendel Lajosában az idő uralja a helynév jelentésmezejét, az új és a régi(es), ami – távolabbról – az időtlenségnek nevesítése is, az időtlenség pedig mitologikus tapasztalat, a mítosz fenntartásának és megélésének feltétele[3]. Hogy mitologikus helyszín (városnév) Sárszeg is és New Hont is, nem a hozzájuk tartozó, a rájuk fogható jelképes jelentésből következik, hanem abból, hogy a Sárszeg és a New Hont helynév semmivel sem több, se kevesebb, mint amit jelölnek: a tartalom visszaigazolta

---

[1] Németh Zoltán: *A bevégezhetetlen feladat.* NAP Kiadó, Dunaszerdahely, 2005., 76.

[2] Marko Čudić: *Fiktivni svet varošice (palanke) Šarseg u dvama romanima Dežea Kostolanjija. Philologia.* Beograd, 2005.

[3] New Hontban „megállt az idő" tapasztalja a narrátor, amikor visszatér a városba.

képzelt („talált") városok neve. És csak addig vehetők mitikus helyszínek elnevezésének, amíg csupán önmagukat jelentik, és nem „fordíthatók le" tőlük ugyan nem független, de mégis különváló jelképes jelentésre. Nem jelentés nélküli köznevek, de értelmük és értelmezhetőségük csak szövegszerű és nem „életszerű" lehet. Szó szerinti jelentésüket a *Pacsirta,* illetve a három New Hont-regény szövege teremti meg, és nem valami róluk már leszakadó jelképesség. Csakhogy a szó szerinti jelentés, mind a „Sárszeg", mind a „New Hont" esetében, általánosítható is, és értelmezésük is az általánosság felé mutat. Grendel újabb három, egymásra szorosan támaszkodó regénye szövegének feszültségét is ez a kettősség mutatja meg. Egyik oldalon a „talált" helynév fiktivitása, másik oldalon a regény szövegének a referenciával nem azonos, azzal nem is értelmezhető faktualitása. Mert a New Hont-regények világa nem, vagy csak nagyon messziről közelíthető akár a mágikus realizmus felé, akár a fantasztikum szövegirodalmi megvalósulásai felé. Ebben a világban szándékosan működik történelmi és politikai, eszmei és közösségi utalások egész sora, miközben a kontextusalakító tényezők nem vagy csak nagyon messziről érintkeznek a fikcionális beszéd alakzataival. New Hontot nem teszik jelen idejűvé az időszerű utalások, hiszen ezek felett – regényekről lévén szó – elmúlik az idő, de nem is utasítják egészében az általános, az általánosság területére, mely inkább tartozik a fogalmi, mint a képi (irodalmi) közlés retorikájához. Ami New Hontban vagy New Hont bennszülöttjeinek életében időszerű, a szatíra kemény ítélete alá esik. A „talált" (nem „kitalált") városnév éppen a benne rejlő szemantikai feszültségek, az átvitt és a szó szerinti, a régi és az új egymásba ékelése az irónia színeit vetíti a New Hont-regények szövegére, második szinten pedig a közösséget, a város közösségét veti alá szatirikus megítélésnek. Ami a városnévben mitologikusan általános, éppen e sokféleképpen árnyalt jelentésszint folytán nyer történeti és filozófiai megalapozottságot. Vagyis nem a közvetlen utalások, nem a szó szerinti leképezhetőség hívja elő a New Hont-regények történetfilozófiáját, hanem a regények szövegének iróniával és szatírával való erős átfestése. Grendel narrátora a *Tömegsír*ban és a *Nálunk, New Hontban* külső (idegen) szemtanú, az elsőben egy, a kívülállók elől elzárt, talán soha el nem készült újságcikk szerzője, a másikban az egyetlen New Hontról szóló könyv kiadói megbízatást teljesítő írója. Ez utóbbi könyvet csak a New Hont lakói látták, rajtuk kívül senki más, a New Hont regények olvasója sem, pedig lehetséges, a *Tömegsír* maga a páncélszekrénybe zárt cikk, a *Nálunk, New Hontban* pedig regényként az a bizonyos egyetlen könyvecske a városról, amelyről többször esik szó és amelynek elbeszélője maga is a regény egyik hőse. A New Hont létezését bizonyítani hivatott könyv, a New Hont hírét közzétenni hivatott cikk születéséről szól a *Nálunk, New Hontban* és a *Tömegsír*, miközben mindkét „szöveg" rejtve marad, mégpedig éppen New Hont jól megfontolt érdekében. A narrációt kezdeményezi s a narrációt teszi lehetővé a két szöveg megírásának szándéka, szándékos titkosításuk pedig magát a narrációt problematizálja a végsőkig. Az „írásról" szóló két regény részint a megírás lehetetlenségét, részint pedig veszélyességét hirdeti. Grendel regényeinek jól átgondolt poétikája ismerhető fel ezekben a szöveg sajátosságát és egyénítését jelző jegyekben. Grendel úgy tartja magát távol a „szövegirodalom" zártságától, hogy felhasználja poetikájának meghatározó jegyeit, az önreferencialitás jegyeit például, de „tartalmivá" minősíti át azokat, és ezáltal nyitva hagyja számukra az értelmezhetőség sokfelé vezető útjait. Leginkább azzal, hogy magát az írhatóságot teszi kérdésessé, miközben a lineáris narrációt magával az alkalmazásával bírálja. Történetet mond és ezeknek a történeteknek a hátterében az evidens (ironikus és szatirikus) referencia előtt a poétikai meggondolás működik. Van narrátora a New Hont-regényeknek, az első kettőnek az „idegen" alakjába írott nevesített narrátora van, így a narrátor stabil pontja a szövegnek, hiszen az írás mindkettőnek foglalkozása, miközben a regényszöveg önmagával való azonossága válik kérdésessé, hiszen nyitott mind a tiltott (titkosított) szöveg, mind a regényműfaj felé.

Ebből következően titokzatosság hatja át a regényeket, amely titokzatosság egyszerre lepi el és távolítja is el a regényt akár az anekdotikus, akár az alulstilizált beszédmódtól. Holott a New Hont-regények fel is újítják az anekdotát, és a szöveg stilizáltságát is szándékosan alacsony szinten tartják. Az írás indulata nem a szövegek felszínén, ott a tradicionálissal érintkező retorika uralja a szöveget, hanem e titokzatos háttérben, a valóságos könyv (írás) és a fiktív könyv (újságcikk) folyamatos ütköztetésében mutatja meg magát. Éppen a virtuális írás és az elképzelt könyv eme rejtélyessége mozdítja el Grendel regényeit a mitológia, valamint a mitologikus értelmezhetőség felé.

A *Mészöly Miklós időskori prózájáról* írott tanulmányában mondja Grendel, hogy Mészöly prózája sok hasonlóságot mutat „a márquezi próza gazdag valóságreferenciáival, sűrű atmoszférájával, erőteljes jelképiségével, archaizmusaival, 'népiségével', stílusa szenzualizmusával, történetei szürrealisztikus fantasztikumával."[4] Majd hozzáteszi: „Ahogy Márquez Macondója egyszerre elvont és konkrét helyszín, úgy Mészöly Pannóniája is az."[5] Ehhez lehet hozzátenni, hogy ha Macondó és Mészöly Pannóniája „egyszerre elvont és konkrét helyszín", akkor Sárszeg, de főként New Hont is az, azzal a nem elhanyagolható különbséggel, hogy itt a „gazdag valóságreferenciához" nem járul ugyan „erőteljes jelképiség", se „archaizmus", bár a New Hont melletti falu, Pökhönd lakossága bizony archaizmusokban beszél, „A szemet, például, ők még ma is *szüm*nek mondják, a port *pur*nak, a szúnyogot pedig *szúrnyog*nak vagy *szulnyog*nak", s nagyon is ragaszkodik archaizmusaihoz, mégpedig nemcsak nyelvhasználatában, hanem viselkedésében és világlátásában is, ami régisége mellett akár „népiségnek" is mondható, a Grendel-próza inkább hajlik a racionalitás és nem a látomásosság felé, ezzel együtt az időszerűség felé is, ami látszólag ellentmond a New Hont-mitológiának, minthogy a mitológia igen távolra esik mind a racionálistól, mind pedig az időszerűtől. Hogy New Hont mégis mitologikus helyszín, az nem irracionalitásából következik, hanem éppen a végsőkig fokozott, tehát „egyszerre elvont és konkrét" történéseiből. Abból, ahogyan Kálmán bácsi, a New Hont-mitológia központi alakja a narrátornak előadja New Hont történéseit a *Nálunk, New Hontban* lapjain, vagy ahogyan ugyanott szintén a narrátornak Bárány Pista, a szobrász, ugyancsak mitologikus alakja az elbeszélésnek, előadja a másik mitologikus alak, a Küklopsz-szerű Iván történetét Borbálával, a pökhöndi özvegyasszonnyal. Az így előadott történetek, bár erős bennük a valóságreferencia a New Hont-iakat a történet peremvidékére sodorják, ám ott, a peremvidéken különös, mitologikus szerep vár rájuk, bár – ahogyan Bárány Pista mondja egyhelyütt – „Nálunk, New Hontban nem teremnek hősök", itt a történetnek mindig van folytatása, ám erről a New Hont-iak már nem beszélnek, mert amit szégyellenek, arról nem beszélnek. Bárány Pista azonban mást is tapasztal New Hontban, mégpedig éppen Kálmán bácsi halálának napján. Özvegy nagynénjei, akik mindketten szerelmesek voltak Kálmán bácsiba, már reggel kisírták magukat a rossz hír hallatán, s most már belenyugodva vitathatták meg, miért is volt Kálmán bácsi nagy ember, holott életében semmi nagyságára vallót nem követett el, még annyit sem, hogy elhagyta volna New Hontot, pedig „fiatalabb korában sokszor elvágyódott a városból, s ez a vágy olykor búskomorságba döntötte. Végül is mindig csupán a lustasága marasztalta New Hontban. Sosem merte vállalni a kockázatot, hogy másutt kezdjen új életet, irtózott a bizonytalanságtól, s azzal vigasztalta magát, hogy az élet úgyis mindenütt egyforma." Kálmán bácsi éppen azért volt nagy ember, mert helyben maradt és semmit sem tett azért, hogy nagy ember legyen. Ő az, aki igazán New Hont-i, mert „a New Hont-i ember jámbor, istenfélő és mindig is tisztelte a hatalmat". Kálmán bácsi mégis különbözik valamiben a New Hont-iak többségétől, éppen

[4] Grendel Lajos: *A tények mágiája. Mészöly Miklós időskori prózája.* Kalligram, Pozsony, 2002., 60.

[5] Grendel Lajos: *A tények mágiája.*, 60.

abban, hogy róla senki sem tudja, miért nagy ember, pedig nagy ember. Kálmán bácsi matuzsálemi kort élt meg, valójában kortalan, és halálára is inkább a történet lekerekítése miatt kerül sor, nem a természet okán. A mítosz irracionalitásának távoli jegye ismerhető fel matuzsálemi életkorában és nagyságának titkában, az mindenképpen, hogy a mitikus történetek bár rejtélyek és titkok magyarázatára szolgáltak elsősorban, maguk mindig rejtélyesek, titkuk nem fejthető meg, mert mindig másképpen fejthető meg. Az, hogy Kálmán bácsi nagy ember volt, a New Hont-iak beszédének, emlékezetének és gondolkodásának, nem a valóságnak része, és ennyiben titokzatos meg rejtélyes is. Matuzsálemi kora ezt csak megerősíti. Azt lehetne gondolni, Kálmán bácsiban megvolt a lehetőség, hogy hős legyen, várt is rá néhány hősies szerep, de mindegyik elől kitért, s valószínűleg éppen ezért nőtt nagyra a New Hont-iak szemében. Ötven évvel az oroszok bevonulása után New Hontba, a New Hont-i önkormányzat „viharosnak ígérkező ülésére" igyekszik Kálmán bácsi, ahol is a képviselők azt hivatottak eldönteni, kinek emeljenek szobrot New Hontban, hiszen New Hontban senki sem élt, nem is járt a neves történelmi alakok közül, aki készült ide, az sem jutott el ide, vagy legfeljebb – mint Mikszáth Kálmán – csak átutazott a városon. Fenn is maradt erről az utazásról egy anekdota a New Hont-iak emlékezetében, amely anekdota majd ürügyül szolgál McLaczinak, hogy kocsmájában a bejárattal szemközti falra felfüggessze „Mikszáth Kálmán híres, pipázó portréjának egy másolatát", s azóta mitikus istenségként Mikszáth Kálmán felügyelje a New Hont-iak életét, és istenségéből valami átragadjon a matuzsálemi korú Kálmán bácsira, bizonyosan a névazonosság csatornáján át, ezért (is) lehetett „nagy ember", bár a rejtély ezzel nem oldódik meg, de nincs is rá megoldás. New Hont nem olyan hely, ahol hősök vagy megoldások teremnének, mert „nincs olyan hivatali ügy, amit New Hontban ne lehetne másnapra halasztani", és minthogy „itt sohasem fejeződnek be a történetek, itt mielőtt véget érhetne valami, már kezdődik elölről", az sem lepne meg senkit, „ha Kálmán bácsi holnap föltámadna". Esetleges feltámadása Kálmán bácsit a mitikus figurák rangjára emeli, akik nemegyszer térnek vissza az alvilágból. Ezt nagy rezignáltan Bárány Pista mondja, aki különös megbízatást kap New Hont polgármesterétől: készítse el, fizetség ellenében, minden New Hont-i polgár mellszobrát, miután elkészítette az oroszok l944-es bevonulásakor kivégzett Nehéz Gyula köztéri szobrát. Nehéz Gyula nem volt hős, és azt sem lehet tudni róla, miért éppen őt végezték ki az oroszok, holott ő jól beszélt szlovákul és megértette magát az oroszokkal. Kényszerű halála nem emelte Nehéz Gyulát a mitikus hősök körébe, halálának körülményeit véletlen balesetnek lehet elkönyvelni, a mítosz pedig nem ismeri a véletlent.

A mítoszban minden a jóslat szerint történik, és a mítosz sohasem tér az esetleges vagy a véletlen útjára. A *Nálunk, New Hontban* mitikus hőseinek élete és sorsa a bizonyíték erre. Bárány Pistáé is, aki szobrászként nagyra hivatott, mégis a kisszerűségbe süpped, pedig különleges feladata, hogy készítse el minden New Hont-i polgár mellszobrát, akár ki is emelhetné a közönséges életek sorából. De ő nem él ezzel a lehetőséggel, ellenkezőleg, a feladata mitikus, hiszen nem más bízatott rá, mint a New Hont-iak megörökítése, ami részint isteneknek járó feladat, részint pedig New Hont átalakítása a „holt lelkek" látható gyűjteményévé. Talán éppen Bárány Pista feladata tehetné magát New Hontot mitikussá, egy csupa mellszoborral benépesített várossá, amilyenek a csak jóval kevesebb mellszoborral, az ásatások során feltárt mitikus városok és városmaradványok. De valahol elsikkad Bárány Pista feladata, vele együtt elsikkad New Hont mítosza is, holott – miként Sárszeg és Macondó esetében – fenn is marad a mítosz, elveszejtettségében is földön túli teljesítményként. De Bárány Pistának nemcsak szobrászati feladata tekinthető mitikus vállalkozásnak, hanem mitikus történetet is ad elő a *Nálunk, New Hontban* narrátorának. Ivánról szól a történet, aki – említettem már – küklopszi figurája a regénynek. Az 1944-es orosz bevonulás napján fogant, feltehetően mongol apától. Különben is a

háború után hamarosan három nap alatt tizenhárom gyerek születik New Hontban, az oroszok néhány napos New Hont-i időzése nyomán. Iván is közéjük tartozik, de különbözik is tőlük, elsősorban nagy ereje és nagy természete folytán. Nagy ereje és természete csak jelzi, szemének állása azonban az egyszemű mitologikus hős képében mutatja meg. Kálmán bácsi mondja róla a narrátornak, hogy „nagy szerencséjére és nagy szerencsétlenségére is egyben", mert – fűzi hozzá – „minden, ami jó, és minden, ami rossz történt vele az életben, az mind amiatt a szemhibája miatt történt, bár ez nem is volt szemhiba, és mint kiderült, szépséghiba sem – csak hát szokatlan". Iván szemének szokatlan állása teszi őt kimondottan vonzóvá, akiről hajadon, de férjezett New Hont-i hölgyek is izzasztó álmokat látnak, és nincs is tán senki közöttük a városban, aki ne szenvedne ezektől az álmoktól. Iván találkozása a pökhöndi özvegyasszonnyal, akit szintén nagy természettel áldott meg a sors, küklopszi szenvedélyeket ébreszt és nemcsak csúf, hanem minden szempontból banális véget ér. Belesüppednek a mitikusan nagy természettel megáldottak a New Hont-i világ semmisségébe. Még egy bizonyíték, hogy New Hontban nem születtek hősök, pedig sokan jutottak el: Iván és a pökhöndi özvegyasszony, Kálmán bácsi, Nehéz Gyula, Bárány Pista és mások is, a hősiesség előcsarnokáig, a mitikusság határvonaláig, de onnan tovább már nem juthattak, onnan kezdődően a New Hont-i nagy mítoszvesztés és hagyományvesztés történeteinek hőseivé csupaszodtak.

A mítosz- és hagyományvesztés igazi története New Hont városában annak a polgármesternek a nevéhez fűződik, aki enyhe elmeháborodása után „már visszatért a szanatóriumból és változatlanul nagy tiszteletnek örvend, újra megválasztották polgármesterré". Történt ugyanis, hogy New Hont a huszadik századi nagy történelmi jövés-menésben elvesztette az eszméjét. 1944 karácsonya előtt jöttek be az oroszok, l938-ban, majd 1968-ban is a magyarok, „1919-ben előbb a csehek, aztán a magyar vöröskatonák, majd újra a csehek, úgyhogy az embernek az a büszke érzése támadt, hogy New Hont a világ közepe, s birtoklásáért ádáz harcot vív fél Európa". De az oroszok jártak itt már korábban is, l849-ben, aztán jött a segítségük, magyar részről is, l968-ban... És az is tudvalevő: ebben a „hadi turizmusban a mindenkori polgármesterek vitték el a balhét". A polgármester azonban, mint tudjuk..., fegyvertelen civil. „Egyetlen fegyvere az eszme, New Hont eszméje." De New Hont eszméje elveszelődött a nagy történelmi jövés-menésben, és a polgármesternek ezért alapvető feladata az eszme megtalálása. „Új eszmét kellene kitalálni, mielőtt valamilyen hadsereg az éj leple alatt megint megszállná a várost." Nem árt, gondolták a New Hont-iak, ha a polgármester gondolkodik, „inkább gondolkozzék, mintsem igyon vagy szoknyák után futkosson". Gondolkozzon azon, hogyan virágoztathatná fel New Hontot, de hamar híre megy, hogy a „polgármester meszebbre" tekint. Mert az sem maradt sokáig titokban, hogy „a polgármester a város ‚eszméjét' keresi, amely a közelmúlt történelmének forgatagában elveszett valahol, s nagy kérdés, hogy meg lehet-e találni." A New Hont-iak nem tudták, hogy a városnak valaha is volt eszméje, és „nem tudták eldönteni, hogy büszkék legyenek-e rá, avagy szégyenkezzenek-e amiatt, hogy hagyták az eszmét elkallódni." De többségük megbízott a polgármesterben, és „növekvő tisztelettel néztek föl" rá. Akadtak ugyan szkeptikusok is, például „a mindig mindennel elégedetlen McLaczi", aki azt mondta: „befektetők kellenek ide", nem az eszme. Ám ők voltak kevesebben, és talán McLaczi is a kocsmájában őrködő Mikszáth Kálmán sugallatára volt szkeptikus. A New Hont-regény szatirikus múltszemlélete és szatirikus jelenábrázolása a város eszméje után gondolkodó polgármester mitikus, de az is mondható talán, ellenmitikus vállalkozásában mutatkozik meg. Mert – várostörténészektől tudjuk – a városoknak vannak szimbolikus helyeik, a városok tartalmaznak valamilyen szemantikai felismerhetőséget, ennek alapján teszünk közöttük különbséget. New Hont szimbóluma és szemantikai meg szemiotikai felismerhetősége az eszméjében ölthetett testet, a pontosan meg nem fogalmazható és le

nem írható, de mindenképpen – képlékenyen is – működő mitikus múlt- és jelenismeretben, amit aligha lehet néven nevezni, és ha valaki megnevezésére vállalkozik, miként tette azt Grendel Lajos a város eszméje keresésének nehéz súlyát helyezve a polgármester vállára, akkor azt csak szatirikusan tehette. De minthogy megtette részint mitológiát teremtett, New Hont elvesztett mitológiáját rekonstruálta, a peremlét, az elhagyatottság, a megfeledkezés mitológiáját, részint pedig gyarlóságokról és örökös veszteségekről számolt be. New Hontot a mitológia is bünteti: „New Honton valami átok ül, mert újra és újra lefelejtik a térképről." És New Hontról egyetlen könyvecske íródott, azt sem ismeri senki a New Hont-iakon kívül. Mitologikus átok ez, és a New Hont-iak ebben az átok sújtotta, mitológiáját és hagyományát elvesztett városban élnek, félmitológiai alakok társaságában.

Ha New Hontnak nincs mitológiája, mert eszméjével együtt elvesztette mind mitológiáját, mind hagyományát, vannak legendái, de ezekről nem, vagy csak nagyon ritkán beszélnek. Az egyik ilyen legendát a *Nálunk, New Hontban* regény be is jelenti. A városi képviselők ádáz vitája során, miközben keresik, kinek állíthatnának szobrot New Hont főterén, felmerül Mátyás király neve is. Valaki javasolja, emeljenek szobrot Mátyás királynak, mert ő „igazságos volt, és a szlovákok is elfogadják". Erre mondja Kálmán bácsi, hogy „arról tudunk, hogy Mátyás király járt Gömörben. De arról nincs tudomásunk, hogy Hontban is járt volna." Amire leszól valaki a karzatról: „Mátyás király mindenhol járt". Nincsenek hősei, nincsenek kitűnő emberei, nincsen nagy múltja, ami volt, azt is elvesztette, legfeljebb legendái lehetnek New Hontnak, de ezek a legendák is csak mások képzelt vagy valóságos történeteinek maradványai. Lehangoló kép New Hontról, és a New Hont-iakról, amely kép a provincia jelen idejű mitológiáját teremti meg a mitológiavesztés történeteinek szatirikus közlésével. Grendelnek nincsenek illúziói, még az irodalmat illetően sincsenek illúziói, nem hisz, nem is hihet abban, hogy egy többkötetes fiktív városregény nyomán stabilizálódhat múltjában és jelenében az a közösség, amelynek nincsenek se hősei, se kitűnőségei, és még a mítoszait (eszméjét) is elvesztette.

Grendel Lajos *A tények mágiája* című tanulmányának a Pannon mitológia? fejezetcímét kérdőjellel látta el. Többszörösen jelentős írásjel. Részint azt kérdezi, lehetsége-e, van-e „Pannon mitológia", részint azt, hogy Mészöly Miklós kései prózájában felismerhetők-e a mitológia, ezen belül a Pannon mitológia nyomai. Ha jól értettem, Grendel válasza mindkét kérdésre tagadó. Egyértelműen ad tagadó választ a második kérdésre: „Ha elfogadjuk azt a tételt, hogy mitológia nem lehet ‚történet' nélkül, történetet elmondani viszont csak célelvűnek tételezett történelemfilozófiai háttérrel lehetséges, amelyben az események között ok-okozati összefüggések állnak fönn, akkor Mészöly Miklósnak a történelem célelvűségével szembeni szkepszise eleve lehetetlenné teszi mindenféle mitológia megalkotását."[6] Valóban kérdés, meglehet-e mitológia történet nélkül. Valószínűleg nem lehet meg, hiszen a mitológia történetekben beszél, mégha irracionális, valóságreferenciával nem igazolható történetekben, amiből azt a következtetést is le lehet vonni, hogy a mítosz, a mitológia egésze nyelvi eredetű. Amit a képzelet nyelvben kifejezhet, az a mitológia, amiből viszont arra a következtetésre lehet jutni, hogy a mitológia mindig párhuzamos világ, vagyis „a mitológia a történelmen kívülire mutat rá"[7], az emberi tapasztalatban időtlenre, s ezzel hozzásegít bennünket, hogy kilépjünk a véletlen történések kaotikus folyamából, és hogy a valóság közepébe (szívébe) láthassunk.[8] A mítoszhoz nem kell empirikus tapasztalat, végül is a racionalizmus kora vetett véget, legalábbis úgy nézett ki, hogy véget vetett

---

[6] Grendel Lajos: *A tények mágiája.*, 63.

[7] Karen Armstrong: *A Short History of Myth.* Canongate Books Ltd., 2005. A kötet szerb nyelvű kiadása: *Kratka istorija mita.* Geopoetika, Belgrád, 2006., 15.

[8] Karen Armstrong: *A Short History of Myth.*, 15.

a mitológiának, Karen Armstrong szerint a tizenhatodik századtól, főként a reformációtól kezdődően. A racionális magyarázatok a mitológia végét jelentik, csakhogy nincs mindenre racionális magyarázat, nincsen racionális magyarázat New Hont létezésére se.

Amikor a narrátor megérkezik New Hontba és találkozik a város polgármesterével, akkor értesül többek között arról is, hogy a polgármesternek „kényes feadata" van, amit szabódik megosztani a városba a városról szóló könyv megírásának feladatával érkezett narrátorral, majd mégiscsak elmondja: „Nos, arról lenne szó – mondta suttogóra fogva a hangját (a polgármester) –, hogy ki kellene találnom New Hont eszméjét." Majd az elbeszélő értetlenkedésére válaszolva megismétli: „A világon minden elvek szerint és valamilyen eszme érdekében működik. De mi lehet New Hont eszméje? Egyszerűbben mondva: minek van New Hont a világon?", majd csodálkozva kérdezi az elbeszélő, hogy „önök nem tudják", minek van városuk a világon. Erre mondja a polgármester, hogy „Tudtuk, de elfelejtettük." Majd hozzáteszi: „Mi itt, New Hontban, folyamatosan felejtünk." Az elfeledett eszme, a megfeledkezés a város létezésének okáról, egyben a mitológiáról, a helyi mítoszokról és legendákról, a lét általános megtapasztalhatóságáról való megfeledkezés. Az elfelejtett mítosz és hagyomány helyére a mindennapok mítoszai és mítosztöredékei kerültek, a matuzsálemi korú Kálmán bácsi, a Küklopsz mintájára készült nagyerejű Iván és mások arcélei és életrajzai. Látszólag egymást kizárva és egymással ellentétben. Csakhogy e mítosztöredékek és mítoszszilánkok végül mégis mitológiává állnak össze, a veszteség mitológiájává, aminek csak egyik lehetséges kifejezése a polgármester vállára nehezedő feladat, hogy megtalálja New Hont eszméjét.

A *Nálunk, New Hontban* példáján világosan kitűnik, hogy a mítosz nem veszett el, de a szatíra, sőt a humor útjára tévedve teljesen új fényben mutatkozik meg. A szatíra azonban, a humorral együtt nem ássa alá a mítoszt, pedig mind a szatíra, mind a humor, de az irónia is a ráció terméke, semmiképpen sem az együttérzésé, még csak az érzelmeké sem. Ha a tizenhatodik századtól kezdődően indul meg a mitológia erodálódása a ráció nyomására, akkor az ésszerűből fakadó szatíra még jobban felerősíti a mitológia elkopásának folyamatát, ebbe tartozik bele Grendelnek Mészöly Miklósról kifejtett gondolata a történetfilozófia és a mitológia ellentétességéről, akkor mintha már semmi esély nem lenne a mitológia fenntartására. Pedig van rá esély, mégpedig az irodalomban. Nem is annyira abban a sokfelől körülírt gyakorlatban, miszerint mítosz és irodalom kapcsolata a teljes mítoszt újraértelmező felmondása, vagy éppen a mitoszszilánkok és -szekvenciák beépítése az epikai világba, hanem új mítoszok alapításában, az olyan írói eljárásokban, amilyen a Grendelé is, ahol valóságreferencia ékelődik nyelvi alakzatokba, és fordítva, a mitologikus értelmezhetőség új lehetőségeit tárva fel. Ennek poétikai szerepe a történetmondás lehetőségének erőteljes visszaszerzésében, a kis elbeszélés felnagyításában, vagyis a nagy elbeszélésekre való emlékezésben ismerhető fel. Arra a kérdésre, hogy New Hont minek van a világon, csak az irodalom és az irodalom közvetítésével a mitológia adhat választ, mert a kérdésre csak homályos – képi-metaforikus – válasz adható, ami nem oszlatja el a kérdés homályosságát, de legalább valamilyen válasz. Persze, a három New Hont-regény sem elég arra, hogy a mitológia helyreálljon. Ahogyan Mészöly nyomán sem állt helyre a Pannon mitológia. De talán nincs is okunk rá, hogy helyreállítsuk.

Gömöri György

Pillanatképek költőkről

(Szabó Lőrinc, Füst, Illyés)

1.

Szabó Lőrincről nem egyszer hallottam nevelőapámtól, Medveczky Jenő festőművésztől. Nem mindig a legjobbakat. Bár Medveczky könyvtárában megvolt Szabó Lőrinc összes verseinek 1943-as kiadása és szerette a költő verseit, különösen azokat, amelyeket a keleti filozófiarendszerek ihlettek (pl. a *Szun Vu Kung lázadását*), annak politikai ítélőképességéről (s így, bizonyos értelemben erkölcsi nihilizmusáról) lesújtó volt a véleménye. Egy történetre jól emlékszem: nem sokkal Magyarország német megszállása után, 1944-ben Medveczky Kemény László festőművésznél, baráti társaságban találkozott Szabó Lőrinccel. A *Semmiért egészen* költője ez alkalommal áradozott a németekről és közölte, hogy még mindig hisz a német fegyverek győzelmében. Medveczky erre nem tudta magát türtőztetni és sommásan hazaárulónak nevezte a költőt. Az ügyből majdnem párbaj lett (tragikomikus lett volna, hiszen sem Szabó, sem Medveczky nem tudtak se vívni, se célba lőni), de aztán valahogy elcsitult, lehet, hogy bocsánatkéréssel (mindenesetre nem Medveczky kért bocsánatot).

Pár hónap múlva, már Budapest ostroma és fel-, illetve megszabadulásunk után Medveczky megy az utcán, jön vele szembe Szabó Lőrinc. Megáll és sírva fakad: „Jenő, neked volt igazad".

Mint ebből az epizódból is kitűnik, Szabó Lőrinc nem volt „okos" ember, vagyis a költői, nyelvalkotó tehetség nem jár mindig magas intelligenciával. Ugyanakkor kiválóan érzelmes ember volt, akinek megadatott az önkifejezés rendkívüli képessége. Más kérdés, hogy érzelmeit nemegyszer tehetségéhez méltatlan ügyekre pazarolta.

Én csak egyszer kerültem személyes kapcsolatba Szabó Lőrinccel. A Szépirodalmi Könyvkiadó 1954-ben Wladyslaw Broniewski szocialista lengyel költő verseinek kiadására készült. A számos fordító közé hogy, hogy nem, én is bekerültem egy romantikus szöveggel, még a címére is emlékszem: *A forradalmár halála*. Alighanem a könyv belső, kiadói szerkesztője, Pákozdy Ferenc volt az, aki engem egy levonattal elküldött Szabó Lőrinchez. A költő Budán lakott, szép villában, tágas dolgozószobájában fogadott. Kávéval vagy teával kínált, s ha már felkerestem, egy ideig szóval is tartott.

Főleg a lengyelekről beszélgettünk. Lőrinc elmondta, hogy édesanyja lengyel származású, de ő már nem tud lengyelül, nyersfordításból dolgozott. Amikor meghallotta, hogy ismerem Broniewskit, jártam nála Varsóban, föllelkesedett.

– Fölolvasom magának ezt a verset a Visztuláról, amit tőle fordítottam.

Lágyan csordogáló, lírai szöveg. A négy részből álló vers befejező része, a *„Rezzent a nyárfa..."*, ezekkel a sorokkal végződik:

„Nem rezzent a halál: ez a gyors
élet sokat úgysem ád.
De ringat, ingat, ingat
a szomorúság."

Látom, a költő szemüvege bepárásodik. Leveszi, megtörli, majd így szól:
– Ez olyan szép..., hogy akár én is írhattam volna.

2.

Füst Milánt már kora ifjúságában „bácsizhatták" a nála csak pár évvel fiatalabbak, volt benne valami időtlenül öreg. Meglehet, arról volt szó, hogy Füst egész életében egyetlen nagy szerepet játszott: ő volt a királyságától megfosztott Lear a pusztában, a sors viharában. Később, már valóban öregen, hatvanon túl megtanult eléggé angolul ahhoz, hogy le tudja fordítani magyarra Shakespeare-nek ezt a nagyszerűen komor, az emberi magányról talán legmegrázóbban valló drámáját.

Az ELTE bölcsészkara már a negyvenes években, 1946-tól engedélyezett esztétikai előadásokat Füst Milánnak. Ezek az ötvenes évek első felében folytatódtak, szombat délutánonként négy órai kezdettel zajlottak a piarista ház egyik félreeső, első emeleti termében. Közönség mindig volt, mert bár az igényesebb egyetemi hallgatók közül sem mindenki járt rájuk rendszeresen, Milán bácsinak akadtak már végzett rajongói is, tehát nem kellett attól félnie, hogy üres teremnek beszél. Maguk az előadások (gondolom, kissé átírva) később megjelentek Füst Milán *Látomás és indulat a művészetben* című 1963-as könyvében; jóllehet a shakespeare-i esztétikáról kellett volna, hogy szóljanak, volt bennük sok minden más is – Tolsztoj, Arany János és Babits, valamint fogcsikorgató kirohanások három német író: Stefan Zweig, Franz Werfel és Thomas Mann ellen. (Rejtély, hogy miért éppen ezekre haragudott annyira Füst Milán). Időnként hangja szenvedélyesen felcsattant: „Aki pedig ezeket az urrrakat szereti, az ne járjon az én előadásaimra!" Őszintén szólva, ezt a tanácsot megmosolyogtuk. Jobban szerettük Füst Milán ifjúkori anekdotáit – sokat kószált Nyugat-Európában és ottani élményeiről mesélt. Saját verseiből emlékezetem szerint nemigen olvasott; egyik legszebb versét, az *Öregség*et évekkel később hallottam, hangfelvételről. A vers első sora így hangzik:

„Ó hol vagytok szemeim, kik oly áldottnak véltetek egy arcot?"

és ezzel az emlékezetes sorral végződik:

„S a feje körül tompa derengés".

Az én nemzedékem többre tartotta Füst Milánt, mint a legtöbb nagy „nyugatost", mivel benne a magyar vers egyik megújítóját tiszteltük. Kassák szabadversének is volt bizonyos, kissé szónokias ritmusa, de a Füst Milán-i retorikából, illetve metrikus hosszú sorokból görög és shakespeare-i drámák zengzeteit lehetett kihallani. Csodáltuk és kicsit utánoztuk is az *Ez mind én voltam egykor* szerzőjét. 1954 végén, vagy 55 elején lehetett, hogy elküldtem neki egy metrikus szabadversemet. Visszaküldte a verset, kétsoros válasszal, ami nem volt túl kedvező, de valahogy mégis biztatónak hangzott. Ezután jártam egyszer vagy kétszer belvárosi lakásában.

Füst lakása kiérdemelte a „polgári" jelzőt: kényelmes, szépen berendezett, tágas, bár kicsit sötét szobára emlékszem – ha téli délután volt, akkor talán emiatt. Teára szólt a meghívás, és mint kezdő költőt és egyetemistát, a Mester véleménye engem mindenről érdekelt. Így arról az irodalmi szenzációnak ható kritikáról is, amit Hatvany Lajos követett el valamelyik lapban: *„Ecce poeta!"* címmel, – ebben látványos ékesszólással nagy költővé „ütötte" Juhász Ferencet. Akinek *A tékozló ország* című eposzát akkoriban mi is lelkes izgalommal olvastuk. Kérdeztem hát róla Milán bácsi véleményét.

Amint ezt már megírtam egy régi *Híd*ban (1973/11.), a kitűnő költő és esztéta nagyon kedvezőtlenül nyilatkozott erről az eposzról. Tudhattam volna előre, hogy a feszes ütemű szabadversek szerzője idegenkedni fog a Juhász Ferenc-i szózuhatagtól (ami csak évekkel később lett megállíthatatlanná), mégis meglepett Füst kategorikus elutasítása. Egy négyes sorokban, magyaros verseléssel megírt epikus mű persze semmiképpen sem nyerhette el Füst Milán tetszését, még annak képi gazdagsága sem foghatta meg igazán – mi a többi közt éppen ezt becsültük *A tékozló ország*ban. A mű témája, a vérbe fojtott Dózsa-féle parasztfelkelés, bizonyos fegyelemre kötelezte az egyébként jelzőhalmozó és metaforaláncokban gondolkodó költőt; ami pedig *A tékozló ország* akkori hatását illeti, bizonyos, hogy utolsó sorait nemegyszer idéztük magunknak már 1956 előtt és gyakran azután is:

„Ha kell, hát százszor újrakezdjük, vállalva ezt a legszebb küldetést,
mert a szabadság a legtöbb, amit adhat önmagának az emberiség!"

Arra, hogy Füst Milán akkoriban kit tartott valóban jó élő költőnek, sajnos nem emlékszem. Illetve emlékezetemből előbukkan egy rádióadás, amiben Füst a kevéssé ismert Nadányi Zoltánt méltatja meleg szavakkal. Nadányi rokonszenves költő, de azért Juhász Ferenccel mégsem lehet összeméri.

3.

Illyés Gyula nekem elsősorban költő volt, csak később lett belőle Meghatározó Személyiség. Lehet, hogy a második világháború utáni általános iskola olvasókönyvében találkoztam először a nevével – ez egy kiváló irodalmi olvasókönyv volt, ahol Illyés Walt Whitmannal, József Attilával és Babitscsal együtt szerepelt. Gimnazista koromban aztán csodálattal és mély beleérzéssel olvastam olyan verseit, mint a *Nem menekülhetsz* és a *Nem volt elég*.... A *Puszták népe*, meg a kitűnő Petőfi-életrajz csak ezek után került a kezembe. Aztán jött a színdarabíró, illetve filmíró Illyés! Kamaszfejjel láttam egy darabját, amiben nevetségessé tette a parasztokat freudista alapon analizáló pszichológusokat – ez volt *A lélekidomár*. Révai Józsefnek ez a darab nem tetszett; látszólag a freudistákról szólt, de szólhatott volna éppúgy egy másik monomániás világnézetről, a sztálinista marxistákról is..., le is vették hamarosan a műsorról.

Illyéssel kétszer váltottunk levelet. 1955 őszén, amikor az ELTE bölcsészkarán szerzői estet szerveztünk a kar írogató hallgatóinak, Illyést kértük fel, hogy vezesse be estünket. Rövid, de udvarias levélben tért ki a felkérés elől. (Azt hiszem, ez volt az az est,amit aztán Hegedűs Géza vezetett be.) A második levélváltás a lengyelekkel és a kathárokkal függött össze. Valamelyik hazai újságban olvashattam, hogy Illyés Gyula a kathárokról készül színdarabot írni, s a darab címe *Tiszták* lesz. Ugyanakkor lengyelül már megjelent Zbigniew Herbert kitűnő esszégyűjteménye, a *Barbarzyńca w ogrodzie,* vagyis a később magyarra is lefordított *Barbárok a kertben.* Ennek egyik legjobb darabja éppen a kathár eretnekségről szólt, pontosabban ennek a jelentős lélekszámú, középkori eretnek vallási közösségnek a teljes fizikai megsemmisítéséről. Az Illyésnek írt levélben megkérdeztem, érdekli-e Herbert esszéje, mert ha igen, eljuttatom hozzá lengyelül, illetve keresek valakit Budapesten, aki ezt neki lefordítaná. Jeleztem továbbá, mivel tudtam, hogy Illyés fordított Paszternákot, egy magyar nyelvű Paszternák-versgyűjtemény várható megjelenését. *Karácsonyi csillag* című versválogatásunkat, amit Sulyok Vincével ketten fordítottunk, a washingtoni Occidental Press, Csicsery-Rónay István kiadója vállalta föl, meg is jelent 1965-ben. Mivel az Occidental Press szinte minden kiadványából küldött

Illyésnek, gondolom, a Paszternák-kötetet is megkapta. (Ez az a névtelen „fordítás-kötet", amire levelében hivatkozik). A levelet egyébként Illyés Gyula az én nevemre, a Harvard egyetem orosz kutatóközpontjába címezte, ahol 1964–65-ben dolgoztam. A levél szövege a következő:

> *„Kedves Barátom,*
> *Köszönöm a levelet, a figyelmeztetést Zbigniew (sic) tanulmányára. A kathárokról közvetlenebb forrásokból elég sok anyagom van, időm viszont kevés, hogy egy lengyel forrást is fölássak.*
> *Érdeklődéssel várom a fordításkötetet.*
> *A megszólítás ne legyen nehéz:*
> *Szívélyesen köszönt*
> *Gyula bátyád"*

Ezután több ízben találkoztunk – nem Cambridge-ben, ahol angliai útja során Illyés járt, hanem Tihanyban, illetve egyszer Lipták Gáboréknál Balatonfüreden. Liptákéknál mindig nagy társaság gyűlt össze, és 1968-ban vagy 69-ben lehetett, amikor családostól Füreden nyaraltunk, hogy anyámmal és feleségemmel együtt meghívást kaptunk Liptákékhoz – gyenge minőségű tájborra és ízes beszélgetésre. Illyés Gyula ekkor tengerészsapkában jelent meg, és amikor megkérdezték tőle, honnan szerezte, hunyorítva mondta: „Zilahy ajándéka". Ekkor hívta meg az egész füredi társaságot másnapra Tihanyba, csigavacsorára, s bár én Illyést nagyon tiszteltem, ilyen egzotikus, „franciás" nyalánkságra nem voltam kapható, ez a látogatás tehát sajnálatos módon elmaradt.

Viszont én is ott voltam Fóton 1977-ben, amikor az anyanyelvi konferencián részt vevő amerikai és nyugati emigránsok egy részét meghívták a népi írók barátai egy egész napos megbeszélésre, illetve borozgatásra. Illyés csak a délutáni órákban tűnt fel és szinte nyomban utána megérkezett Csoóri Sándor és Kósa Ferenc Erdélyből. Elég nyomasztó történetekkel az ottani magyarellenes hangulatról – erre Illyés kicsit ingerülten reagált, azzal a szónoki kérdéssel, hogy „mit lehet mégis tenni?" Ő már akkor letette a garast néhány igen szép verssel és a kisebbségi kérdésről írt röpiratával, amit először kiadtak Budapesten, majd bevontak. Sőt, már több mint egy évtizeddel korábban kiállt az erdélyi magyarok mellett – ekkor Párizsban nyilatkozott nehéz helyzetükről a francia sajtónak. A többi közt azt becsültem Illyésben, hogy mindig azokra a problémákra tudta összpontosítani figyelmét, amelyek az adott helyzetben a legfontosabbak voltak. A háború előtt a megoldatlan szociális kérdésekre, 1956 után pedig a magyar kisebbségek gondjaira. És közben – mellesleg! – megírta az *Egy mondat...*-ot, ami a 20. század második felének egyik emblematikus versévé vált.

Itt meg szeretném jegyezni, hogy én már 1959-ben, jószerint első komolyabb angolul megjelent tanulmányomban – az *Annals of the American Academy* című folyóiratban – megírtam, hogy Illyés Gyulának ez a verse voltaképpen válasz Paul Éluard francia kommunista költő második világháború alatti ismert költeményére, a *Liberté*-re. Mindkét vers litánia: Éluard a szabadságot dicsőíti, Illyés a zsarnokságot, az önkényuralmat írja le és boncolgatja. Ezt nem volt túl nehéz észrevenni, de azóta már legalább hárman „fölfedezték" ugyanezt a hasonlóságot: Szabó Zoltán a hetvenes években, a szegedi Péter László nem tudom mikor, egy ír kritikus pedig (mint ezt megtudtuk Kabdebó Tamástól) valamikor a rendszerváltás után. Én aztán egyszer egy budapesti PEN-konferencián még elmondtam, hogy az *Egy mondat a zsarnokságról* nagy vers, de erkölcsi aranyfedezete a sokkal kevésbé ismert, de ugyancsak jelentős *Nem volt elég...* A 21. század magyarjainak a kettőt együtt kellene olvasniuk, mielőtt Illyésről véleményt alkotnának.

Ami a Kádár-korszakot illeti, tudjuk: annak bizonyos éveit más nagy öregekkel együtt Illyés is „szélárnyéknak" vélte, ezért nem írt alá bizonyos ellenzéki tiltakozásokat. Ugyanakkor az ő versét olvastam a kis magyar konszolidációért (már a hatvanas években lelkendező) magyar látogatóim fejére Angliában. Ez egy négysoros, amit Illyés Gyula úgy tudom, az egypártrendszer idején vetett papírra, s ami *mutatis mutandis* ráillik a Kádár-korszak kaparjkurta-szocializmusának, az ál-Ferenc József-i hidegháborús békeidőknek a lényegére:

„Kezét – mert ő ölt, maga a király!
egy nép arcába törölte bele.
Nem volt a népnek Petőfije már,
így kezdett lenni Ferenc Józsefe."

(London)

Kántor Lajos

Az Idő Vaskalapja

Negyed évszázad (1964–1988) Sükösd Mihállyal (És egy kevés abból, ami előtte volt, majd utána következett)

Kedves Mihály!

Régebben, a nálunk kemény, nálatok puha (a „miénkhez" képest mindenesetre puhább) diktatúra éveiben, december vége felé, váltakoztatva a címzetteket, egy-egy hosszabb levélben foglaltam össze sirámainkat. Azóta változtak az idők, s a nem szűnő, legfeljebb átalakuló panaszokat a nagyobb nyilvánosság elé vihetjük. Vagyis ne olyan (összefoglaló) levelet várj most tőlem. Ahogy a korábban megszólítottaktól – valószínűleg ezúttal sem kapok majd választ, bár Te mindig pontos, gyors levelező voltál. A baj az, hogy nem tudom, hová címezzem levelemet; és ebben maradékaid, így Miklós fiad, az öccse, Gergely és az unokák sem segíthetnek, ugyanis – több mint öt esztendeje már – úgy távoztál, hogy nem hagytad meg elérhetőségedet. Nem volt szép Tőled. Igaz, tőlem sem, hogy 1990 óta, pontosabban 1989 decembere után alig-alig kerestelek. Nyilván tudod, hogy az első „szabad évek" amolyan mozgalmi lelkesedésben-nyüzsgésben-utazásban-gyűlésezésben-szervezésben teltek, a Korunk *mellett is elég sok dolgom akadt. Te pedig 1993 végén, Lázár Pistával együtt, kényszerűen távoztál a* Valóságtól *(ezt azért még, szóvá téve a méltánytalanságot, lereagáltam) – és szinte eltűntél a szemem elől. Sajnálom, szégyellem, ám visszamenőleg már nem lehet változtatni a dolgon.*

Pár hónappal ezelőtt azonban, amikor A mennyei kapu *című könyvemet írtam, újra megszólítottalak; harmadfél évtizedet és egy-két nehéz pillanatot kiállt barátságunkra utalva, kíváncsi voltam (vagyok) őszinte véleményedre, kritikádra, de mindeddig nem feleltél. Így azt sem tudom elmondani, pontosabban megbeszélni Veled, hogy az 1964 és 1988 között nekem küldött 73 (hetvenhárom!) leveledet fiókok mélyéről szerencsésen összekaparva és újraolvasva, úgy találtam, meg kell ajándékozni velük olvasóidat, olvasóimat. Vagyis Az* Idő Vaskalapja *címmel készülő könyvet (a szókapcsolat Tőled származik) ketten írjuk, még akkor is, ha az én egykori leveleimből alig-alig maradt meg (másolatban) néhány.*

Azt hiszem, azt remélem, nem fogsz tiltakozni. Negyedszázadot átívelő (rövidebb-hosszabb kihagyások, szemrehányásokat indokoló várakozások, nehezebb periódusok ellenére folytatódott) beszélgetésünk felidézését a már-már feledésbe tűnt korszak, a mindkettőnk számára meghatározó évek jobb, legalábbis emberközelibb megismerése, megismertetése indokolja. Te ezekben a levelekben a személyes szakmai és családi hírek mellett a hatvanas-hetvenes-nyolcvanas évek Magyarországát írod – kitekintéssel a nagyvilágra –, és igyekszel közben újra fölfedezni Erdélyt. Válaszaidból következtetem, hogy az általam írottak sem voltak érdektelenek, legalábbis számodra. Nekem a leveleid – nyilván a másokéi, a rokonok és barátok, elsősorban az Ilia Miska íróasztalán születettek mellett

– az Erdélyen kívüli, Románia határain túli magyar világot jelentették. Azt a világot, amelytől sokáig szinte teljesen, de azután is többé-kevésbé el voltunk zárva.

Elég talán elmesélnem, hogy 1944 és 1956 között számos kinti unokatestvéremet nem láthattam; sajtót is alig, maradt a rádió. (Már nekem is hihetetlen, hogy az ötvenes évek közepéig – kolozsvári értelmiségi családnak! – rádiónk sem volt. 1944 őszén, „felszabadulásunk" után, be kellett szolgáltatni Orionunkat, és csak az én egyetemi ösztöndíjamból tudtunk vásárolni új készüléket; így a helsinki olimpia 16 magyar aranyérmének közvetítését is egy viszonylag közel lakó osztálytársamnál, Balló Feriéknél hallgattam meg.) '56 májusában a kolozsvári Bolyai és a debreceni Kossuth Lajos Egyetem közti csere keretében mint az egyetemi énekkar tagja három napot lehettem Magyarországon, ebből egy felet Budapesten – többek közt a Népstadiont mutatták meg nekünk –; egy félórára sikerült bejutnom beteg nagybátyámhoz is, a kórházba.

1962 hozta meg az első igazi (felnőttkori) budapesti látogatásomat. (Erről ezt-azt A kapu*ban olvashatnál.) Természetesen a rokonoknál laktam, egy teljes hónapig. Ifjú irodalmi szerkesztőként, nem egészen huszonöt évesen, a* Korunk, *pontosabban Balogh Edgár ajánló soraival jelentkeztem Illyés Gyulánál, Darvas Józsefnél, Erdei Ferencnél, Veres Péternél – csupa régi* Korunk*-munkatársnál (a népi tábor egykori tagjaihoz szólt a küldő, „igazoló" levél). Eljutottam Radnóti Miklós özvegyéhez is, mondhatni önerőből. Veled akkor nem találkoztam, a műszaki egyetem könyvtárába nem vitt utam,* Fától fáig *című regényedet viszont minden valószínűség szerint még akkor, ott vettem meg (nincs benne ajánlás, későbbről sem).*

Ennyit hát az előzményekről, a többi a levelekből (1964 márciusától) kiolvasható, illetve a szükségesnek vélt kommentárok meg a Valóság *és a* Korunk *lapszámai egészítik majd ki a tudnivalókat. Három évtizednyi szerkesztői időd és tekintélyes írói életműved, elbeszélések, regények, esszék, irodalomtörténeti és kritikai írások (újra)értékelését ne kérd (túl azon, ami a levelekben található). Ezzel persze tartozunk Neked, ezt a tartozást leróni mégse várd most tőlem. Különben is, ha közös lesz a könyvünk, hogy nézne az ki, ha én benne Téged dicsérnélek – vagy éppen elmarasztalnálak? De Te azért írd meg, hogyan látod vállalkozásunkat,* Az Idő Vaskalapját.

Addig is, a régi barátsággal üdvözöl
Kántor Lajos
Kolozsvár, 2005. dec. 19.

És akkor most üljünk le a közös asztalhoz, Mihály, és vegyük elő a régi leveleket. (Szeretném, ha sehol nem kellene megcsonkítani őket, kipontozni részeket. Azt hiszem, erre nincs is ok.) A kezdetet jelentő, valószínűleg 1964 februárjára keltezhető megszólításom eredetijének (vagy másolatának) hiányában, megpróbálom összefoglalni az előzményeket. Téged onnan túlról visszaszólító soraimban, tavaly decemberben utaltam 1962-es budapesti és ezt megelőző, mindössze háromnapos debreceni–pesti utazásomra. Legalább ilyen fontos azonban megemlítenem a még 1954-ből (lehet, hogy már 1953 végéről?) idézhető olvasmányélményeimet: az *Irodalmi Újság* néhány példányban kapható volt Kolozsváron is, s az egyik osztálytársam apja az iskolánkhoz, az egykori református kollégiumhoz közeli újságárudát vezette-birtokolta, tőle kaptam a hét adott napján a lapot, úgy, hogy a nagyszünetben kifutottam, kifizettem a pár lejt, aztán vissza a birtokomba került kinccsel az osztályba. A kincset valójában az 1956-os számok jelentették, mert megérkeztek a forradalom alatt megjelentek is. Akkor már a Bolyai magyar szakos diákja voltam, diákszövetségi vezetőként éltem meg az itthoni számonkérések, a közvetlen fenyegetettség hónapjait; ebben a hangulatban természetesen eldugtam a padláson az *Irodalmi Újság* kollekcióját, néhány akkoriban kapott levéllel együtt (a debreceni egyetemista, ifjúsági vezér és pályakezdő költő barátoméra, a Rózsa Bandiéra emlékszem) – sajnos, mire elővehettem volna a dugárut, nyoma veszett. A *Korunk* ifjú irodalmi szerkesztőjeként, 1959-től olvashattam egy visszaminősült – az akkor látható – magyarországi irodalom termékeit,

messze a *Kézfogások* s még messzebb az *Egy mondat a zsarnokságról* közéleti – és nekem igenis esztétikai – izgalmaitól. Ha nem is úgy, mint az *Új Hang* (amelyben a bolyaista bölcsész buzgalmával Juhász Ferencet és Nagy Lászlót fedeztem fel), az 1961-ben indult *Új Írás* ismét érdemessé tette számomra a „határon túliak" olvasását.

Azt, hogy a hatvanas évek elején mozdulni kezd valami, a *Kortárs* is közvetítette; valamivel már korábban itt találkozhattam újra Németh Lászlóval. Lelkesültségemben írtam egy tanulmány terjedelmű recenziót, *Kortárs magyar irodalom* címmel (emlékezetem szerint senki nem vállalta a közlését, most találtam meg apámtól örökölt íróasztalom fiókjában az első négy oldal gépelt másolatát); bevezetőjében Németh esszéjét idéztem (*Ha most lennék fiatal*) a *Kortárs* 1961. áprilisi számából, majd a „Magyar valóság" rovatot emeltem ki, Csák Gyulával; van itt szó sokakról, Szeberényi Lehelről, Darvasról, Dobozyról, Tatay Sándorról, még Illés Béláról is (ellensúlynak szántam?), de jönnek aztán a fiatalok, hosszabban. Elsőként Szabó István elbeszélése, *A szabadság keresztje*, majd három kiemelkedőnek vélt kisregény: Sarkadi Imrétől *A gyáva*, Kamondy Lászlótól az *Apostolok utóda* és Fülöp Jánostól a *Botond*. Hogy Téged a magam (és szándékom szerint az erdélyi olvasók) számára ebben az első nekifutásban fölfedeztelek-e vagy sem, kedves Mihály, csak akkor mondhatnám meg, ha előkerülne a gépirat további része. Ami viszont igazolható: a *Korunk* 1963. májusi számában közölt terjedelmes szemlecikkemnek egyik főszereplője vagy. A *Közéletiség a magyarországi fiatalok prózájában* feltételezésem szerint az előbb idézett szöveg jobb (?) változata; található ugyan itt is Darvas meg Mesterházy (utalásszerűen), Illyés (*Ebéd a kastélyban*), Lengyel József (*Igéző*), a hangsúly azonban a fiatalokon van: Gerelyes Endre, Galgóczi Erzsébet (*Félúton*), Szabó István (*Nehéz téli nap*), Sánta Ferenc (*Föld, csillag*) után már Te következel, „Sükösd Mihály, akinek irodalomtörténeti-kritikai esszéi is magas színvonalat jelentenek, *Fától fáig* című, modern mesterségbeli tudással, lélektani finomságokra érzékeny íráskultúrával megalkotott regényében egy gyermek szemével vezet át a fasizmus utolsó magyarországi évein; a regényben központi élménnyé az ösztönös emberség és tudatos embertelenség konfliktusa válik". Újabb Galgóczi-utalás meg Szakonyi Károly után – Gerelyes (*Kilenc perc*), Moldova (*Legenda egy jobbszélsőről*) előtt – ismét Te következel, *Acélőrnagy* című novelláddal. Harmadik megidéztetésed, ugyanitt, így szól: „Sükösd Mihály legújabb, kitűnően szerkesztett, sok eredeti, jól kiaknázható és jól kiaknázott lélektani helyzettel gazdag elbeszélésének (*A megérkezett*) legtöbb figurája nem tudja visszanyerni önbecsülését, részben mert olyan nagyot vétkezett hazája, önmaga ellen, vagy mert nincs elég ereje hozzá, hogy leszámoljon múltjával." Ha most monográfiát írnék rólad, visszaolvasnék az elbeszélésbe, tisztázandó, hogy ki mit vétkezett, melyikünk mikor tett engedményt hivatalos elvárásoknak, az idézet szerint. Van viszont még egy mondat, átmásolva az elbeszélésedből az 1963-as *Korunk*-cikkbe, és azt hiszem, ez volt a fontos: „...aki sohasem fogta a zászlónyelet, az nem érdemli meg, hogy végighallgasson bennünket, akinek fogalma sincs, hogy zászló is van a világon, annak nincs joga, hogy koccintson velünk, hogy hallgassa a vitát arról, van-e még zászló..." (A recenzió további néhány szereplője: Fülöp János a *Botond*dal, Galambos Lajos az *Orosz asszony*al és legfőképpen Fejes Endre a *Rozsdatemető*vel.)

Most, 2006-ban legalábbis, úgy érzem, ez a zászló-ügy alapozta meg barátságunkat. Persze, a zászlónak is több jelentése van, ahogy ez majd a levelekből kiolvasható lesz. A közvetlen, kiváltó ok egy *Új Írás*ban olvasott szöveged: *Kafka ürügyén*. Amikor első levelemet Neked elküldtem, valószínűleg már le is adtam a szerkesztőségben egy nyúlfarknyi lapszemlét; ez nem annyira Kafkát, mint inkább a sokoldalú, konkrét irodalmi elemzést érinti, kiemelve az egzisztencializmusról, a rossz közérzetről, a magányról, szorongásról írottakat, a címkeosztogatás helyett az elemzés igényét, a hitelesség és hazugság, a fontosság és jelentéktelenség megkülönböztetését jelentve be. (Cikkecském, aláíratlanul, a

Korunk 1964. áprilisi számában jött le.) Időközben pedig megérkezett a Te válaszleveled, magázódva még, másfél gépelt oldalon.

Bp. 64. III. 6.

Kedves Kántor Lajos,

megkaptam és elolvastam levelét; köszönöm elismerő és megtisztelő véleményét, sorai nagyon jól estek. Ez a Kafka-ürügyén kelt tanulmány az itthoni visszhangon kívül – magamat is meglepő módon – némi nemzetközi egyetértéssel is találkozott. Levelével együtt kaptam meg az Új Írástól két lengyel kritikus magyar nyelvű (!) levelét, korábban Zágrábból is írtak stb. Gondolom, ez nem a tanulmány érdeme, inkább a nyers „témafelvetésé". Bizonyos dolgokat úgy látszik, ki kellett végre mondani.

Kétszeres öröm, hogy a Korunk egyik szerkesztője is alapjaiban egyetérteni látszik a tanulmány gondolatmenetével. Éppen ezért hadd kérjem meg: ha módja van rá, szenteljen a Korunkban néhány sort a cikk ismertetésére, amint erre célzott is levelében. Igazán nem S. M. „propagandája" céljából. De úgy hiszem, sokat jelentene, ha egy ilyen gondolatmenetű cikk tételeivel a Korunk minél több olvasója megismerkedhetnék. Nyugodtan írja hozzá azokat a fenntartásait, kiegészítéseit, amelyeket levelében is említ – ez csak érdekesebbé tenné az ismertetést.

Hadd köszönjem meg, némi késéssel, sorait, amelyeket annak idején a fiatal magyar novellistákról szóló tanulmányában írásaimnak szentelt. Nem mindenben értettem egyet – sem a magam, sem mások írásait illetően – a „dicséretek" indoklásával, illetve megalapozásával, de ez megint csak lényegtelen: a lényeg, úgy gondolom, az effajta írások megszületése és megjelenése.

Most egy kérés. A Korunk kitűnő tanulmányírója, a sepsiszentgyörgyi Veress Dániel, nékem távbarátom és levelezőpartnerem, legutóbb jelezte, hogy a Kortárs ez évi januári számát sem néki, sem közelebbi ismerőseinek nem sikerült megszereznie. Ha Önnek birtokában lenne egy példány – amit azért mégiscsak remélek –, küldje el kölcsönképpen Veress Dánielnek, hogy legalább elolvashassa tulajdon tanulmányát, amely T. Argheziről jelent meg benne.

Lehet, hogy a közeljövőben eljutok Kolozsvárra, s akkor szeretnék megismerkedni Önnel. Ha Pestre vetődnék, okvetlenül keressen meg (Valóság szerk. VII. Lenin krt. 5. telefon: 222-444). Sok minden kérdezni -, illetve megbeszélnivalóm lenne, s talán Önnek is.

Ami a kéziratot illeti: nyakig ásva vagyok pillanatnyilag mindenféle hosszabb munkába. Nem tudom viszont, érdekli a Korunkat valamilyen, már megjelent írásom. Ebben az esetben készséggel megjelölnék néhány címet: novellát vagy rövidebb szociográfiai tanulmányt vagy irodalmi esszét. Felkérését addig is hálásan köszönöm – a régi Korunk egyike kedves folyóirataimnak, jelképe az általam ideálisnak képzelt folyóirattípusnak, amelynek utódjában megjelenni – megtiszteltetésnek venném.

Levelét még egyszer köszönve, melegen üdvözli:

Sükösd Mihály

Ezzel a magánjellegűnek indult levélváltással tulajdonképpen megkezdődik a *Korunk* és a *Valóság* szerkesztőségi kapcsolatfelvétele. Éppen harminc évvel később, 1994 márciusában a *Valóság*ban megjelent tanulmányában (*A Valóság és a Korunk*) egykori főszerkesztőm, Gáll Ernő nem tud erről a kezdetről. (Levélhagyatékában 1976 és 1993 közötti dátumot visel néhány Sükösd-levél, a főszerkesztő Kőrösi pedig 1980-ban tűnik fel.) Ernő a maga politika-, illetve eszmetörténeti összefoglalásában a párhuzamokra figyel, a kolozsvári 1957-es és a budapesti 1958-as rajtolástól el egészen a kilencvenes évekig, különös tekintettel saját kutatási területeire, az értelmiségi lét és a nemzetiségi kérdés problémahalmazára. A tanulmány vége felé a Te neved is feltűnik, Mihály – méltó keretben. Ernő ugyanis (joggal) utal arra a művelődéstörténeti érvényű megállapításra, miszerint a *Valóság* a hetvenes,

nyolcvanas évekbeli reformértelmiség „zászlóshajója" volt (jól sejtem-e, kérdezem én, saját emlékeimre hagyatkozva, hogy már a hatvanas évek közepétől érdemleges szerepet vállalt az a hajó?); és itt jön a Gáll Ernő-i vallomás: „Nekem a zászlóshajó parancsnoki hídján hosszú évek során ügyeletesi tisztet betöltő Huszár Tibor és Sükösd Mihály nyújtott nagy segítséget, de ez a segítség mindazokat is támogatta, akik nálunk jobbító változásokat szorgalmaztak." (Vajon, szerénytelenül, magamat is beleérthetem a „mindazok" közé? Erről Ernőt kellene megkérdezni, de már késő. Esetleg a *Napló*jához lehet folyamodni.)

A leveledben ajánlott esetleges újraközlésekre nem haraptunk rá, a *Korunk* igyekezett kerülni az Erdélyben, a romániai magyar sajtóban (el egészen máig) elég gyakori ilyen szerkesztéstechnikát. A személyes szerkesztőségi találkozásokra ugyancsak később került sor, magánlátogatások alkalmával vagy a már hivatalosított szerkesztőcserék révén. Erre még várni kellett. Közben újra levél jött Tőled, ebben tegezésre váltasz. (Már nem emlékszem, én voltam ebben a kezdeményező?)

Budapest, 1964. június 22.

Kedves Kántor Lajos,

elnézésedet kérem, hogy ilyen elkésve válaszolok kedves leveledre. Az igazság az, hogy az utóbbi két hónapban állandóan munkában voltam, s nemcsak a levélírásról mondtam le kényszerből, de szinte minden magánemberi funkcióról. Most, hogy befejeztem pillanatnyilag a munkát (Kafkáról írtam egy kis könyvet; ennek mintegy az „elméleti kvintesszenciája" volt az Új Írásban közölt cikk), végre rendezhetem adósságaimat.

Mindenekelőtt köszönöm szépen a Tallózásban nékem szentelt sorokat. Természetesen jól esett, s talán a lapnak, illetve olvasóinak sem tett rosszat. – Éppen most fejeztem be 5. számotok olvasását, némileg megkéstem vele. Nagy figyelemmel tanulmányoztam, különösen a vezércikk helyén közölt beszámolót.

Nyári romániai utamból a jelek szerint nem lesz semmi, egyéb programok iktatódtak közbe. Rendkívül sajnálom; ha valamikor, úgy most rendkívül érdekelt volna egy behatóbb országjárás. No, majd legközelebb. Te nem utazol mostanában mifelénk? És Szilágyi Júlia, akinek, kémeim jelentése szerint, már hetek óta meg kellett volna érkeznie?

A küldendő kézirat dolgát tehát a jelek szerint megint későbbre kell halasztanunk. Sajnos, pillanatnyilag úgyis csak már megjelent dolgokat tudnék figyelmedbe ajánlani. Mindenesetre hadd hívjam fel figyelmedet a Kortárs júliusi számában megjelenő tanulmányomra Németh László esszéiről. Ha átvételre valamilyen formában, akár rövidítéssel is, igényt tartanátok, ezt ajánlanám: tárgyának fontossága, hangütésének „objektivitása" s egyebek okából is – legalábbis, ahogy innen látom.

Baráti üdvözlettel

Sükösd Mihály

Kafkáról írt „kis könyved", a *Gondolat* „Irodalomtörténeti kiskönyvtárá"-ból (1965) két évvel később, '67-ben ért el hozzám, baráti ajánlásoddal; meglehetősen szétolvasott a példányom. (Könyvekre nem szoktam széljegyzeteket készíteni, ezen sincs kézírásos nyom.) Nem tudom, Te folyóiratokat megőriztél-e; érdekes volna látni könyvtáradban az 1964. májusi *Korunk*at. Nézem, hogy mi a csoda az a vezércikk helyén közölt beszámoló. Hát a „Nyilatkozat a Román Munkáspárt álláspontjáról a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom kérdéseiben"; a KB bővített plenáris ülésén történtekről tudósít, a szovjetek és kínaiak közötti közvetítési kísérletről, a nyílt vita helytelenítéséről. Ez Gheorghiu-Dej utolsó éve a román párt élén, egyben előjátéka a (kezdeti) Ceauşescu-érának, a balkáni hintapolitika kiteljesedésének. Szóval ezért írod, hogy ha valamikor, most rendkívül érdekelt volna egy behatóbb országjárás. Persze nem azt láttad volna, amit ez a hivatalos szöveg a

távol élőben sejtethetett. Az „önálló fejlődés” igazán a következő évtizedekben hozta meg közismert (katasztrofális) romániai gyümölcseit. De ez már a későbbi levelezésünkre tartozik. Van viszont a *Korunk*ban, egészen hátul, egy apró jel, talán észrevetted: a Krónikában a 3. számú *Valóság*ra hivatkozva, a svéd forrásra visszautalva, szó van a dánok építette, a jég alatt 20 méterre található különleges atomvárosról. Hogy milyen eredményt hozott ez a stratégiai kísérlet, nem tudom, nem is ezért említem, hanem mert korai (a legkorábbi?) előfordulása lapunkban a megújuló *Valóság*nak. Biztosan nem én írtam; azt jelzi, hogy többen is figyeltünk rátok.

Budapest, 1965. január 28.

Kántor Lajos
Kolozsvár

Kedves Barátom!

Leveledet ma kaptam meg s mindjárt válaszolok is. Sajnos mindkét esetben negatívumokat kell közölnöm Veled. Én pillanatnyilag úgy le vagyok terhelve különböző adósságok törlesztésével, hogy sajnos semmiképpen sem tudok számotokra Németh Lászlóról írni. Sajnálom, hogy így történt, de majd legközelebb. Mondanék egy nevet, egy kitűnő fiatal tudósunkét (orvos-tudománytörténészét), aki Németh László egyik legjobb magyar ismerője, lapunk állandó munkatársa, s aki azt hiszem, örömmel írna nektek. Vekerdi Lászlónak hívják az illetőt, elérhető az MTA Matematikai Kutató Intézetében (Bp. V. Reáltanoda u. 13–15).

Ami a másik ügyet illeti: beszéltem Zoltai Dénessel. Ő úgy tudja, hogy az előadások még csak hollandul jelentek meg, angol és német nyelvű publikációik előkészületben van[nak]. Ha valami közelebbit megtudok, értesíteni foglak. – Gyere már egyszer Pestre!

Baráti üdvözlettel
Sükösd Mihály

Ezzel a levéllel veszi kezdetét közvetítő szereped; amikor kérésünknek nem tudsz eleget tenni, ajánlasz magad helyett valakit. Németh László mindig fontos volt a *Korunk*nak – már Gaál Gábor idejében is, noha élesen vitatkoztak –, és ez átörökítődött az új lap szerkesztőire. Sem a két világháború közötti, sem az 1944 őszétől más világot élő Erdélyben nem lehetett nem odafigyelni Németh László gondolataira. (Persze a „népi demokráciában” jóval kisebb volt a hatása, errefelé is.) Vekerdi beajánlása azonban valamiért nem járt sikerrel. A szerző elküldte kéziratát – *Jegyzetek Németh László egyetemességéről* címmel –, ám valamilyen oknál fogva a szerkesztőségi asztalon maradt. Próbálom rekonstruálni a történteket, de csak abból tudok (próbálok) következtetni, amit a *Korunk*-fejléces papíron mutatkozó példányból kiolvashatok. Ez ugyanis a mostani keresgélés közben nálam előkerült. (Egypárszor kimenekítettem a szerkesztőségből a cenzúra által halálra ítélt kéziratot; a letiltott Kós-centenáriumon ebből nagy botrány lett.) Négy, illetve öt aláírás (szerkesztői és korrektori ellenjegyzés) látható a gépirat első oldalán: a főszerkesztő Gáll Ernőé (fekete ceruzával), kétszer is, a felelős szerkesztő Balogh Edgáré (piros ceruzával), az enyém mint rovatszerkesztőé és a Szabóné (stilizátorunké) egyszer-egyszer. Dátum sehol, pedig a szerkesztőségi titkár akkoriban lelkiismeretesen rávezette a kéziratokra a beérkezés idejét (valószínűleg az eredeti küldeményen lenne olvasható). Feltételezem, hogy 1965-ös keltezésű a Vekerdi-szöveg, erre enged következtetni – leveleden kívül – a tanulmány végén található utalás („S most, hogy a sajkódi korszak drámái és esszéi után az *Irgalom* is megjelent...”). A cím alatt Fodor Andrástól vett mottó: *„...és mindent*

lát, mindenre gondja van, minden szavunkhoz odatartja lámpás fejét." Teljesen *Korunk*-szerű az indítás is: „Megkérték egyszer Picassót, sorolná fel a legfontosabb modern festőket. A mester röviden válaszolt: »Picasso«. Ugyanilyen értelemben – az anekdota szükségszerű túlzásait figyelembe véve – mondható a mai magyar irodalomról, hogy legjobb tendenciáinak nagy részét képviseli Németh László, sőt jó néhányat ő indított el. S ahogy a nagy festő életművét jellegzetes és sokszor ellentmondó korszakokra felosztva érthetjük meg legjobban, Némethnél is élete nagy periódusait követve fejthetjük fel legkönnyebben művei ezerfelé ágazó betűrengetegének értelmét." Vekerdi a műfajok határait átlépő „nagy európaiak", a szintéziskeresők közé sorolja Németh Lászlót, az Unamunótól Ilja Ehrenburgig terjedők közé...

Agnoszkáló kísérletem, ugyancsak az átgépelt, ragasztott első oldalon, a lap alján a szerkesztőségi jegyzetet regisztrálja: „Vekerdi László esszéje nem vállalkozik Németh László terjedelmében is hatalmas életművének, az életmű ellentmondásainak felmérésére; bizonyos mozzanatok, viták ezúttal árnyékban maradnak, ugyanakkor azonban író és mű egyetemességének hangsúlyozásával talán Németh László munkásságának legjelentősebb oldalát világítja meg a szerző. – A szerk." (Edgár kézírásával „A szerk." ki van egészítve „A szerkesztőség"-re, akkurátusan.) A 2-től a 6-os oldalig Vekerdi gépiratának eredetije megmaradt, át van gépelve viszont az utolsó négy (7–10.). Néhány, nem túl jelentős stiláris belejavítás (különböző kezeké) mellett két fontosabb, az oldalon jelzett vonás és egy kereszt bizonyítja, hogy főnöki utasításra húztam ki az utalást Szabó Dezsőre, majd a következő mondatot is: „Magyarországon azóta sem írtak úgy történelmet, mint Németh László a Tanúban." Viszont felismerhetően edgári javítás „a »szegediek« korrupt rendszere" helyett „a »szegedi« ellenforradalmárok korrupt rendszere" véglegesnek akart változata.

Hogy aztán mégsem jutott el a szöveg a közléshez? Föltételezem, azért, mert a cenzúra több, erőteljesebb csonkítást, átírást követelt volna; vagy egyáltalán szóba sem állt, nem volt hajlandó vitatkozni az „alapszövegen"? Ez is a korabeli titkok közé tartozik, az esetleges tanúk már aligha idézhetők meg. A romániai, a kelet-közép-európai sajtóviszonyok tanulmányozójának mindenesetre szívesen rendelkezésére bocsátom a fennmaradt kéz-, illetve gépiratot.

Szerzőajánlásod későbbi eredményeket hozott – de erről majd odébb. A Zoltai-utalást most nem tudom fölfejteni. A pesti utam pedig még halasztódott; 1962-es „szereplésemet" az itthoni hivatalosok nehezen emésztették meg, többéves utazási tilalmat éltem ekkor.

Egyelőre nem találok magyarázatot arra, hogy '65 januárjától miért a bő másfél éves kihagyás a Tőled érkező levelekben. Valószínűnek tartom, nem Te vagy az oka – és még nem a posta –, nálam keveredhettek el a közben érkezett leveleid. Így hát 1967 őszére marad a folytatás.

Bp. 67. IX. 5.

Kedves Lajos,

Tegnap kaptam meg leveledet, s igyekszem villámgyorsan válaszolni. Részint, mert precízen filoszi természet lévén nem kedvelem a feleletlenül heverő leveleket, részint, mert napokon belül útnak indulunk Nyugatra, ha isten és földi alakzatai is úgy kívánják. Onnan pedig csak októberben jövünk vissza, tehát nagyon elhúzódna a válasz.

Taxnerben feltétlenül igazad van; a jelenségre is, a jelenség legutóbbi írására vonatkozóan is. Azzal a – sajnos nem jelentéktelen – megszorítással, hogy – emlékszel, magam is pedzegettem találkozásunkkor – költőinknek, főleg Lászlóffynak valóban sok rossz verse van, illetve is *van. (Miként épp magad jelzed küldött s köszönettel megkapott cikkedben: okos és világos, a lényeget célzó és találó írás.) Nehezebb dolog az itteni recenzálás. Teljesen igazad van: esetlegesen, töredékesen történik, Becsky-féle*

vén szivarok, Bácsky-féle dilettánsok és Taxner-féle autszájderek kezével és fejével. Ámde nagyon nehéz az ottani termésből úgy kiválogatni a színe-javát, hogy az itt is megfeleljen, ott se okozzon sérelmet. Ráadásul recenzió-krízis van nálunk, mint megfigyelheted: egyre kevesebb jó szerző ír egyre kevesebb jó műbírálatot, a folyóirat-rovatok vékonyodnak, avasodnak, a jó írás: inkább esszé, glossza, miegymás, mint kritika, seregnyi könyv nálunk is parlagon, azaz említetlenül marad. Bálint sorsát mindenesetre igyekszem – sajnos túlterhelt – szívemen-vállamon hordozni, mert ő tényleg kiugró jelenségnek rémlik. S egészében-elvontan is igyekszünk napirenden tartani a kérdést.

Ma beszéltem Zoltai Dénessel, ama hajdani non-finito cikk szerzőjével; most is azt mondja, amit annak idején: tudomása szerint nemcsak Pestre nem érkezett meg, de teljességében meg sem jelent az akkori konferencia anyaga. De megígérte, hogy pontosabban utánanéz majd, s ezt fogom magam is tenni. Majd értesítelek, ha valami biztosat tudok, illetve megtudok.

Láng Gusztáv a mai napig nem adott életjelt magáról; ha még egy-két napig nem jelentkezik, nemigen tudunk találkozni, lévén hogy – mint jeleztem – pillanatokon belül remélhetőleg tovareppenünk. (Ami egyrészt nagyon jó dolog, másrészt temérdek adminisztratív hercehurcával, elintézni- és leveleznivalóval jár, semmiképpen sem a magamfajtának való.)

Túlzás, amit írsz rólam, illetve rólunk; örülünk, hogy jól érezted magad; rokonszenvünk kölcsönös; s fogjuk még látni egymást, bizonyára. Tavasszal-nyáron – ha előbb már nem is – okvetlenül el kell jutnunk Kolozsvárra.

Ezúttal és itt be kell fejeznem: elutazásomig még dolgozni is kell, sajnos. Sok szeretettel ölellek:
Mihály

Ui. Kocsis István írásai valóban szép, ígéretes villanatok.

Az erdélyi magyar irodalomról frissen megjelent kritikákat, recenziókat folyamatosan megbeszéltük, vitatkoztunk néha egymással is, de abban megegyeztünk, hogy koránt sincsenek rendben a dolgok. Bálint Tibor – még innen a *Zokogó majom* egyértelmű sikerén – igazán rászorult a szakmai figyelemre. Kocsis István az első karcolatainál tartott (ő majd a drámáival figyeltet föl magára); nyilván annak is örültem, hogy meghallgattad a pártfogó ajánlást.

Leveled utolsó előtti bekezdéséből rekonstruálom a '67 nyarán történteket, végre sikerült (ismét) kijutnom, sokadik útlevélkérésem elfogadásra talált. Azt hiszem, ez volt az első személyes találkozásunk. Bizonyára a *Valóság* többi szerkesztőjével is, a Nagykörúton.

Bp. 67. XI. 20.

Édes, jó Lajosom,

már ne haragudj a megnevezésért, de ez most divattá lőn mifelénk, Örkény Tótékja nyomán, hol is – mint tudod – így hívják a tűzoltóparancsnokot. Te ugyan nem vagy tűzoltóparancsnok, de azért nagyon örültem, hogy végül is írtál. Lázár Pista – aki nagyon jól érezte magát körötökben – elég részletesen mesélt Rólad is, másokról is, így információ-éhségem nagyjából ki van elégítve. Maradnak a személyes közölni- és kicserélnivalók.

1. Olvastam Alexa cikkét az ITK-ban. Nem udvariasságból, de teljesen veled értek egyet, már amennyire szegényes Madách-ismereteim engedik. Fogalmam sincs, kicsoda a fickó – ami nagy szó, mert hivatalból majdnem mindenkit kényszerülök ismerni. Valami frissen végzett Barta-növendék lehet, valóban. Igazságtalan és történetietlen veled szemben – kétségtelenül. Fogadd el öregebb és ez okból járatosabb barátod tanácsát: rá se ránts, magyarán le se szard. Ezt lehet a kritikával tenni, ha nem tartjuk igazságosnak – sok fölös izgalmat, ön-evést megtakarít az ember. (Nem tapasztalat nélkül mondom, egy vérespéteri bölcsen közbeszúrt zárójelben.)

2. Nekem is eszembe jutott, hol késik Móriczod a Kortársból. De ezt még kevésbé sérelmezd: Simon Pista nagyon derék fiú, mindig, mindenkinek többet ígér, mint amit teljesíteni tud. És ilyenkor könnyebb kihagyni azt a szerzőt, aki kincses-Clujból még csak rá sem tud telefonálni... Megint

nem alap nélkül beszélek. Nagyon sokan jártunk-járunk így a Kortárssal. Nem kell, nem szabad felvenned. Simon mentségei: egyetlen, „hivatalos" irodalmi folyóirat, rengeteg szerző, rengeteg kézirat, puha szív, amely nem bír nemet mondani... Folytassam? Úgyis tudod.

3. Cikked nagyon szép; elküldtem Kovács Andrisnak.

4. Hogy Hajdu Győző könyve milyen lehet – nem láttam, nem olvastam –, tökéletesen el tudom képzelni. Ismerem a szerzőt és műfaját. Jó, ha tudod, de ne terjeszd: V. D. bírálatának lehozatala pusztán baráti segítség volt. Nem Hajdu, hanem a sokat próbált és sanyarú sorsban úszó V. D. felé. Gondolom, a jó Dani maga is tudta, hol túlozta el a dolgot – de ezt tényleg ne mondd el se Hajdunak, se Daninak, még csak Szilágyi Julikának se.

Ma váratlanul betoppant szerkesztőségünkbe Gáll Ernő. Én most láttam elevenen először. Rokonszenvesnek tűnt – holnapután ülünk össze, „átbeszélni" a dolgokat.

Eszembe jut múltkori beszélgetésünk egy passzusa. Év végén tudnék küldeni részetekre egy tanulmányt. Huxley, mai szemmel – valami ilyesmi lesz, ha nem is a címe, de a tárgya. Úgy 15–20 flekk között. Érdekelne ez? Válaszolj őszintén. Az sem baj, ha megküldöm, s olvasás után mégsem tudjátok közölni; esetleg lehet valamit rövidíteni is. Szóval, ez egy „provizórikus" kérdés és kérés.

Mi van még? Azt hiszem, momentán semmi. Magamról nem írok. Nincs mit: irtózatos időzavarban, rengeteg mindenfélét írok, befejezek, szerkesztek, miegyebezek. Talán januárra lesz egy kis felszusszanásnyi időm. Addig csak munka. – Őszinte érdeklődéssel várom Móriczodat, mely – ha jól tudom – Julika Swiftjével és Dani Mikesével egy sorozatban jelenik meg. Három barát – három könyv. Egész jól válogatom meg transzszilván barátaimat, nem?

Ölellek, baráti szeretettel:

Mihály

Melegedik-melegedik. Mármint az információáramlás, a közös témákra rátalálás. De hát minden téma közös, egyre inkább. Szerkesztőségi kollégád, a vártán az utolsó pillanatig kitartó Lázár Pista kolozsvári útja tovább erősítette kapcsolatainkat, természetesen a *Valóság* s a *Korunk* közöttit is. Ebben – a többszöri rá való hivatkozás mutatja – Szilágyi Júlia (szerkesztőségi kollégám) is bizonyára szerepet játszott, Gáll Ernő „betoppanása" hozzátok pedig a kapcsolat „felsőbb szintre" kerülését sejteti. A mi szövetségünk persze változatlanul szilárd, a Te idefigyelésed záloga ennek. Két megjegyzésed, nem formális érdeklődésed az én dolgaim iránt a legmesszebbmenően baráti (majdnem azt írtam, hogy gesztus, de több annál, részvétel a gondokban). Először is Alexa Károly. Igen, fel tudom idézni, rosszulesett kritikája az *Irodalomtörténeti Közlemények*ben, bár lehetett igaza egybenmásban. *Százéves harc „Az ember tragédiájá"-ért* című könyvecském (Akadémiai Kiadó, 1966) hosszabb magyarázatot igényelne, most csak annyit, ismétlésként, hogy eredetileg államvizsga-dolgozatnak, vagyis egyetemi diplomamunkának készült; tanárom (Csehi Gyula) azt kifogásolta, hogy nem Révai József véleményére alapoztam ítéleteimet, ezen úszott el a „piros diplomám". Barta Jánost és a Barta-növendékeket később tanultam meg becsülni, Barta professzor úrral leveleztem is, doktori disszertációmhoz hasznos tanácsokkal szolgált, Debrecenből. Újabb irodalomtörténész-kalandom Móricz Zsigmondhoz fűződött; nyilván a megjelenés előtt kismonográfiámból (*Vallomásos Móricz Zsigmond*) akartam részletet közölni a *Kortárs*ban.

Biztosan a filmrendező Kovács Andrásnak küldted el a cikkemet; de melyiket?

Önálló tanulmány vagy esszé tárgya lehetne mindaz, ami Hajdu Győző *Műhely* című kötete körül történt. Meg nem állom, hogy ide iktassam azt a minősítést, amit sikerült a Láng Gusztival együtt jegyzett romániai magyar irodalomtörténetünkbe (1971-ben) becsempésznem: „Az *Utunk*ban indult, Gaál Gábor tanítványaként, de a marosvásárhelyi *Igaz Szó* vezéregyéniségeként vált ismertté Hajdu Győző; az irodalomkritikai gyakorlatot korán felcserélte a látványosabb irodalompolitikusi ténykedéssel – ennek bizonysága

Műhely (1967) című gyűjteményes kötete is (alcíme: Egy szerkesztő feljegyzései), amely helyenként az irodalomkritika látszatát kelti." Nem könnyen – Balogh Edgár és két pártbizottság (a marosvásárhelyi és a kolozsvári) ellenében – a *Korunk* 1967. novemberi számában megjelentettük Láng éles, ám érvelő bírálatát; Edgár, főszerkesztő-helyettesi minőségében (és akkor még H. Gy. barátjaként), annyit ért el, hogy a cikk a szemle rovat helyett a Fórumba került, szerkesztői megjegyzéssel (L. G. „éles kritikája egy – Hajdu Győző személyi teljesítményének megítélésén túlmenő – irodalompolitikai stílust érint, s így szélesebb polémiára érdemes"). Nagy harc volt – és ritka szép győzelem. Szegény Edgárnak pedig az egyik legszégyenteljesebb akciója, merthogy Láng szövegét a megjelenés előtt átküldte Hajdunak, aki viszont mozgósította a pártbizottságokat. Boldog idők, amikor sikerült a hivatalosságokkal szemben a szakmaiságot érvényesíteni. Ilyen körülmények közt persze megbotránkoztam azon, hogy a *Valóság* leközölte Veress Dani barátunk Hajdut méltató írását.

A *Huxley, mai szemmel* egy kicsivel később megérkezett, első közlésed lett a *Korunk*ban, 1968 szeptemberében. Azelőtt azonban váltottunk néhány levelet.

Bp. 68. február 2.

Kedves Lajos,

először is – csekélyke késéssel – boldog új évet kívánok Neked, házadnépének, szerkesztőségednek és tágasabb környezetednek. Apró késéssel, mondom, amelyre sokfajta, jobb-rosszabb okok késztettek.

Ott kezdődött, hogy karácsony előtt két héttel váratlanul meghalt a feleségem bátyja: nekivezette az autóját egy országúti fának, Szolnok alatt. Karácsony előtt, orvossá avatása előtt, huszonöt éves srác: minek folytassam. Két hétig én voltam a család támasza, temettem, vigasztaltam, adminisztráltam, amennyire gyarló erőmből tellett. Közben a feleségemnek vizsgáznia kellett, közben gyereket vár (bizony, ez is az utóbbi hónapok fejleménye: júliusban tovább szaporodunk, ha a Legfelső Lény is úgy akarja), közben az összeroskadt szülők – hadd ne folytassam. Már csak azért se, mert – amennyire ez lehetséges – az ügyön túl vagyunk.

Januárban gőzgépként dolgoztam, még a magam legjobb tempóját is felülmúló mértékben. Újraírtam, azaz befejeztem egy nyáron félkészen hagyott kisregényt, amely két másikkal együtt ez évben megjelenik a Szépirodalminál. Most már boldog vagyok, munka után, leadás után, sőt, a kézirat nyomdába menetele után. Talán egész jó kötet lesz. Két darabját, a Megérkezett *címűt és az* Útközben-*t (a Hídban jelent meg, 65-ben) alighanem ismered, ez a most készült harmadik egy furcsa történet 1919–20-ból, műfajában is, anyagában is meglehetősen érdekes, s eddig váratlanul tetszik minden illetékesnek és illetéktelennek. Majd meglátjuk. Közben tető alá hoztam egy másik kötetet is, szociográfiák, riportok, miegyebek válogatását, főként ifjúsági – kedvelt és kárhoztatott – témáimból, ez is megjelenik az év végére. Egyszóval, ez jó évnek ígérkezik, s duzzasztja életkedvemet.*

A Huxley-tanulmányt két héten belül eljuttatom, még nem tudom, mily úton. Rövidítésekre, egyebekre részletes használati utasítást mellékelek majd.

Köszönettel megkaptam Gera Gyuri útján az Utunk évkönyvet; érdekes és hasznos kísérlet, félig már el is olvastam.

Menet közbeni dolgok:

1. Hajdu-ügy. Igen, innen is látni a gabalyodási csomópontokat. Biztos, *hogy Nektek van igazatok; Daninak is megírtam, meg is sértődött, természetesen*

2. Jaj, dehogy bántom én Ernst Fischert. Sokat köszönhetek neki, Kafka-ügyben is, egyebekben is. (Lásd hálarebegésemet a Kafka-tanulmány jegyzetapparátusában.) Ámde itt merőben más dolgokról van szó, s lehet, nem fogalmaztam elég világosan. Nekünk – Magyarországon, Csehszlovákiában, Romániában, egyebütt – Fischer életbevágóan fontos. Nekik *viszont – nyugati marxistáknak,*

félmarxistáknak, egyéb haladó szegénylegényeknek – rokonszenves, de nem nagyon fontos, amit mond. Az „oldási", robbantási kísérletei. Ezt ők tudják, ezen túl vannak. Nekik valami átfogóbb, alapvetőbb nézetrendszer kell, a legtágabban felfogott marxizmus megújulása jegyében. Ezért tartják Fischert csak *publicistának, ezért olvassák szívesebben Lukács újabb dolgait, meg az általam említett egyéb kelet-európaiakat. Más a szükséglet, s ennek okából más a látószög és az „elvárás". Igen sematikusan valami ilyenről van szó.*

3. Mit szólsz Taxner (pardon: Taxner–Tóth) látványosan kocsonyás (kocsonyásan látványos) felemelkedéséhez? Hát igen. De T. T. E. még nem tudja (mert abban az időben, amikor az ilyesmi kiderült, vagyis jó tíz éve, ő még ministrált), hogy az effajta felemelkedést a balzaci bukás szokta követni.

4. Terhelnélek a következővel: ha el tudnád küldeni Csehi Gyula: Klió és Kalliopé című testes könyvét, nagyon örülnék és meghálálnám. Könyvtárban láttam, érdekes, s nekem sok okból szükséges, anyagdús monográfiának rémlik. A csacsi Dani özönével zúdítja rám a rossz verseket, de ez persze kiment a fejéből.

Sajna, román utamból nem tudom, lesz-e az idén valami. Közbeszólt a természet felemelt mutatóujja. Szülésig aligha mozdulok ki Pestről, utána – majd meglátjuk.

Befejezem, édes jó Lajosom; s csak ne zavartasd magad idilli egybehangzásunk mián; ebben – bátyád mondja az ifjoncnak – távolságunk, ritka személyes érintkezésünk is szerepet játszik; élnénk csak egymás bőre közelében, harapdálnánk egymást mi is, irodalmi ügyekben, s egyéb nélkülözhetetlen feleslegességek okából. Így van ez jól.

Szeretettel ölellek:
Mihály

Ui. Könyörgök, írd már meg egyszer géppel *a lakcímedet, mert ezt a fránya nevet nem tudom kibetűzni, s folyvást a szerkesztőségbe kényszerülők címezni küldeményemet. És verje meg az isten az ügyetlen ujjamat, eltéptem imént ezt a szép papírt, amikor hevesen emeltem ki a gépből. Bocsánat.*

A kívülálló címmel megjelent, három kisregényt tartalmazó kötetedet 1968. november 28-án dedikáltad Erzsikének és nekem, „baráti és vendégi szeretettel". (Ez újabb támpont a személyes találkozásra.) Amit Ernst Fischer kapcsán írsz, az – most mérem fel igazán – nagyon fontos. Hát igen, szerényen, jó csomagolásban adagolva okítasz, utólag is köszönöm. (Nem csupán ezt az egy konkrétumot értem a köszöneten.) A „kocsonyás felemelkedések" tekintetében ugyancsak igazat adok Neked, jóllehet „a balzaci bukás" nem mindig következik be.

1968. február 19.
Édes jó Lajosom,

ma kaptam meg lapodat, pár sorral nyugtázom csupán, merthogy remélem, kb. két-három hete írt levelem mégiscsak befutott azóta. Abban köszönettel vettem az UTUNK évkönyvet, megválaszoltam a válaszolandókat, ígértem a Huxley-tanulmányt, s cselekedtem még egyebeket is. Most csak azzal toldanám meg, a Huxley-esszé elkészült, máris küldeném, ha lenne kivel. Momentán nincs kivel, várom az alkalmat, mert postára vagy a Szerzői Jogvédőre nem óhajtanám bízni: előbbi bizonytalan, utóbbi hosszadalmas. Ha valaki errefelé jönne mostanában, szabadítanád rám.

Továbbá: olvastam Kövedet szociográfia-ügyben, tetszett, ízlésemnek is, hiúságomnak is.

Még továbbá: örülnék, ha tavasszal erre jönnétek, nagy szeretettel várunk Benneteket.

Azt hiszem, egyéb nincs. Megismételném múltkori kívánságom: géppel írnád fel a lakáscímedet, hogy ne kelljen folyvást a szerkesztőségbe postáznom magamat.

Ölel:

Mihály

Ui.: ez a veressdani nevezetű őrült jelenség láthatóan élete legdúltabb időszakában leledzik. De azért, könyörgök, ne hanyagoljátok el, s szeressétek, bármily nehéz is. (Én is ezt teszem, holott nehéz.) Esszéje Németh Lászlóról a maga nemében mégiscsak kitűnő.

Ui.2. Olvastam Edgár replikáját Hajdu-ügyben. Indulatos csacsiság, sajna. Remélem, nem ez lesz az utolsó szó.

Leveled mai olvasójának szól a konkretizálás szociográfia-ügyben. A „Kövek" (*Korunk*-beli egyéni rovatom) 1968. januári darabja a *Maradiság vagy „szociográfiai forradalom"?* címet viseli, és mindenféle hivatkozások vannak benne, itthoni (erdélyi) példáktól a nagy öregekig (Veres Péter, Illyés Gyula), az odaát egyre inkább meghatározóvá váló derékhadig (Sánta, Moldova, Csoóri, Csák, Galgóczi), kikacsintással Szolzsenyicinre meg Truman Capote-ra is. Téged egy szociográfiai gyűjtemény apropóján idézlek „a valóság műfajáról", amely – a Te szavaiddal – „a történelmi változások, a nagy korfordulók, a társadalmi-antropológiai átrétegződések irodalma". Azt állítod, hogy a szociográfia „tartalma" fontosabb, mint a „formája". Ezt a szembeállítást kifogásolta Bori Imre – de a „Kövek" egyeztet kettőtök közt: „…ha arra gondolunk, hogy »A szociográfus nem az olvasó tetszéséért száll síkra, hanem azok megnyeréséért, akik a legtöbbet tehetnek!« (Lázár István), irodalmi közelítésünk ellenére hajlandók vagyunk Sükösd pártjára állni. Persze, annak az igénynek a fenntartásával, melyet Bori Imre a szociográfiai riport tulajdonságaiként nevez meg: szubjektív ihlet, elemző kedv, közlő módszer. Negyedikként sorolnók ide az intellektuális átélést, jóllehet részben beleértődik az első kettőbe is. Mindez együtt a mozgósító erő elengedhetetlen feltétele." Neked, mint olvasom, nincs kifogásod e kiegyenlítő kísérlet ellen; hogy Imre is elfogadta-e, azt nem tudom igazolni, barátságunk azonban emiatt nem szenvedett csorbát.

Veress Dani: visszatérő motívum levélváltásunkban. Mostani szövegezésed igen jellemző, ahogy kívülről tudod látni őt, mégis baráti szeretettel könyörögsz érte. Edgárról már előbb szóltam.

1968. VIII. 15.

Kedves Lajos,

tegnap érkeztem – érkeztünk meg – a Balaton mellől, s tetemes postám közt találtam leveledet, amelyre rögvest válaszolok, merthogy fontos dolgok vannak benne. S ha – szokásodhoz híven – halasztanám a válaszolást, a dolgok csak súlyosbodnának.

Először essünk túl, amin túl kell esni. Nem vagyok kétgyermekes apa, korántsem. Voltam kerek 9 napig. Addig élt ti. a fiam, kit Andrásnak neveztek, s ki egészen furcsa, szervi szívbajjal s érelváltozással jött világra, s csoda, hogy addig is élt szegény, míg élt. A részletekkel nem kínzom magam, s nem szomorítlak Téged. A dolog csaknem két hónapos immár, a seb heged. Hogy irodalmian fejezzem ki magam. Én persze kevésbé voltam – vagyok – érdekes, vén csataló lévén, csak a feleségem. Ő valami hihetetlen keménységgel heverte-heveri ki a csapást. Szerencsére. Hiányunkat, majd, ha megcsillapodtunk, bizonyára pótolni igyekszünk. És erről ennyit. Részvétnyilvánítást kérünk mellőzni, illetve két mondatba fogni. Jobb – a felszínen legalábbis – elfeledni.

Leveled két témájára külön-külön válaszolnék.

Az első a számomra kínosabb és szégyenteljesebb. Hidd el, nem lehetsz olyan indulatos, hogy ne értenélek. De lehetőségeim – s bátran mondhatom: lehetőségeink – igen korlátozottak, az erdélyi irodalom bármiféle támogatását illetőn. Ennek objektív-szubjektív okait még további hosszú beszélgetések feladata lesz megvilágítani. Két adalék, mégis, villanásként. 1. Némelyek itt Kelemen tevékenységét is nagy sikerként könyvelik el, önmegnyugtatás gyanánt. 2. A Valóságot illetően: nem szabad *sem a Korunkat, sem a Hidat, sem más magyar nyelvű lapot szemléznünk. Mert – így az ápolt indoklás – ezen lapok honunkban hozzáférhetők, olvashatók bárhol, bárki által, propagálásuk tehát fölösleges. A formális logika hézagtalan. – Harmadik utalás:* nagyon rosszat tesz *az egyetemes ügynek, hogy nem jöhet felőletek felénk ottani író – tisztelet a kivételnek –, aki a harmadik mondatban már ne mocskolná valamelyik ottani kollégáját, folyóirattársát stb. Gondolom, sejted rólam, hogy erdélyi ügyekben viszonylagosan és viszonylag objektíven tájékozott vagyok. De én is csak kapkodom olykor a fejem a sokirányú – és gyakran másod- harmadkézből-szájból érkező – információk hallatán. Ez nagyon komoly károkat okoz itt. Ismétlem: legközelebbi személyes találkozónkon ezt a témát megint átbeszéljük.*

Analógiád. Ez hálásabb, mert hasznosabb terep és téma. Természetesen mindenben segítelek, amiben tudlak. (Ez nem valami sok.) Kapásból, kérdéseidre, illetve kérdéseid ürügyén ezeket mondanám:

1. Fiatalok (illetve a magam korosztálya). Sánta, Kamondy-Tóth, Moldova, Csurka, Galgóczi, Fejes, Hernádi, Szabó István feltétlenül kell, hogy szerepeljen. Gáll István is. Gerelyes, Szakonyi, Galambos. Másokon már gondolkoznék. Kertészen, Fülöp Jánoson például (itt, úgy sejtem, eltér a véleményünk). Kéne tudnom, mennyi terjedelmed van, s mekkora az idősebbek névsora. Feltétlenül ajánlanám viszont, hogy kronológiai utolsóként kb. a 35-ben született Gerelyest válaszd. Akik utána – utánuk – jöttek, még igen ellenőrizhetetlen raj. A tehetségesek (Simonffy, Lengyel Péter, Nádas Péter stb.) is alig egy-egy kötettel jelentkeztek, indulásuk furcsán elnyúló; még nem antológiába valók. Mindenfajta szorongás nélkül mellőzhetők – egyelőre.

2. Az öregeknél zavarban vagyok, mert nem tudom, hol, kivel kívánsz nyitni. Csak élőkkel? 1919 utániakkal? Kérdéseidre ezért kapásból kell válaszolnom. Tehát: Kodolányi feltétlenül szerepeltetendő, ha „reprezentatív" XX. századi antológia a cél. Legyen róla bárkinek bármi a véleménye (az enyém például nem nagyon jó), mint novellista alapvetőt tett, illetve írt. Gyűjteményes kötetéből, a Fellázadt gépek *két kötetéből én valamelyik korai, kemény-naturalista elbeszélését ajánlanám. – Füst Milán és Kassák kérdéses novellái futó utánnézésre kb. a negyvenes évek derekán születhettek. – Grandpierre-től* könnyű *érdemes antológia-darabot találni; akár a* Tisztesség keresztje *c. korábbi, akár az* Arcok napfényben *c., két hónapja megjelent gyűjteményes kötetben. – Szabó Magda novellistaként nem igazán jelentős, de efféle gyűjteményből alig hiányozhatik; az* Alvók futása *bármely nemesebb darabja megteszi. – Darvas – nehéz dió. Tudomásom szerint* nem írt novellát *jó harminc éve. Talán regényrészlet? – Mesterházi sem jó novellista, de őt sem illik mellőzni;* Szép szárnyas ajtó *c. tíz éve megjelent kötetéhez utasítanálak. – Tersánszky – még nehezebb probléma; újabb írásai igencsak rozogák; a rövid novella különben sem erénye; nem lehetne korábbi írást hozni;* A vándor *c. kötet akár legelső írását ajánlanám például. Ottlikot* nem szabad kihagyni. *Igen jelentős író, Apagyi c. novellája a* Hajnali háztetők *c. kötetből mintadarab. – Csurkától: én* Az uszálykormányos*ra szavaznék, a* Százötös mellék *című kötetből, de a címadó novella is nagyon jó. Hernáditól:* Algíri etika *c. írása, legújabb,* Száraz barokk *c. kötetéből; de a* Deszkakolostor *számos novellája is megfelelő, bár meghaladott a szerző által. Galambos: valamelyik erős, modern-naturalista káder-történetét javallanám; nem nehéz választani. Szakonyi: terjedelmi okoknál nemigen látszik alkalmasabb írása a sokszor lenyúzott* A fogoly*nál. Fekete Gyulát habozás nélkül kihagynám: erősen közepes tagja a szerencsétlen „középnemzedéknek", semmit sem tett hozzá a fetisizált „móriczi hagyományhoz", csak rontotta, mert korszerűtlenítette. Ha hallgatsz rám: ugyanígy mellőzöl seregnyi más hasontípusú írót. Molnár Zoltánt, Molnár Gézát, Timár Mátét.*

Még Szeberényi Lehelt is. Te megteheted. Élj a lehetőségeddel. Antológiát szerkessz, de magyar írószövetségi protokoll-lajstromot. [Nyilván elgépelés: *ne* protokoll-lajstromot. – K. L.]

Most, látod, engem ragadott el a hév. Ne haragudj. Irigyellek, mert olyat csinálhatsz, amit én is szívesen csinálnék. Te megcsinálhatod. Nagyon jól.

Sántától én a Sokan voltunk *és a* Föld, csillag *közül csak az egyiket választanám (talán az utóbbit, mert az első, minden szépségével együtt is harmatos-első írás), s mellé okvetlenül a* Nácik*at tenném. – Végül magamról. Terjedelmi és egyéb okokból csak két írást ajánlanék. Vagy a* Fekete–fehér *címűt, amely a* Mai magyar elbeszélők *c. antológiában jelent meg (Szépirodalmi Kiadó, Diákkönyvtár, 1967.). Ezt a gyűjteményt, ha nem ismered, feltétlenül figyelmedbe ajánlanám; sok „reprezentatív" darabot tartalmaz. Vagy a* Jefra Sund bukása *c. novellát, amely minap jelent meg az* Új Symposion *ez évi 37–38. számában.*

Kapásból ennyit, édes jó Lajosom. És boldog lennék, ha megtisztelnél egy hozzávetőleges tartalomjegyzékkel, ha majd nagyjából kialakul antológiád tervrajza. Természetesen a továbbiakban is készségesen adom további elfogult (bár talán nem is nagyon elfogult) javaslataimat.

Magam ezerfajta munkája lassan, de bizonytalanul halad előre. Kínos lenne erről közelebbit mondani. Sokféle fennakadásom volt az utóbbi hetekben. De év végére többrendbéli munkák megjelenése várható, melyekből majd boldogan küldök példányt.

Utazásom Romániába teljesen bizonytalan. De talán – szeptember második felében, október elején – lesz belőle valami.

Végül, de nem utoljára. Mi van Huxley-tanulmányommal? Mikor jelenik meg? Lesz belőle valami?

Egyelőre ennyit. Légy oly drága, s ne hallgass a szokásos sokáig.

Feleségednek kézcsók, Téged sok szeretettel ölel:

Mihály

Visszatérő témánk az erdélyi magyar irodalom magyarországi fogadtatása – recepciója, ahogy ezt mai tudós módon mondani illik. Leveled ugyan a „kettős kötődés" (nálunk hivatalosan inkriminált) vitája táján íródott, a helyzet azonban lényegében még nem változott. (Ma sem mondanám tökéletesnek, illetve teljesen normálisnak, noha már nem csupán egy-egy irodalmi lap – mint akkoriban a *Tiszatáj*, főképp Ilia Miskának köszönhetően – figyel errefelé, legalábbis saját szűkebb munkatársi köre érdekében.) Emlékezetem szerint Kelemen János írt valami bődületet, talán az *Élet és Irodalom*ban, arra hördültem fel. „Harmadik utalásod" a válasz pontozása szerint, úgy gondolom, továbbra is élő jelenséget emel ki, egymás mocskolásában mi, magyarok (nem csupán az erdélyiek és azt hiszem, nem is mi elsősorban) kiválóak vagyunk. Mit szólnál például 2006 januárjában-februárjában ahhoz, ami Szabó István (nem a novellista, hiszen ő már rég halott) ún. ügynökmúltja körül a médiában zajlik? Neked aligha kell magyaráznom, hogy mi a véleményem a titkosszolgálatokról, a besúgókról és besúgásról, ám vannak azért különbségek ügynökök és ügynökök (no meg vérbírók, hóhérok) közt – lásd életkor (tizenkilenc év), életmű (*Mephisto* és vidéke…). Az információ-áramoltatásnak ilyen vonatkozásai is vannak. Levélváltásunk évtizedeiben persze a sajtót efféle nyilvánosság nem zavarta-kavarta.

Az antológia. Ez valóban jó példa ki- és átbeszéléseinkre – s remélem hinni, az eredményre nézve is. Volt nálunk, az Ifjúsági Kiadónál, Kolozsvárt (később az „Albatros" fiókjaként működött) egy hasznos sorozat, a Tanulók Könyvtára. Itt néha olyasmit is ki lehetett adni, amit máshol megfúrtak volna (Bukarestben, Kolozsvárt), klasszikusokat, magyarországi kortársakat. Ajánlatot kaptam Jancsik Paliéktól egy „túloldali" novellagyűjtemény összeállítására, két kötetben. (Pár évvel később, rosszabb időben – és már a Dacia Könyvkiadó égisze alatt, de alapvetően ugyanolyan feltételek közt –, sajtó alá rendezhettem, *Nagy tél után* cím alatt, a mai magyarországi költők antológiáját; ez 1974-ben

történt. És láss csodát: ugyanitt, 1977-ben megjelenhetett egy Szabó Lőrinc-válogatásom, *A költő és a földiek*.) Szóval a novellisták, pontosabban a prózaírók. Olvasom, most újra, az általad javasolt névsort és a címeket. Ha egyszer valakinek kedve támad, részletesen összehasonlíthatja a Te rögtönzött listádat az elkészült könyv tartalomjegyzékével. Egyébként magam is irigyeltem magam e lehetőség megnyílása miatt, bár egy-két protokollszemponttól nem maradhattam mentes. Az arányok mégis, azt hiszem, jók. A kihagyások tekintetében nagyjából egyetér(tet)tünk. (Az akkori, hatvanas évek végi legfiatalabbak érthetően nem kerültek még be, bár ma büszkélkedni lehetne velük.) Büszke vagyok rá, hogy kiket „dupláztam" meg; két novellával szerepeltettem Déry Tibort, Örkényt, Mándyt, Hernádi Gyulát, Sánta Ferencet. A hátsó alakzat – életrajzi sorrendben – Kamondytól kezdve: Galambos Lajos, Fülöp János, Galgóczi Erzsébet, Szabó István, Szakonyi Károly, Sükösd Mihály, Csurka István, Moldova György, Gerelyes Endre. Nem mindig azzal az írással, amit Te javasolsz, néha igen, néha nem. Fülöp Jancsihoz ragaszkodtam, részben valóban baráti okokból, de nem csak ezért. (Erre még visszatérek, leveleid alkalmat adnak rá.) Kertész (akkor még Ákost jelentette) kimaradt. Összegezve, jó kis együttműködés volt, bár folytathatnánk még.

68. X. 3.

Kedves Lajos,

csupáncsak villámgyors válaszlevelet kopogok tegnapelőtt jött leveledre, mert egyrészt mindjárt viszem Édesanyádnak, a könyvekkel együtt, másrészt minden jel szerint október végén utazom Romániába, s akkor úgyis kibeszélgetjük magunkat. Tehát, a tényszerűségek:

1. Küldöm Gara Illyését és Fenyő hajdani kötetét. Az utóbbin meglehetősen túllépett az idő, s eredetileg sem volt remekmívű dolgozat. Bata könyve nekem sincs meg, Édesanyád sem kapta meg, de semmi vész: legjobb – majdnem biztos – tudásom szerint nemigen volt benne téged momentán érintő tanulmány; mármint a fiatal írókról szóló.

2. Móricz-könyvedet köszönettel megkaptam, el is olvastam. Egészében kitűnő, azaz okos, biztos, jól megírt dolgozatnak sejtem, amely sok újat ad-mond nemcsak Nagy Péterhez, de Czinéhez képest is. Így, kutyafuttában két ellenvetésemet említeném: meglehetősen hiányzik némi világirodalmi regényállványzat az életmű körül; s tán ennek tudható be, hogy – szerintem – értékhierarchiában nincs elég eltérés nálad a Móricz-művek csúcsai és lapályai között: szinte minden korszakban egy sor művet valamiként kiemelsz-megemelsz. De hát ez már felfogás és ízlés dolga is: én, úgy látom, nem tartom, mai szemmel oly nagy írónak Móriczot, mint te. Legalábbis igen sok regényét szerintem megroppintotta az idő, s csak a csúcsok – Erdély, Árvácska stb. – maradtak-maradnak meg.

3. Novellaantológiád nagyon jó. *Majd azt mondom, hogy mintaszerű. A névsorral egészen egyetértek. A darabokra vonatkozóan talán csak két ellenvetésem lenne, de ezt elég határozottan érzem. Kamondyt nem reprezentálja* A párna *idillje. Ide feltétlenül mást javallanék, ha még lehet, pl.* A néger pilóta *vagy a* Fegyencek szabadságon *címűeket, amelyek jobb-keményebb darabok. Hasonlóképpen Örkényt sem szabad az* Ákos és Zsolt *anekdotikusabb – így félrevezetőbb – irályával szerepeltetni. Mintadarabként ajánlanám a Nincs bocsánat-ot, de seregnyi egyéb is akad, rövidebb is, hosszabb is.*

4. Meggyőződésem, hogy a bevezető tanulmányhoz bőven elég az anyagod; tán sok is, mert ezen anyag jó része elég harmatos. Egyszóval immáron nyugodtan hagyatkozz saját kútfejedre.

5. Tanulmányod, ha elkészül, elvben feltétlenül érdekel bennünket. Gyakorlatilag: látni – ill. olvasni – kell a medvét. Okvetlenül küldd el. Egy kérés vagy tanács: ha lehet, úgy írd, hogy szokott jó tulajdonságaidon túl legyen benne az a sajátos többlet, miszerint a szerző nem Pestről, de Kolozsvárról, más kultúrkörből figyeli literatúránkat. S ha lehet, 20 oldalnál ne legyen több.

Azt hiszem, kapásból, de mindenről hírt adtam. Last but not least: ha nem jön közbe semmi, október második felében egy hétre utazom hozzátok-felétek. Egyelőre teljesen homályos a program, mert Dani persze egész időre magának követelne, én viszont Kolozsvárt és Bukarestben időznék főként, s hozzá csak a drámája bemutatójára mennék. Majd meglátjuk. Arra már most kérnélek: gondolj ki valami hozzánk hasonló, épkézláb és épkézláb-fejű kor- és kartársunkat, akinél Bukarestben jelentkeznék, s aki ellátna a legszükségesebb információkkal, miegyebekkel.

No, ennyi van. A viszontlátás reményében, sok szeretettel ölel:

Mihály

Kézirat és könyv küldése, könyv (és kézirat) fogadása főként magánúton volt eredményes; rokonok, barátok, ismerősök és ismeretlenek segítettek a közlekedésben, a postaicenzurális akadályok elhárításában. (Ez különösen a nyolcvanas években lett szinte kizárólagos lehetőség. Ilia Miska és tanítványai excelláltak ebben. Széles Klárira, majd Berkes Erzsire lehetett még hosszú ideig számítani.)

Majd négy évtized távlatából részben igazat adok kritikádnak, a kritikai távolságtartás és a „világirodalmi regényállványzat az életmű körül" bizony hasznos szempont, jogos igény. Amikor viszont valaki kisebbíteni próbálja Móricz Zsigmondot, én Esterházy Péter szép esszéjére szoktam hivatkozni; ő már csak elég modern szemléletű, esztétikai konzervativizmussal nemigen vádolható.

A novellaantológiát érintő két megjegyzésednek (részben) helyt adtam, valamint nekiláttam, saját kútfejemre (is) hagyatkozva, a bevezető tanulmány megírásának. Sikerrel, amennyiben a *Valóság* elfogadta közlésre a rövidített változatát; 1969 márciusában jelent meg nálatok *A magyar novella útjai*.

Hogy Bukarestben kit ajánlottam „épkézláb-fejű" beszélgetőtársul, eligazítóként, arra már nem emlékszem. Pedig kíváncsi volnék ma rá. (Dankanits Ádámot talán? Vagy Bodor Palit? Szász Jánost?)

68. október 21.

Kedves Lajos,

az utolsó, immár teljesen adminisztrációs jellegű levelet írom, merthogy végre sikerült egyeztetni a dolgokat. Tegnap végre terminust kaptam az én Dani barátomtól, bemutatójára vonatkozóan, s ez szerencsésen leegyszerűsítette a dolgokat. Eszerint november 9-én, szombaton mutatják be a Mikest. Én erre az időpontra – vagy egy nappal korábban – Sepsiszentgyörgyre mennék. A Ti konferenciátok 30-án véget ér. Ergo: 1-én érkeznék Kolozsvárra, s onnan mennék majd tovább Bukarestbe, illetve Sepsiszentgyörgyre.

Nr. 2. Én szolgálati útlevéllel utazom, tehát lesz pénzem. Méghozzá olyan pénzem, amit muszáj *szállodára költenem, különben hozhatom haza. (Nálunk ilyen rendszer van: külön a szálloda és egyéb hivatalos költség, külön a költőpénz.) Tehát nagyon köszönöm felkínált, őszinte vendégszeretetedet, de fentiek jegyében mégis arra kell kérjelek, hogy valami szállodai szobát rezerválj majd részemre. (Most már elárulhatom: amúgy sem vagyok magánvendégnek való, sokáig fent vagyok, éjszaka is mászkálok, össze-vissza sétálok stb.)*

Ha az időpont egészében így megfelel, már ne is írjál. Én, indulás előtt néhány nappal, táviraton jelzem a pontos érkezést.

Ölel: Mihály

Ui. Megkaptam a szeptemberi Korunk*at, benne a tanulmányomat. Nagyon szép lett; nagyon köszönöm mindnyájatoknak.*

Bp. 68. XI. 18.
Kántor Lajos
Kolozsvár

Kedves Lajos,

hosszadalmas, ámde kielégítő utazás nyomán tegnapelőtt délben szerencsésen megérkeztem a bukaresti havasesőből a budapesti esőbe. Elintézve a legsürgősebbeket, máris írógépet ragadok, hogy megköszönjem Erzsike és a Te kedvességedet: tündökletes házigazdák voltatok, s hogy sokféle benyomásaimnak olyan gazdag tárházával térhettem meg, mint amilyennel megtértem, elsősorban Nektek köszönhetem. Summa summárum: aranyosak voltatok, nehéz lesz viszonoznom.

Itthon fogadott új könyvem első példánya: már kikészítettem a számotokra menőt, amit a Sántakötettel együtt fog eljuttatni az első utazó. Holnap hívom fel Kemény G. Gábort a Széchényi-könyvtárban. Remélem, idejében fog érkezni még minden, használhasd az előszóhoz.

Remélem, azóta békében befejeződött a nagy-kongresszus, s a váradi intermezzo után majd békén bevonulhatsz a műhelybe, adósságaidat törleszteni. Újfent figyelmedbe ajánlom monográfiatárgyad, Móricz emlékezetes jelmondatát a Kelet Népe homlokáról: „Hagyd az irodalompolitikát, építkezz!"

Amelyhez minden jót kíván, mindkettőtöket ölelve
Mihály

Ui. A dolgozószobádban hagyott sèvresi, azaz korondi porcellán készletet küldjétek el majd valakivel – ha ugyan vállal valaki ilyen törékeny jószágot. Addig pedig, ha rátekintesz íróasztalod mögül, jussak róla eszedbe.

Utazás előtt, utazás után: két leveledre most egyszerre reflektálok. A *Mikes*t, Veress Dani barátunk helyi ünneplését együtt néztük végig Sepsiszentgyörgyön (ugye, nem torlódnak össze emlékeim?). Egyikünk se volt elragadtatva, de az igazi szenvedést a színházünnepen, az évfordulón szűnni nem akaró hivatalos beszédek, köszöntők jelentették. Kolozsvárt és föltételezem, Bukarestben sem voltál kitéve hasonló fáradalmaknak.

Kemény G. Gábor, a történész-irodalomtörténész könyvtáros terjedelmesebb passzust érdemelne; negyed évszázada nincs az élők között, ám úgy elfelejtették (elfelejtettük?), mintha a XIX. század tartozéka volna. Segítőkészségét a Széchényiben sokszor megtapasztaltam. Talán kassai származása is szerepet játszott abban, hogy a nemzetiségi kérdés vizsgálatát, a szomszédos népek kibékítését-kibékülését életprogramnak válassza. Ebben a munkájában, reményében menthetetlen utopista volt.

Mihály, a Móricz Zsigmond idézésében csaltál, a *Kelet Népe* – nagyon jól tudod – csak a politikától akart távolítani, miközben persze politizált, építkezve politizált. Irodalompolitikája nagyon is volt neki. Sajnos vagy nem sajnos, ezt az intelmedet nem fogadtam meg. És bevallom, ezt azóta sem sajnálom. (Néha kitüntetnek érte.) Hát persze – legalábbis ebben a hitben ringatom magam – nem úgy és nem olyan kizárólagosan vetettem bele magam az irodalompolitizálásba, mint a korábban emlegetett Hajdu Győző. (A politikát viszont idejében abbahagytam – noha 1990 után rendkívüli volt a csábítás, a felkínált alkalom.)

Tódor János

Alkalmi munka

1.

Ha mész a Kalefra, hogy munkaerődet áruba bocsásd, lehetőleg ne tudják rólad, hogy ki vagy. Ne használd azokat a kifejezéseket, amelyekkel a médiában folyamatosan etetnek: ne mondd azt, hogy dzsídipi, még azt se, hogy bruttó nemzeti össztermék, s különösen ne kérdezd arról az önmaguk kizsákmányolására felajánlkozókat, mit szólnak ahhoz, hogy a (mindenkori) kormány hadat üzent a feketegazdaságnak. Ha mégis ezt teszed, azt fogják hinni rólad, hogy nem vagy normális. Vagy könnyen úgy jársz, mint én, aki még a rendszerváltást megelőző órákban, engedve a történelmi eufóriának, na meg a fröccsöknek, éppen itt, a Moszkva téri Trombitás büfében (akkor még csak kocsma) önfeledten magyaráztam két aszfaltozó munkásnak a permanens forradalom mibenlétéről. Hosszasan hallgattak, aztán se szó, se beszéd, egyikük az arcomba vágott. Akkor, mint a munkásosztály nagy barátja, rettentően fel voltam háborodva, csak évekkel később láttam be, hogy saját szempontjából alkalmi ivócimborámnak igaza volt. *Munkásököl vasököl, oda sújt, ahova köll*. Szóval szemlélődj inkább egy héten át, ahogy én ezekben a választások utáni, gazdasági megszorításokkal fenyegető május eleji napokban, és a járőrkocsikban szunyókáló rendőrök álmos nyújtózkodásából meg fogod érteni, humbug az egész. Már ami az ún. feketegazdaság elleni heroikus igyekezetet illeti. Vagy legalábbis tesze-tosza pótcselekvés. Rendőr (közterület-felügyelő) a (másik) rabszolgának nem farkasa.

A riporter, aki már nem fiatal ember, elgondolkodik azon, hogy is van ez. Ő egyre vénül, a Moszkva tér viszont egy szemernyit sem öregszik. Legfeljebb ma már kevesebb a hajléktalan, a bandába verődött fiatal csöves gyerek. Mára a Kalef (a nyolcvanas években még így hívták a Moszkva teret) megszűnt nemzedéki szemétledobóként funkcionálni, a kilencvenes évek eleje óta kőkemény emberpiac. Illúziótlan pragmatizmus és folyamatos leértékelődés jellemzi Közép-Európa legnagyobb szabadtéri munkaerő-vásárterét. Anno a Demszky-tisztogatás nyomán kisöpörték innen az illegális árusokat és az itt a piros, hol a piros zsonglőrjeit, a placc teljes egészében a magukat felkínáló, huszadik század végi rabszolgáké, meg az őket nap mint nap megvásároló „munkáltatóké" maradt. A BNV mellett a Moszkva téri a második legnagyobb honi nemzetközi vásár, s ide még belépti díjat sem kell fizetni.

Elég egy BKV-jegy. Persze ki az a hülye, aki reggel negyed hatkor lyukaszt a metrón. Megviselt arcok emelkednek föl a mélyből, magyar panoptikum; szar dolog olyan országban élni, ahol ennyi a napi túlélésre specializálódott tetszhalott. Meglesni őket – mintha legalábbis a valóságkukkoló erre fel lenne hatalmazva – nem kevésbé gyalázatos dolog, mint közéjük valónak mutatkozni.

Ilyesmikre gondolok, miközben beállok az egyetlen nyitva tartó büfé ablaka előtt kígyózó sorba, és kávét rendelek. Előtte kivétel nélkül mindenki feketét kér, a pultosnőnek csak a koszos trikós törzse látszik, mechanikusan tölti, löki ki az apró műanyag poharas koromszínű löttyöt; *nyolcvan, nyolcvan forint, talán süket?*

Román nyelven folyik körülöttem a szó, húszan-harmincan lehetnek, néhány nő is van köztük. Vörös hajú fiatalember köré tömörülnek; ez lesz a munkavezető vagy micsoda, kezelnek vele, ő románul üdvözli őket. Félig-meddig takarásban várakozik a csapat, odább, a büfé és a könyvespavilon között két fehér VW-rendőrautó. Az egyikben kettő, a másikban három egyenruhás, köztük egy nő. Az elöl ülők lebicsaklott nyakkal horpasztanak, a nő olykor megnézi az óráját. A megfigyelő, aki vagyok, reggel hétig téblábol a terepen, addig egyszer sem hagyják el a közegek a bizonnyal egyre melegebb járműkabint. Kávét iszik itt boldog-boldogtalan, és az égegyadta világon nem történik semmi. A vörösről nem derül ki, hogy tényleg embernepper-e, vagy ő is csak rabszolga.

Majd egy órája lebzselek már a románok között, de valódi kereskedő nem bukkan fel.

A göndör hajú, lila trikós, fehér nadrágos roma férfira is csak akkor figyelek fel, amikor a virágtartó betonjára teszi zöld műbőr kapcsos füzetét. Aztán szabad kezével nyomogatni kezdi a maroktelefonját. Rögtön körbeveszik a románok, de ő csak a fejét rázza, miközben beszél. „Uram, hárman vagyunk. Én, a sógorom, aki burkoló, meg a fiam", mondja egy sötét arcú, kopaszodó, ötvenesforma ember. A nepper még mindig a telefonba beszél, foghegyről veti oda, hogy *napi négyezer*, mire a férfi, méltatlankodó arccal bámul rá. Szólni nem szól semmit, csak nézi, mint egy jelenést. Az befejezi a telefonálást, fölvés valamit a vonalas füzetébe, aztán lassan elindul a tér másik vége felé. Azok meg utána. Követem őket, hátha nekem is leesik valami. Az emberkereskedő egy szót sem szól többet, csak egyszer ismétli még el, hogy négy rugó. A sógor azt mondja társainak, hogy mindjárt hét óra, tovább nem érdemes várni.

Indulnának, amikor észreveszik, hogy ott hallgatózom. Mondom a román család fejének, hogy szívesen velük tartanék, keverném a maltert, hordanám a téglát, de az nem szól semmit, csak a mobilos menedzserre pillant. „Csak három hely van", mondja az elutasítólag, s már indulnak is a Trombitás büfé előtt parkoló fehér Ladához.

Lassan fél nyolc, de az előbbin kívül mindössze egy sikeres aukciót regisztrálok hallótávolságból. Egy Törökvész úti aranypecsétes gyűrűs rabszolgatartó terel a Batthyány utca sarkán eldugott Fordjába négy idegen ajkút. „A magyarországi magyarok nem kellenek senkinek", hallom egy népes csoporthoz csapódva, a végsőkig elszánva, hogy most már csak azért is eladom a munkaerőmet. Hogy pangás van a Kalefon, mindenki láthatja. Reggel öt óra óta ácsorognak itt ugyanazok az arcok, s nem akarja őket a kutya se.

Legszívesebben egy friss napilapba merülnék el, nincs itt már semmi néznivaló, de egy napszámos bevetés előtt nem olvas újságot. Maximum cigire gyújt, már ha dohányzik. Meg unatkozó, *a szar is le van szarva* pofát vág; ezt a kiszólást egy nagy műgonddal hátrafésült hajú kockás inges gurgulázza föl egymás után többször is, s mindannyiszor harákol hozzá. A tetkós alkaron, amivel az orrom előtt hadonászik, a MAMA felirat olvasható. Hárman-négyen vesznek körül egy vékony, kék inges-farmeres, divatborostás figurát, aki karba tett kézzel bámul a semmibe. Néha olyasmit mond, hogy méterenként ötszáz, meg hogy nyolcvan centi mélyen.

„Na, nem jössz?", kérdezi egyszer csak a harákolós, aki pedig még maga sem döntött, hogy ennyiért eladja-e magát. Egy szalmahajú lófarkas és egy westerncsizmás rocker is nyomul, s mondják a Nagy Kékségnek, hogy *oké, megyünk.*

Az emberkereskedő továbbra sem néz senkinek a szemébe, s már menet közben böki ki, hogy a Duna-kanyarba lesz a menet. Telefonkábelt fektet ott *a cég*, annak a gödrét kell kiásni.

A „főnökön" (a szorgalmasan köpködő kolléga rögvest így szólítja) kívül öten ülünk a VW-kisbuszban, a tetkós menet közben meggondolta magát, de társul a brigádhoz egy melák, kalácsképű ember. Amikor a meteorológia a rádióban 25–30 fokot jósol, már szívesen felhagynék a Günter Wallraff-féle „besurranó" írói módszerrel. A *legalul* lévőkről olvasni jó, köztük észrevétlenül elvegyülni már sokkal macerásabb és fárasztóbb. A kalácsképű közben azt javasolja, hogy alkossunk párost, úgy feltehetően ketten akár negyven métert is haladhatunk a mai napon.

A Pomázi úton áll meg a kocsi, a kerítésnek dőlve néhány félmeztelen ember ácsorog. Kezükben tejeszacskó, kifli, háromujjnyi vastagra vágott parizer. Az országút mentén több kilométer hosszan húzódik a már kiásott nyolcvan centi mély kábelárok. „Mi sötétedésig dolgoztunk", újságolja egy húsz év körüli, vállig érő hajú srác, akinek befáslizott lábán nincs cipő, ám munkaadónk nem dicséri meg érte: „Túl korán abbahagytátok, Maugli", mondja neki. „Csináltuk volna éjjel is, főnök, de nem világít ide az utcai lámpa", teszi még hozzá a befáslizott lábú fiatalember lelombozódva. Mauglitól azt is megtudja a munkavezető meg mi is, hogy itt aludtak az egyik félig felhúzott családi házban. A „főnök", aki véletlenül sem néz senki szemébe, betereli a csapatot az egyik ház udvarába, föl lehet venni a szerszámokat.

Tandemenként egy csákány, egy lapát és egy ásó jár. Feri, a kalácsképű, aki esztergályos, és évi rendes szabadságát (így nevezi a gyakori munka nélküli időszakokat) alkalmi önkizsákmányolással üti agyon, azt mondja, hogy nyomás, siessünk egy faintos szakaszt kiválasztani. Mennénk, de nem lehet, mert le kell adni a flepniket a busz volánja mögött adminisztráló kék inges fazonnak. Maugliékról, akiket először erdélyieknek néztünk, hamarosan kiderül, hogy ők is hazánk fiai, személyijük legalábbis van. A toborzó-ember egy füzetbe vezeti be a nacionálét. A szerződés szóban megköttetett (mit, hol és mennyiért kell dolgozni), de arra a munkavezető nem vesztegeti a szót, hogy mi van olyankor, ha valakinek a lábfejébe beleáll a csákány.

Amikor Feri megáll a nyakig érő gazban, már nem annyira biztos benne, hogy meg lehet csinálni estig a negyven métert. Szerinte ebben a dzsumbujban a tizet se. Odamegy a munkavezetőhöz, s magyarázni kezd neki arról, hogy ő nem gyomirtásra szerződött. Az most sem néz a szemébe, csak a fejével int, és Ferit és engem egy főútról nyíló, hegyre tartó utcácskába vezényel. Ott látszólag minden oké, szabad a pálya. Egy már elkezdett gödörbe ereszkedünk le, ami egy autóvillamossági műhely murvával felszórt behajtóján folytatódik. Amíg tart a földes szakasz, nincs is semmi gond, ám a felhajtóhoz érve már szikrákat hány a csákány vashegye. A murva alatt ledöngölt öklömnyi szikladarabok teszik lehetetlenné az előre- és lefelé jutást. Megannyi autógumi dolgozta bele úgy harminc centiméter mélyen a követ az agyagos földbe.

„Ez a majom direkt kibaszott velünk", bök fejével Feri a kisbuszban könyvelő „főnök" felé. Megpróbálom fölvenni az excsepeli drehás tempóját, ám a második órában már egyre kisebb az ív, amit a lapátom leír. Póló alá, hajba és szakállba is jut bőven a törmelékből. Tizenegyre jár az idő, és még nem sikerült a mintegy 12 méteres szakasz tetejét megtisztítanunk. Maugli és társai közben már harmadszor fordulnak a szomszéd utcában található kisboltba, s behűtött sörökről mesélnek. Sztahanovista Ferinél viszont nincs megállás, amíg egyszer csak se szó, se beszéd eldobja a csákányt, inge ujjával letörli a homlokáról apró patakokban csorgó verítéket, és arra utasít, hogy menjek oda *ahhoz a faszkalaphoz*, és mondjam meg neki, fizessen a kőtörésért pluszba méterenként legalább kétszáz forintot, különben, így az egykor volt csepeli munkásosztály egykori képviselője, „úgy itt hagyom, mint paraszt a taknyát".

Alkalmi rabszolgatartónk csak hümmög, pofaszőrét vakargatja, nézegeti a kitermelt anyagot, s bizonygatja, hogy annak a nagyobbik fele sima föld, úgyhogy szó sem lehet a méterenkénti plusz kétszázról.

Végsőkig elcsigázva már azon vagyok, hogy feladom, a retinámon fekete foltok moziznak, bal karom zsibbadni kezd: jelez a tavalyelőtti szívizomgyulladás. Aztán osztok-szorzok, s úgy döntök, ha meglesz a 700, azaz a 12 méteres szakaszra a fejenkénti 4200 forint, akkor bevállalom. Végtére is a háromnegyed részén már túl vagyunk. A munkavezető azonban hajthatatlan.

A delet harangozzák az autórádióban, amikor a művezető egy ezrest nyom a markomba, és még ő követel belőle vissza. Hiába a már-már anyázásig fajuló alkudozás, csak a lemérhető, teljesen kész hárommméteres darabért volt hajlandó fizetni, a köbméterben annál háromszor annyi kidobott kőért és földért egy fillért se adott.

Béla káromkodik, és csakazértse adja fel, *nehogy már ennek a buzinak legyen igaza* Alighanem akkor is győzködte még, amikor én már a dombon, a minimarketben kortyolgatom a jéghideg Drehert. Várom még egy darabig a társamat, aztán elindulok a HÉV Szent István-telepi megállójához. Majd másfél órával később a Margit hídnál botlok Feribe, aki *a hajcsár kurva anyját* emlegeti, mivel ő egy fillért sem kapott, igaz, Maugliék fogták le, nehogy bemosson a „köcsögnek". Öt kilót átadok neki, végtére is leginkább ő törte a követ. A Jászai Mari téren, az Akali borozóban három méter kábelgödör megy le fröccsök és hosszúlépések formájában a torkunkon.

2.

Másnap egy nálunk riportozó német fotós barátommal cserkésszük be a Kalefet; nincs mese, most fel kell fedni valódi kilétünket. Ráadásul két kőművesforma tag rögtön meglátja bennünk a lejm kávé lehetőségét. Árpi és Laci a napokban az egyik kereskedelmi tévé kamerája előtt fejtették ki nézeteiket a feketemunka és az ellene folyó kíméletlen harc jelen állásáról.

Megígérem nekik, meglesz a potya, feltéve, hogy nem *nyilatkoznak*. Elég, ha beszélgetünk. A kávé mellé még egy tonikot is kapnak, ha elárulják, mi annak a hosszú simítófának, vagy minek az igazi neve, ami a sportszatyrukból kandikál ki. „Ez a *kartesni,* ugye?" néz Laci Árpira, aki arról híres, hogy húsz éve jár ki *bulcsázni* a Moszkvára. „Ja, azzal kell meghúzni a maltert", bólogat az idősebbik kőműves, aztán azt kérdezi Lacitól, tudja-e, mi az a *hobli.* „Hát a hoblival kell a mennyezetet simogatni, te képzetlen. Látjátok, hiába tanítom" – kortyol bele a tonikba Árpi, és nagyot csap barátja meztelen vállára. „Melózni tudni kell, meg szeretni", hallatszik mellettünk egy nagy fejű, üveges tekintetű törpe szájából, aki tizenéves ifjakat oktat. Árpiék úgy néznek rá, mint egy eltaposni való pondróra. „Minden reggel itt ugat ez a *csíra*. Kiscsávókat szed fel, de nem ám melóra…"

„Harmincöt év után tettek ki az utcára. Utoljára a Boschnál voltam biztonsági őr, de 45 év a felső korhatár, én meg már elmúltam 54. Tudjátok mit, én itt a Moszkva tér közepén felállítanék egy akasztófát, és oda húznám föl ezeket." Hogy kit ért *ezeken,* azt a kalefesekhez képest kimondottan jól öltözöttnek számító úriember nem részletezi. Karcsi bácsi Árpiék haverja, meg is hív bennünket egy kávéra, feltéve, a német fotós megígéri, hogy küld neki majd egy képet a Szív utcai lakcímére. Amikor kérdezem tőle, kikre gondol az akasztást illetőleg, azt válaszolja, *tudja azt mindenki nagyon jól*.

„Nem érdekel engem a gazdasági megszorítás, mi közöm hozzá?", szólózik immár Laci is. „Hét éve lakom két gyerekkel albérletben, havi 20 plusz rezsiért egy Havanna-telepi romban. Mikor lesz nekem ebben, vagy bármelyik rendszerben lakásom?"

Árpi szerint alighanem majd akkor, *amikor a fasz dalol*. „Jobb volt a Kádár alatt. Akkor volt állandó melóhely, hétvégén meg az ember, ha kijött, megkereste a mostani pénz kétszeresét, már ami a lóvé értékét illeti. Most meg, tényleg úgy néznek a munkaszervezők az

emberre, mint egy brazil szappanoperában az ültetvényes a szolgaszálláson tetvészkedő négerekre." „Éppen hogy csak a fogainkat nem nézik meg", röhög Laci: „A nyolcvanas években még volt becsülete az alkalmi munkásnak, a napszám mellé járt neki meleg étel, pia. Ma jó, ha este megkapja a kialkudott bért. Legtöbbször egy többnapos melónál csak a végén hajlandóak fizetni, vagy akkor sem, ha nem tetszik nekik valami."

„A múltkor is azt mondja a faszi, akinél egész nap falaztunk, hogy nem fog fizetni, mivel túl sok cementet használtunk el", így Árpi, aki ezért régen rögtön belevágott volna a pali etetőjébe, de ma már nem meri megtenni: „Elmegy a híre, aztán nem kellünk senkinek."

Feltűnő jelenség vagyunk. Egyre többen ajánlkoznak, hogy szívesen elszegődnének dolgozni. A farzsebemből kikandikáló notesz lehet az oka. A fotós munkálkodása az egyik URH-s kocsiban gubbasztó rendőrt arra indítja, hogy kiszálljon, és intézkedést imitáljon. „Csak basztatja az ácsorgókat", szögezi le Karcsi bácsi, majd hümmögve teszi hozzá: „Végtére is ez a dolga…"

„Azt mondta, tűnjünk haza", árulja el az igazoltatás eredményét Sanyi, a nagyváradi magyar cigány ember. Tizenöt éve jár át dolgozni, de egyre gyászosabbak a tapasztalatai: „Uram, rossz világ van! A magyarok nem szeretnek dolgozni, és azt mondják, hogy miattunk nem kapnak munkát. Én 5000-et kérek, plusz ételt, ez alatt nem szegődök el. Az első kormányzó, az Antall uralma alatt még szerettek bennünket. A tavalyelőtti decemberi állampolgársági népszavazás óta mi nem számítunk embernek."

3.

A kétajtós vagon, mint valami kerekekre szerelt, sínekre bocsátott piros cápa, méltóságteljesen nyúlt el a raktárépület mögött.

„Nyugi, csak semmi kapkodás – szerelte le amatőr buzgalmamat alkalmi rakodótársam, Kálmán –, még csak fél hét, a zsákok nem szaladnak el." Egy egész napot kaptunk a raktárostól, hogy kirakjuk a közel kétszáz mázsa babot. Amikor levertük a plombákat, nagy nehezen elfordítottuk a beszorult zárszerkezetet, és megpillantottam a feszesen egymáson sorjázó, a vagon plafonjáig érő zsákokat, az a tenyérnyi *babzsák* jutott eszembe, amit édesanyám varrt még annak idején színes vászonanyagból óvodás kislányomnak, hogy legyen mit dobálniuk a tornaórán.

Mielőtt a mi sajátos tornaóránk elkezdődött volna, a profinak számító társamtól ellesett kimért igyekezettel, amivel mintha csak a munkának akarta volna megadni a kötelező tiszteletet, az ipari vágány melletti hosszú rámpát raklapokkal raktuk végig.

„Na, mi legyen, tesókám? Bemész a vagonba, vagy inkább kint maradsz?" kérdezte unott hangon Kálmán, az ötven körüli egykori MÁV-tolatásvezető. Tetovált alkarján és bicepszén bakancsfűzőnyi vastagon dagadtak ki az erek; a szikár, ám szálfatermetű cigány férfi nem lehetett több hatvan kilónál. „Akkor lett belőlem *hórukkos*, amikor 1997-ben megszüntették a Rákosrendezőn a Gurítót. Lapátra kerültünk vagy harmincan." Nagyon értelmesen nézhettem rá, mert némi szünet után hozzá tette: „ A Gurító, az egy mesterséges domb volt a teherpályaudvaron, volt ott vagy húsz sínpár, azoknak a közepére építették. Oda húzta föl a mozdony a rendezésre váró vagonokat, amiket aztán mi irányítottunk be a megfelelő vonatszerelvénybe. Gurultak azok szépen maguktól…" Abban maradtunk, hogy én leszek az *adogató*, ő meg a *leszedő*. Az első órában még úgy gondoltam, hogy én jártam jobban, hiszen neki az elején legalább húsz méterre kellett a vállán cipelnie a nyolcvankilós zsákokat. Okosan dolgozott, mielőtt még elfáradt volna, a legtávolabb lerakott raklapokat pakolta meg. De ahogy

egyre fogyott az ajtó közeléből a zsák, már nekem is jóval több energiámba került a vagon belsejéből előráncigálni az árut. Kilenc órakor álltunk meg először pihenni, és Kálmán elégedetten állapította meg, hogy jól melóztunk, mert a zsákok egyharmada már a raklapokon sorakozott.

„Hova rohantok ennyire, gyerekek – bújt elő a raktáros sopánkodó ábrázattal –, ha így hajtotok, nem lesz hova raknom a babot." „Az már a maga baja – vetette oda foghegyről Kálmán –, nem akarjuk az egész napot ebben a rohadt vagonban tölteni."

Forrónak ígérkező kora nyári napnak néztünk elébe, ömlött rólunk a víz. Hogy ennek elejét vegyük, vegyes pálinkát ittunk, tapasztalt társam szerint ilyenkor ez a legjobb, belülről fűt, így nem érzi olyan elviselhetetlennek az ember teste a kinti hőséget. „Hideg vizet vagy sört csak a pancserok isznak ilyenkor. Az hazavágja az embert, fölborítja a hőháztartást, izzadsz tőle, mint a ló. Pedig a ló nem is izzad, mert akkora felületen párologtat, mint egy ház…", oktatott az egykori tolatásvezető, majd elmerengve fűzte hozzá: „Ihatnánk persze forró teát is, az ugyanígy hat, de hát sajnos nem vagyunk angolok. A büdös pálesz különben is jobban tompít, amire, meglátod, szükséged is lesz, amikor már csak a zsák visz előre."

Minthogy a rámpa már csordultig telt, a raktárnok egy targoncát küldött, hogy közvetlenül arra rakodjunk. Kálmán is feljött a vagonba, s most már ketten húztuk-kínlódtuk fel a babzsákokat a targonca fémszarvára tűzött raklapra. Ahogy beljebb és beljebb jutottunk, egyre fülledtebb lett odabent, a pirosra festett vaskoporsó úgy itta magába a nap melegét, mint homok az esőt. A vakítóan éles fényben a porcsillámok úgy zuhogtak alá, akár egy többszörösére felgyorsított homokórában a homokszemek. Szó, ami szó, nagyszerűen haladtunk, szemem előtt egyre gyakrabban jelent meg a strand május elején még meglehetősen hideg vizű medencéje, ahogy az alkalmizás után majd belevetem magam…

Délután kettőre végeztünk, a kihullott babszemeket söpörtük a vagon fapadlójáról, amikor az immár elégedetten somolygó raktáros bekukkantott. „Gyerekek, lenne még valami, ha vállaljátok… Úgy ötven mázsa pétisó." Időm sem volt, hogy végiggondoljam, Kálmán azonnal bólintott, majd felém fordulva annyit mondott: „Időben vagyunk, végül is." Bár már sem erőm, se kedvem nem volt hozzá, mit volt mit tenni, kiböktem, hogy oké. Végtére is társak voltunk.

A nagyjából harminckilós, műanyag zsákokba kiszerelt pétisó az első pillanatban gyerekjátéknak tűnt a dögnehéz babzsákok után. Hatalmas elánnal láttunk hozzá, és ahogy kezdtem bemelegedni és izzadni, a műanyag zsák meztelen felsőtestemhez ragadt, csúszott, nem volt rajta fogás, lehetetlen volt felemelni. Kálmán azonnal látta, mi a probléma, cseréltünk, s most ő küszködött a vagonban. Tempónk, a babozáshoz képest, csigalassúságúnak tűnt, és a pétisó, mintha csak „megérezte" volna ezt, egyre nehezebben adta meg magát. Társam, akinek a száját egész nap nem hagyta el egyetlen istent vagy anyát felemlegető trágárság sem, most káromkodott, mint a jégeső. Hol volt már a délelőtti, választékos irodalmi vitánk Merle *Védett férfiak* című regényéről… A végén már nekikeseredve ketten cibáltunk egy zsákot, hogy aztán a rámpához érve vaskos kifejezések kíséretében dobjuk a többire.

Zuhanyozás közben vettem csak észre, hogy a rozsdás drót, amivel a zsákok száját bekötötték, véresre vagdalta a karomat. Társam keze is szépen ki volt dekorálva. A Füttyös névre hallgató italmérésben szó nélkül nyeltük le az első korsó jéghideg sört. A második, legalábbis nekem, már sehogy sem akart lemenni. Alaposan elkészültem az erőmmel, fekete karikák ugráltak a szemem előtt. „Na, hogy ízlett a meló, mester?", kérdezte hangjában nem kevés kajánsággal Kálmán, a tolatásvezetőből aláavanzsált rakodómunkás. „A pétisót csak azért vállaltam be *neked*, hogy legyen majd miről írnod…", vigyorgott, és szájához emelte a párás falú korsót.

4.

Nincs még öt óra, amikor baritonos ultrahangján megszólal a kaputelefon. A Tulaj hangját hallom: csipkedjem magam, mert már magasan jár a nap. Mit mondjak, nem vagyok oda az örömtől, de nincs mit tenni. Nem vagy te normális, duzzog bennem a széplélek, hogy egy ilyen ragyogónak ígérkező szombati napon képes vagy elmenni trógerolni.

No, de az ígéret szép szó, márpedig én megígértem az ismerős Tulajnak, hogy beállok az építkezésre alkalmizni. Megegyezésünkkor piszkos anyagiakról nem esett szó, bár ő tréfásan megjegyezte, hogy engem biztosan nem vet fel a pénz. Mindemellett, hogy ez magánügy, el kell ismernem, beletrafált.

Középkorú figura a Tulaj, azok közül a szarrágók közül való, akik azt képzelik magukról, hogy jópofának szánt obszcénkodásaikkal mindenkit paffra tesznek. Az ilyenek szoktak alattomosan, mintha csak véletlenül járna arra az egyébként a sebességváltón nyugvó kezük, benyúlni a stoppos lányok szoknyája alá, miközben fapofával bámulják az utat, és csonkig ég szájukban a Marlboro.

Az igazságos Mátyásról elnevezett kacskaringós szerpentinen autózunk, s a Tulaj egyre jobban lelombozódik, mert nem veszem a lapot, nem vagyok hajlandó együtt röhögni vele azokon az idiótaságokon, amiket szórakoztatásomra talál ki. Még el sem kezdődött, de már most unom az egészet.

Villaként előadott, ám azok eleganciáját nélkülöző családi téglamonstrumok mellett húzunk el. Némelyik már első látásra is a célszerűtlenség házi kápolnájának tetszik, amihez az ember kénytelen mindjárt odaképzelni az OTP – Mammon hitel- és kölcsönlevelekkel kitapétázott oltárát is. Jól tudom persze, hogy panelban felnevelt irigységem délibábos tréfálkozásai ezek a torz látomások, amelyek még abból az időből maradtak vissza tudatalattimban, amikor pontosan ezen a hegyen újságkihordónak álcázva magam, maszek szociológiai felméréseket végeztem. Bevallom, olykor-olykor kafkai szorongás vett rajtam erőt, amikor a folyosó hosszúságú, vagy éppen csarnoknyi előszobákban várakoztam, mert ezen a környéken nem volt szokás hellyel kínálni az újságpénzt kunyizó, előnytelen kinézetű alakokat. Akkor még igyekeztem megérteni ezeket a gyeses vagy csupán háztartásbeli anyukákat, akik egy, maximum két csemetéjükkel lakták be a családfő esti hazatértéig a hat-nyolc szobás minikastélyokat. A sóhajtozva unatkozó asszonyok egyikével-másikával szorosabb kapcsolatba is sikerült kerülnöm, no persze csak szigorúan konspiratív módon és alkalmi jelleggel.

Mostanára csak irigységem maradt újgazdagék palotái láttán.

Mire mindezt végiggondolom, mert hogy a Tulajt nem éreztem elégnek ahhoz, hogy megosszam vele, már meg is érkeztünk. A kétszintesre készülő ház emeletének falazása vár ma ránk, pontosabban a kőművesekre, akiket arról lehet megismerni, hogy a Tulaj kitüntető, behízelgő alázattal érdeklődik az éjszakai nyugalmuk felől. A csomagtartóból zöld csatos üveg kerül elő, a szalonnával, kolbásszal és kenyérrel egyetemben. Elsőbbre, lévén még csak fél hat, *egy kis kaparós reggeli beöntésre* kerítünk sort, ahogy a töltögető Tulaj mondja. Magától értetődőnek veszem, hogy én is kapok a szilvát sejtető párlatból, holott, mint az később kiderül, ez korántsem az. Akiket én, még a pálinka előtt, hozzám hasonló culágernek néztem, merthogy a kőművesek olyan fensőbbséggel mozogtak, mintha nem is kemény hétvégi pénzért, hanem fene nagy szívességből lennének itt, szóval a katonai zsávolyos és az Adidas melegítős érettebb korú fiatalemberek, nos ők is tulajdonosai az épülő társasháznak.

Persze, ha figyelmesebb vagyok, nem pedig marhára álmos, ezt rögtön kiszúrhattam volna választékos beszédmódjukból, középerős, enyhe fejbiccentéssel kísért alkalmazotti

kézszorításukból (mindketten önkormányzati hivatalnokok), s ha ebből sem, hát abból a sürgető igyekezetből, ahogy a „beöntés" után rögvest munkához is láttak.

Én nem kapkodok, tudom, hosszú még a nap. A Tulajt figyelem inkább, aki mint bordélyban a madame a lányokat, úgy ajánlgatja a *mesterek*nek majdani ebéd gyanánt a paprikás csirkét tejfölös uborkasalátával, a rántott húst rizibizivel, harmadikként pedig a vadast „valódi" nyúlból. A kőművesek húzzák a szájukat, vállukat vonogatják: úgy látszik, még ennél is bővebb választékhoz szoktatták őket. Hármójuk közül kettő csirkét kíván, a harmadik meg vadast. Végül is, *hogy ne okozzunk gondot a mamának*, a többség győz, és a vadas ugrik.

Benne járunk már a hatban, amikor megérkeznek sorstársaim. Öten vannak, hárman a budai „rabszolga piacról", a Moszkva térről, ketten pedig egy közeli hajléktalanszállásról. Jóformán megnézni sincs időnk egymást, mert a kőművesekkel az élen máris kapaszkodunk a tatra. Egyelőre csak annyi a dolgunk, hogy a korábban már felhordott lyukacsos téglát a kőművesek keze alá termeljük. Unalmas, egyhangú meló, de legalább nem túl fárasztó. Nem sokat beszélünk, a monotonitás elaltatja a szavakat. Arra leszek figyelmes, hogy a Tulaj által odakészített műanyag-marmonkannából közbe-közbe a két *kistulaj* töltögeti a bort. Kizárólag a kőműveseknek.

Mivel minket nem kínálnak, fogom magam, odabattyogok, és töltök magamnak egy pohárral. A kistulajok, mint akik nem akarnak semmit észrevenni, épphogy csak odapillantanak, nem szólnak semmit. Alkalmi társaim is felbuzdulnak ezen, indulnának a marmonhoz, ám megelőzi őket a zsávolyos kistulaj, és valami olyasmit kezd el magyarázni, hogy ma a Tulaj az ügyeletes élelmező, övé a bor is, és meghagyta: abból csak a kőművesek kaphatnak. Ilyet még egyikőnk sem pipált, de a kőművesek kezében is megáll a kanál. Béla, a sárga hajú, köpcös fiú, akiről utóbb tudom meg, hogy tök absztinens, káromkodik egy cifrát, belefoglalva, hogy mit csináljon a Tulaj a borával, majd köp egyet. „Rühellem az ilyen kicsinyes *jenkiket*" – dörmögi félhangosan. – A mestereket borral itatják, nekünk meg idelökik a vizet. Tudjátok kit fognak ezek a felkapaszkodottak megalázni?! Délig maradok, aztán fájront…"

A gumicsizmás, kopott munkaruhás, erősen borostás ábrázatú Pista köztünk a legidősebb; túl a hatvanon maga a megtestesült nyugalom. Vájár volt Márkushegyen, *amíg szükség volt a magyar szénre*. A bányászok megveszekedett kitartása szól belőle: „Mit vagytok úgy megindulva? Én maradok, de még előbb, ha ezt földobtuk, leugrunk ide a Faházba, és megisszuk, amit ezek elspóroltak előlünk. Nem kell beszarni, gyerekek, én fizetek."

„Voltam már egy-két helyen alkalmizni, de ilyen tré figurákkal még nem találkoztam", fejti ki véleményét Laci, akinek egy színes tolldíszes indián törzsfőnököt tetováltak a jobb felkarjára. Vele én is – aki bizonyos szempontból kivételezett helyzetben vagyok – egyetértek abban, hogy *itt kell ezeket hagyni a francba*. Tizenegy körül jár az idő, elfogy mellőlünk a tégla. A kistulajok megszeppenve figyelik készülődésünket. Nagy kő eshet le a szívükről, amikor Pista közli velük, hogy nem kell izgulni, csak ide, a kocsmába megy a csapat.

„Legalábbis egyelőre…", teszi hozzá a csupa izom, hallgatag Gyuri, aki a csont és bőr Imrével együtt végig úgy dolgozott, mint a gép. Fantasztikus a tizennyolc éves Imre munkabírása, kivált, ha meggondoljuk, hogy alig két hete hagyta el a budakeszi tüdőszanatóriumot.

Laci és Imre kihozzák az első kört, sört iszunk, csupán a szürke inges Béla előtt árválkodik kóla. Ő egyfolytában háborog. Kézfején a dobókocka ötösét imitáló tetoválás sejteni engedi, hogy volt már alkalma négy örökösnek tűnő fal között eltöprengeni az élet méltánytalanságai felől. „Ezek a pancserok eltévesztették a házszámot. Nem tanulták meg, pedig lassan felépül a kacsalábon forgó kérójuk, hogy a melós is ember…", kezdi újra, minekelőtte snóbliban többször egymásután lemosta a társaságot.

Mire visszaérünk, már javában tart az ebédidő. A mesterek a fal tövében heverésznek, a Tulaj a Suzuki dzsip csomagtartójából varázsolja elő a menüt. Porcelán eszcájg, jégtől párás dreheres üvegek, meg amit akartok. A Tulaj, mint valami kiérdemesült főpincér, örül a teli szájú csámcsogásnak. Bizalmasan magához int, arrébb megyünk, majd diszkréten érdeklődik, nem kérek- e esetleg én is. Köszönettel elhárítom, nem vagyok éhes.

Engedünk Pista bölcsességének, igaza van, magunkkal szúrunk ki, ha most lelépünk. Ugrik a pénz, meg aztán mi a fenét lehet kezdeni egy *félbevágott nappal*? Keverjük a maltert, kedvünk újra a régi. A kistulajok elfordítják a fejüket, ha valamelyikőnk a marmonkannához indul.

„Látjátok, gyerekek, a türelem lóvét terem", mosolyog tiszteletbeli brigadérosunk, Pista, amikor atyai igazságossággal osztja szét köztünk a megszolgált summát. „Teszek én az ilyen türelemre", füstölög megfáradt ingerültséggel Béla, az örök meg nem alkuvó, de most senki sem figyel a szavára.

Zelei Miklós

Hogyan lehetne olvasni?

„Még nagyon is eltaposottaknak érezzük magunkat ahhoz, hogy ne támadjon bennünk harag és bosszúvágy."

Móhandasz Karamcsand Gandhi: A kard tana (1920. augusztus 11.)

Ma hajnalban, ahogy Csepel felől – ott is micsoda utcanevek vannak! Puli sétány, Fagyalkás utca, Sügér sugárút – a szabad kikötő toronydaruinak hegyéből sütni kezd rám a nap, áldozati olvasmány nekem ez a könyv[1]. Ugyanis eléggé agresszív vagyok magam is. És ha kézbe veszem ezt a fekete-piros borítójú könyvet, azonnal arra ösztönöz, hogy nézzek magamba.

Mi más volna az olvasás értelme, ha nem ez?

Hogy a sok jót, amit olvasok, megpróbáljam bensőmmé avatni?! A sok rosszból pedig, amit ugyancsak olvasok, szintúgy tanulni igyekezzem. Hogy megpróbáljak rájönni: miért nem felelek meg azoknak a nagy eszméknek, amelyek rendre visszamenekülnek előlem a könyvtáblák közé?

Nagy kihagyás, amikor én, viszonylag képzett, állítólag nem buta ember, életvezetésemben végül is alig tudok mit kezdeni azokkal a könyvoldaltízezrekkel, amelyeket életem során Lev Tolsztojtól Mahátmá Gandhiig, meg Arany Jánostól, Petőfi Sándorig elolvastam, és mégis pontosan úgy viselkedem, mint ötmillió évvel ezelőtt egy krokodil, amint előretekint, és látja, hogy ő a teremtés egyik legsikeresebb élőlénye.

A példaképem. Nem Gandhi, nem Albert Schweitzer, nem dr. Batthyány Strattmann László, nem Teréz anya, nem Szent Ferenc, nem Laci atya, egy másik ferences, hanem a krokodil.

Ma hajnalban is mi történt?

Tegnap fáradságos munkával kiürítettem néhány polcot a szobámban, hogy az új munkáknak helyet csináljak.

Mert bizony.

Hely kell a gondolatnak.

Kisssregényben kisssgondolat: tipikusan a szűkös, nagyvárosi lakásviszonyok közepette a kisssszobában meghúzódó kissslét írói terméke. Hasalok bent, mint ketrecében az oroszlán, s agresszívvé tesz, ha eszembe jut, hogy gondolhatnék nagyot, merészet!, de a belmagasság rögvest lealacsonyítja, az egymáshoz túl közeli közfalak meg leárnyékolják, visszaverik a gondolataim. Sörényem jobbra-balra leng, ahogy követem, amint gondolataim pingponglabdaként pattognak ide-oda a falak között, kunkori farkam hegye pedig véres lesz, ahogy idegességemben a betonfalhoz csapkodom.

---

[1] Tódor János: *Taxisofőr bajonettel – Kis magyar agressziók.* Árgus Kiadó, Székesfehérvár: 2006.

Az történt, hogy bejöttem a hajnali derengésben úszó szobámba, és az egyik kiürített polcon megláttam egy nagy doboz CD-t. Arany, a feleségem hozta vissza, amikor én már üres polcaim őrzésével fölhagytam, és aludni mentem.

Megfogtam a dobozt, és elindultam, hogy a csukott üvegajtón át küldöm vissza Aranynak, de tekintetem a könyvre tévedt, és megállított ez a tévedés.

Így kéne.

Mindig, mielőtt beindulok, egy csukott üvegajtó elé állni, amely mögött Isten sérülhet.

A tudást is tanítani kéne.

A baráti mondatokat.

Az ellenséges szavak baráti valóságának feltárását.

Baka István még diákkorunkban azt mondta egyszer, hogy nem szeret inni velem, mert a végén mindig agresszív leszek. Nem sértődtem meg. Mert mit is jelent, amit mondott? Annyit csupán, hogy ne igyak. Persze jelenti azt is, hogy sose érje végét az ivás!

Még előtte abbahagyni.

Szelíden és felemelve.

Mert a sértődés az agresszív dolgok közé is tartozhat. Például arra számítok, hogy Arany megsértődik azon, amit az előbb írtam, s így akarja megakadályozni, hogy írjam. De én agresszívan mégis megírom.

Az agresszivitásomat (-saimat, ráadásul!), amire nem is számítottam, Tódor János történelmi összefüggésekbe helyezi; történelmi okok következményeként is elgondoltatja; fölveszi nemzeti tulajdonságaim listájára azzal, hogy az agressziók egy csoportját könyve alcímében – elsősorban? csakis? – „kis magyarként" értelmezi.

Mit jelent a „kis" magyar? (Kisssmagyar?)

(Ön)lenézést?

Megbocsátást? Hogy vannak ugyan ezek az agressziók, de azért nem megbocsáthatatlanul nagyok. Csak amolyan pincuri kisssmagyarok. Csonka-Magyarországon csonka agressziók.

Vagy arccal a haladás felé szándékozik fordítani engem a jelző, s azt „üzeni", hogy agresszióim szerencsére már vannak, de még mindig nem elég nagyok? Példánk az euroatlanti út végén fénylő Amerika, ahol már az iskolás gyerek is pisztolyt hord és használ, nem csak bajonettet, mint a Tódor Jánosra vadászó pesti taxis.

Avagy üdvözli a szerző – akivel barátokként régóta ismerjük, olvassuk és írjuk egymást –, hogy ment vagyok az irredentizmustól? Nincsenek „nagy magyar" agresszióim, de vannak, még mindig, „kis magyarok"? Azok se legyenek! Dixi.

Annak ellenére se, hogy az agresszivitás néha nem is olyan rossz. Ha beleharapok szerelmem szája szélébe, nem azt várom, hogy ott feministák buggyanjanak ki, hanem vérének ízét akarom élvezni. (És akkor a megjegyzés a csonkaországi csonka agressziókról újra átgondolandó! Plusz a feministák. Petőfi Sándor: Szabadság, szerelem!)

Nem az agresszivitás az emberi teljesítmény egyik pillére?

A sok kérdés után egy válasz, amelyet Münnich Iván agressziókutató ad nekem Tódor Jánosnak arra a kérdésére, hogy kultúránk és mindennapi életünk agresszívnek tekinthető-e nemzetközi összehasonlításban: „Szerintem nem. Ez egy toleráns társadalom volt mindig, és most is az. Nekünk, magyaroknak ugyanis mindig alkalmazkodnunk kellett egy vesztes állapothoz. A mi kultúránk ugyanis sohasem egy győztes, hódító kultúra volt, sokkal inkább egy betelepedő, alkalmazkodásra kényszerített. Háborúkat nem kezdeményezett, jobbára csak belekeveredett ezekbe. Nyertesek pedig nem nagyon voltunk. Ismerve a statisztikákat – amelyekben egyébként nem hiszek – nekem ne mondja senki, hogy ez egy agresszív társadalom."

Föllapozom a Magyar történeti kronológiát, hogy agresszivitásom történelmi okait kutassam. Itt van mindjárt az elején hazám második királya, Géza fejedelem onokája: Orseolo Péter velencei menekült. Egy jöttment! Befogadtam, megkoronáztam, ő meg a nyakamba zúdította a németeket. És még ez se volt elég neki. 1045. május 26-án, hogy jobban megfeleljek a német-római elvárásoknak, és hogy országom végre-valahára német-római komform legyen, azzal korlátozta szuverenitásomat, hogy a székesfehérvári székesegyházban átnyújtotta Magyar Nemzeti Bankom kulcsait és az összes kötvényem jeligéjét III. Henrik német-római császárnak.

De ha ez így van, akkor Arany miért rám sértődik meg, és miért nem Orseolo Péterre? Nem adnám egy vak lóért, ahogy Arany a konyhában ordítva szidja – „kis magyar agresszziók" – Orseolo Pétert.

A kard tanából egy kicsivel többet: „Hiszem, hogy oly esetben, amidőn csupán a gyávaság és az erőszak közti választás maradna hátra, az erőszakot tanácsolnám. Mikor engem 1908-ban megtámadtak, és kevés híján megöltek, a legidősebb fiam utólag azt kérdezte, mit kellett volna tennie, ha történetesen jelen van a támadáskor: vajon el kellett volna szaladnia és messziről néznie, hogyan ölnek meg, vagy pedig – amit szeretett volna tenni – tulajdon testével kellett volna megvédenie? Azt feleltem neki, hogy kötelessége lett volna megvédelmeznie engem – még erőszak alkalmazásával is. E megfontolás alapján vettem részt a búr háborúban, az úgynevezett zululázadásban és a világháborúban. E megfontolás alapján tanácslom mindazoknak, akik az erőszakban hisznek, hogy magukat a fegyverhasználatban gyakorolják. Szívesebben látnám, ha India a fegyverhez nyúlna, hogy becsületét megvédelmezze, semmint, hogy gyáva és tehetetlen szemlélője maradjon tulajdon megbecstelenítésének.

Ezzel szemben hiszem, hogy az erőszaknélküliség magasan az erőszak fölött áll. Megbocsájtani férfiasabb dolog, mint büntetni. A megbocsájtás ad becsületet a harcosnak. De a megbocsájtás csak akkor jelent győzelmet önmagunkon, ha megvan a hatalmunk a büntetésre.

[...]

Nem vagyok látnok. Azt állítom, hogy gyakorlati idealista vagyok. Az erőszaknélküliség vallása nem csupán a risik és a szentek számára rendeltetett, hanem a közönséges nép számára is. Az erőszaknélküliség törvénye felel meg mivoltunknak, mint ahogy az erőszak a vadállat törvénye. A vadállatban szunnyad a szellem, úgyhogy nem ismerhet más törvényt, mint a fizikai erőét. Az ember méltósága megköveteli, hogy egy magasabb rendű törvénynek – a szellem törvényének hódoljon.

Ezért vállalkoztam arra, hogy Indiában ismét életbehívom az önfeláldozás ősi törvényét. Hiszen a Szatjágraha és társai: az együttnemműködés és a polgári ellenállás csupán új nevek a szenvedés törvényére. A risik, akik az erőszaknélküliség törvényét az erőszak világának közepette fölfedezték, nagyobb lángelmék voltak Newtonnál. S ugyanakkor nagyobb hadvezérek voltak, mint Wellington. Noha maguk járatosak voltak a fegyverforgatásban, mégis fölismerték haszontalan voltát, és a gyötrelmekben vergődő világnak azt tanították, hogy üdve nem az erőszakban, hanem az erőszaknélküliségben rejlik.

Az erőszaknélküliség kihatásában tudatos szenvedést jelent. Nem jelent behódolást az igaztalanság akaratával szemben, hanem az egész lelkierő latbavetésével egyértelmű a zsarnokság ellenében. Amíg ez a törvény irányítja működését, addig minden egyes ember képes lehet egy zsarnoki birodalom minden hatalmával szembeszállni, hogy becsületét, vallását, lelkét megvédelmezze, s ezáltal oly ütközővé váljék, amely ama birodalom összeomlását vagy újjászületését idézi elő.

Eszerint tehát nem azért kívánom Indiától, hogy az erőszaknélküliséget alkalmazza, mert gyönge."

Mindezzel szemben megjelent az életemben egy sarkalatos új erény, amelynek közéleti, politikai, üzleti (és magán)részleteit egyetlen szó öleli magába: nyomulás! Az agressziókutató is azt mondja, hogy ez működik, amikor pihenj a jogállamnak: „ha egy társadalomban a kitűzött célokat a rendelkezésre álló törvényes eszközökkel nem lehet elérni, akkor kriminális, deviáns viselkedésformák jelennek meg. Konkrétan Magyarországon ma úgy hangzik a korparancs, hogy legyél gazdag. A legtöbb embernek viszont nincsenek meg ehhez az eszközei." E „legtöbb embertől", s ez én vagyok, követelik meg a türelem rózsáinak kertészelését. Holott még Gandhi, a Nagy Lélek szerint se kellene mindezt elviselnem.

Eltorzult társadalmi önvédelmem egyik megjelenése, amikor a Déliben leszállok mint „több száz fős FTC-különítmény bomberdzsekis, Martens bakancsos, surranós kemény magja", lehetek úgy harmincan, katonás szakaszalakzatba rendeződöm, s kórusban a „Fehér Magyarország"-ot skandálom? Aztán „Über alles Franzstadt"-ot óbégatva verem a vigyázzmenetet, lendítem előre (amúgy nácisan) a jobb karom?

Eközben megjelent egy másik új erény is: az együttműködés; mint sarkalatos erény. Felülírni mindezt: becsületesség, igazságosság, barátság, bölcsesség, okosság...

Együttműködés – már mindegy is, miben.

Ezt kérik rajtam számon a multik, ha munkavállalóként jelentkezem, nem pedig azt, hogy különösképpen alkalmas vagyok a munkavállalói érdekvédelem képviseletére. És ezt követeli meg az építési vállalkozó is, amikor fölvesz mint feketemunkást. Igaza van. Tökéletes együttműködési készség kell ahhoz, hogy meg tudja az elszállásolásomat oldani abban a kétszobás udvari lakásban, amelyben hatvanan kell elférnem. Miközben olyan soknemzetiségű vagyok, hogy már meg se értem magamat. Az udvaron kondérban fő nekem a vacsora, hatvanan állok érte sorba. Nem agresszívan. Kutatóim, Münnich Iván és Tódor János is ezt állítják rólam: „egyes cégeknél tesztelték az alkalmazottak agresszivitását, s az agresszívabb jelentkezőket vették föl. Ezek a cégek érdekes módon nálunk mégsem lettek sikeresek."

Én se agresszívan állok sorba a vacsoráért, hanem csajkával, mint a hadifoglyok. Azok is vagyok. Ha igaz, hogy a harmadik világháború már rég kitört, akkor én ennek a hadifoglyai vagyok.

Együttműködés.

Amelynek az legfontosabb célja, hogy minél szabadabb legyen azok száguldása, akik mindnyájam ellenében működnek, s ne kelljen folyton a szirénát bekapcsolniuk, amikor elhajtanak köztem. Mert ezt azért mégse tanácsos túlzásba vinniük.

Meg az önfeláldozás!

Amely azt az értelmezést nyerte, hogy tűrjem, amint föláldoznak.

Tűröm is?

A kard tanítása szerint a győztes győzelme után sem teheti le a fegyvert. Tovább kell aprítania a legyőzöttet, ismételgetnie kell, hogy te agresszív, történelmi frusztrációkba rekedt, ...!

A három pontot azok helyett a megbélyegző szavak, stigmatizáló jelzők helyett írtam, amelyeket dühömben a fejemhez szoktam vágni, megfontoltan a homlokomra szoktam égetni, elfogadva a fenti állapotot.

Mert milyen is, aki agresszív?

Olyan, mint te!

Én azonban így felelek: olyan, mint én?

És ezzel a kérdéssel erőszakosan megszakítom a Tódor János új könyvével foglalkozó dolgozatom írását. Ő írta, én csak olvastam ezt a könyvet. Ő sokkal többet, évekig foglalkozott ezzel a témával!

Mégis legalább olyan agresszív maradt, mint én, aki csak ezt az estét szántam rá.

Molnár Zsuzsa

Az elvesztegetett vagy lehetséges teljesség könyve

Mihancsik Zsófia: Nincs mennyezet, nincs födém. Beszélgetés Nádas Péterrel

A Nádas-életműkiadás, a galambszürke borítójú Jelenkor-sorozat legutóbbi darabja első esetben teszi (al)címpozícióba központi alakjának nevét, a forma, a külső, a hátsó borítón szereplő NP monogram elhelyezése azonban a korábbi köteteknél alkalmazott szisztémát követi. Elfogadható, hogy a perszonális megnyilatkozást vagy a perszonális olvasási módot – szépirodalmi szövegeire vonatkoztatva – elutasító Nádas ellenében, autobiográfia hiányában jogosan igényelhetnek általam meghatározhatatlan alanyok időről időre szerzői megszólalást. Ilyen a Mihancsik Zsófiával folytatott beszélgetés műfajában rokonának, elődnek tekinthető *Párbeszéd* (Nádas társszerzője (!) Richard Swartz, alcím: Négy nap ezerkilencszáznyolcvankilencben, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1992) és a napló-esszéregény *Évkönyv* (Ezerkilencszáznyolcvanhét, ezerkilencszáznyolcvannyolc, Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1989; Jelenkor Kiadó, Pécs, 2000).

Valószínűleg akkor is eltűnődne az olvasó, hogyan lehet egy körülbelül tízszer egyórás beszélgetést megtervezni, felépíteni és leginkább elkezdeni, ha nem ez lenne a kötet első felvetése. De a szerkesztési módszerek, a továbbiakat is tekintve, egy-két esetet kivéve, itt azonnal meg is szűnnek, a dialógus annyira természetes, annyira magával ragadó, hogy bár ez lenne talán az elsődleges elemzési kötelesség, nem kerül most áttekintésre Mihancsik kérdezési, interjúvezetési technikája. Érdekes – fordított – metamorfózison ment keresztül ez a szövegfolyam, mint ami általában egy tv-ben/rádióban hallott-látott, vagy közvetlenül átélt beszélgetéssel történni szokott: a dinamikáját, lendületét megtartva részévé vált az élő és a *Párhuzamos történetek* óta is folyamatosan bővülő szöveguniverzumnak.

A Magyar Rádióban az ott kilenc részre vágott (ennél a szerkesztői kifejezésnél is kerülni szeretnék minden olyan konnotációt, amely a művi beavatkozás felé irányítaná a figyelmet) adás ismétlését hallgattam végig 2002 őszén, két héten keresztül minden hétköznap, kora délután. Annak a sorozatnak a címe: „*Amit én tudok, azt mindenki más is érzékeli*...” volt, és még egy beszélgetéssel egészítették ki az 1997-es első közléshez képest. (A kötetben ez a többéves időtávlat jelöletlen maradt.) Ebben a tizedik részben sem volt azonban szó arról, hogy akkor már lassan egy éve olvashattuk az *ÉS* karácsonyi számában *Saját halál* címmel az első interjúrész témáját, tartalmát, ahogyan és amivel Mihancsik és Nádas beszélgetése indult. Nem érdemes összehasonlítást tenni, mert nincs különbség befogadói szinten egy felidézett és interpretált emlék, majd folyóiratban megírt, ezután szóbeli változatban újraközölt, később önálló kötetben – már képi kontextusba helyezve megjelentetett szöveg között. Hogy aztán az élőbeszéd szövegét érjük el ismét – krono-

lógiailag a legkésőbb. Ez a szövegsors tökéletesen modellálja a beszélgetésben többször érintett területeket: a nyelvhasználat működését köznyelvben, szépirodalomban, egy esszében; a nyelvhasználók, olvasók, befogadók közötti eltéréseket, vagy nem meglévő eltéréseket az észlelés, illetve a megnyilatkozás szintjein. És miután a kötet a *Párhuzamos történetek* kiadását követve jelent meg, visszapörgethető, hogy mit jelentett az írásfolyamat alatt (a regény nem meglepően nem volt megnevezve) a szerzői problémákról hallani, hogy aztán 2006-ban mindezt ráolvashassuk a regényre.

A kiadó, talán a nádasi művek enciklopédikusságát hangsúlyozandó egy ilyen formák nélküli, tehát a szerkezetet, és így a tudatosság látszatát leginkább nélkülöző kötetbe névmutatót tett. Nem egyedi megoldás, de ellentmond az eddigi kötetek szerkesztési elveinek: az esszék, a kritikák, az *Évkönyv* és a *Párbeszéd* mögül is hiányzik. Ha végignézzük a háromoldalnyi név mögött lévő oldalszámokat, és magukat a mondatösszefüggéseket, az előfordulási helyeket, alig néhány esetben közvetítenek az egész értelmezéshez képest többletinformációt. Üres helyei miatt feleslegesen terhelik a kötetet, Nádas nem róluk, személyekről, alkotókról beszél, legtöbbször egyszerű példaként állnak egy-egy megfigyelés bemutatásához. A szöveg egységes folyását szakítaná meg az effajta olvasás, a keresgélés az esszéjellegét szüntetné meg. Az ötlet azonban mégis felhasználható, itt, e kritika keretei között – fogalommutató formájában. A mechanizmus, tudom jól, ugyanaz. Lényeges különbség, hogy most nem a köteten belül vagyunk, ahol paratextusként működik egy mutató.

Nádas Péter mondatairól egyszerű állításokat tenni (nem megállapításokat, nem értelmezéseket), csak mintha saját szavaival megismételné az olvasó, összefoglalná röviden, lefordítaná magának – csupa iskolás elvárás és kifejezés –, értelmetlen feladat, ahogy nehezen vállalható egy fülszöveg vagy tartalmi összefoglaló megírása is könyveihez. Egy többórás élőbeszédfolyam, majd ennek a linearitást megtartó, de többirányúvá tevő, a papíron való rögzítettség által még fegyelmezettebb, egységesebb formája lenyűgözi a hallgatóból váló olvasót. A beszélgetőtárs, aki jóval több lesz, mint kérdező, tökéletesen együttműködik azzal, akit felkért erre a párbeszédre. Felkészültsége nyilvánvaló, azonban ezen túl sokszorosára növeli egy-egy téma kibontakozásának lehetőségét azzal, hogy megérti a válaszokat és megérteti magát a továbbvitt gondolatsorban partnerével. Mihancsik Zsófiának sikerül némelyik elsőre ellentmondásosnak tűnő elméletnek az átfordítása – sokszor hangzik el Nádastól a vád: így egy másik szintre hozta a beszélgetést, vagy másik szintről indulva hogyan is sikerülhet ugyanarról beszélniük, teszi mindezt anélkül, hogy nemhogy a meglelt fogalom, annak pontosan kiválasztott definíciója sem veszti el súlyosságát, nem válik ismét valami más egyszerű szinonimájává.

Induljunk ki a *szenzualitás* fogalmából, amely Nádas vizsgálatainak örök és állandó tárgyát képezi (289, 297). Felfogható valamiféle központi magnak, megszámlálhatatlanul sokszor körüljárt problematika. Az írásos kultúra (95), az írott nyelv mint végső kód, amellyel végül mégis rögzíteni kell a lejegyezhetetlent, teszik az érzékelés totális módját problémává egy olyan nyelvben, amellyel nem az az alapvető gond, hogy egyedi Európában, hogy kevesen beszélik, hogy nehezen enged be idegen szavakat közegébe, hanem hogy nincs filozófiája, tehát ebben a típusú kódrendszerben először definíciókat kell alkotni. (305) Ez a tevékenység különösen izgalmas és egyben tehetetlenség érzését keltő a *diktatúra* (128, 138) alatt lehetett. (Mihancsik felvetése a „gondolkodásbeli és nyelvi beszorítottságról" mintha a *Mese a tűzről és a tudásról* című Nádas-esszét idézné.) Azokban az évtizedekben az értelmezésnek egyszerre a nagyon primitív (korai, egyszerű mód: szó- és /új/ jelentésalkotás) és rafinált módja (kódolás-dekódolás, lefordítás, rejtjelezés) ötvöződött. A szenzualitás azért válik definiálandó kifejezéssé Nádas és bárki más számára, mert a szimbolikus rend a vonatkoztatási rendszerünk. Az észlelés, érzékelés, érintés problémátlan a gesztusnyelv

számára – keretében leírható „fizikai/kémiai hatás – reakció" képlettel. Vizsgált terepe a szenzualitás, amely minden eredőjévé is válik, ha hierarchikus szerveződésben (melynek alapja egyszerű mennyiségi) beszélünk bizonyos dolgokról – lásd individuális-kollektív, egyén-társadalom, személyes tér-politikai közeg. Minden nagyobb, így természetszerűleg szervezett – hiszen alegységekből áll – halmaz is visszavezethető ebbe a homályosan körvonalazódó szférába, a vonzás (fizikai), vágy (fizikai) a nyers érzékelésébe, amelynek párhuzamos fogalompárja a *zene* lehet (115, 176, 353). A zeneiség minden típusának mágikus hatása a hang anyagi természetével is magyarázható, ahogy az intellektus hatóereje is anyagi alapú (beszédhang minősége, a jól hangzó/!/ fogalom megtalálása), és ahogy az imént utaltam rá, a pontos leírás egyben szépen csengő, beszédtempóval és légzéssel összszepasszoló mondatsort jelent. Nádas mondatainak alapfunkciója inkább arra a kérdésre adott válasz, hogy a mű *szerkezet*ébe (115, 321) hogyan tudnak illeszkedni (ne törjék meg a kialakított, valamilyen elvet követő rendet), mint az, hogy a történetnek milyen elemét adják.

Nádas sajátos nézőpontból közelít irodalmi témákhoz és technikákhoz: a szerelem mint szociális probléma, a leírás mint legextrémebb tulajdonságok működésben való vizsgálatának eredménye. A kísérletezések azt a célt is szolgálják, hogy modellt, befogadható példát adjon a szövegeket olvasó számára: milyen lehet a teljesség érzésének, megtapasztalásának legmagasabb foka; hogy a szerelmi együttlét azért nem közvetíthető nyelvileg, mert a fizikai és érzelmi behatolás-befogadás nem lehet totális egyszerre mindkét fél számára (349–50). Mert itt nem csupán a beférkőzés probléma, hanem az ezzel szoros kapcsolatban lévő kívüllét (43), a megfelelő „distinkció" fenntartása szemlélés vagy más tevékenység közben. (56) Nemcsak a mások érzékeléséhez való közeljutás marad meg reakcióik letapogatásának szintjén, de a saját élet *elvesztegetett vagy lehetséges teljessége* (175) is általában rejtve marad.

A politika szintén a szenzualitás és az erotika (141) által visszatükröződve merül fel a beszélgetés során időről időre, és így a szokásos erkölcsi, etikai vetületét megtartva megterheli és újradefiniálja esszéiben és regényeiben. Fontos megállapítások így tehetők még mindig a második világháború utáni helyzetről (182, 195, majd 215, 230), 56-ról, az ügynökügyekről. Annyira árnyalt, differenciált a kötetnek ez a része (kb. 175–206), hogy kivonatolni még kulcsszavak szintjén sem tartottam volna tisztességesnek, főként az egységet lezáró utolsó mondatokat tekintetbe véve. A fenti téma szorosabban a nyelv, a beszélt nyelv, köznyelv kérdésével folytatódik, így kerül szóba a nyelvi rendszerváltás (252), a *nyelvbeszéd* (253), a nyelvkritika (255).

A rádióbeszélgetés eredeti, majd a kötet végleges címe is ennek az árnyalatképzési folyamatnak a része, nem arról a banalitásról (bár ez sem mindenki számára nyilvánvaló) van szó, hogy a humán érzelmek határai tárgytól függetlenül „cseppfolyósak" (283, 355), hanem annak belátása és beláttatási kísérlete, hogy minden figyelemre számot tartó jelenséget minden egyes ember érzékelése *egész regiszterén* (282, 310) futtat végig, de a rendezés, rendszerezés, a felfogás folyamata már egy másik szinten zajlik, ahogy a kötet utolsó szakaszában olvashatjuk: „Ahhoz a differenciáltsághoz képest, amivel mindenki érzékeli a másikat meg a világot, és a saját alkatának szempontjai vagy a napi érdekei szerint mindenki nagyon jól dönteni is tud felőle, a nyelv nagyon nehézkes. Az más kérdés, hogy itt, az európai kultúrában, az érzékelés szenzációiról való hallgatás óriási birodalmában ezzel a tudással inkább csak manőverezni lehet." (353)

Jelenkor Kiadó, Pécs, 2006

Kolozsi Orsolya

Tapogatózás

Mihancsik Zsófia: Nincs mennyezet, nincs födém. Beszélgetés Nádas Péterrel

„A dialógus nem más, mint tapogatózás."

N. P.

A Mihancsik Zsófia által készített interjúsorozatot tartalmazó kötet megjelenését rendkívüli várakozás előzte meg, hiszen sokan bíztak abban, hogy a beszélgetés majd valamiféle segítséget nyújt, fogódzót biztosít az előző évben boltokba került, a kritikát alaposan megosztó és igénybe vevő óriási terjedelmű regény, a *Párhuzamos történetek* értelmezéséhez. A szakmabeliek számára a beszélgetés természetesen nem volt ismeretlen, hiszen 1997-ben több részletben elhangzott a Magyar Rádióban, akkoriban azonban még a regény nem volt ismert, így a két szöveg egymásra olvasása csak most, a Jelenkor Kiadó jóvoltából vált lehetővé. Bár az interjúkötet kétségtelenül gazdagíthatja, esetleg új irányokba mozdíthatja a regénytrilógia interpretációját, túlzó leegyszerűsítés volna a beszélgetést kizárólag a *Párhuzamos történetek* műhelynaplójaként olvasni, hiszen témái ennél jóval szerteágazóbbak, gazdagabbak.

A jól ismert barthes-i gondolat, a Szerző halálának térnyerése óta mintha egyre kevesebb igény mutatkozna az alkotók életrajzaira, naplóira, a velük készült beszélgetésekre, azaz olyan anyagokra, melyek a művész életének jelentősebb mozzanatait, gondolkodásának, világlátásának fontosabb irányait foglalhatják magukba. A szövegek interpretációja során az alkotót radikálisan figyelmen kívül hagyó iskolák számára azonban rendkívüli meglepetéseket tartogathat a tárgyalt kötet, mely kiváló bizonyítéka annak, hogy ha a szerző véleménye és saját műveinek értelmezése nem is kizárólagos, de mindenképpen fontos és megkerülhetetlen része lehet a különféle interpretációknak. Mihancsik Zsófia és Nádas Péter beszélgetése ugyanis egyáltalán nem irodalmi „intimpistáskodás", nem bulvárjellegű betekintés egy alkotó személyiség hétköznapjaiba, hanem szigorúan teoretikus alapozottságú vizsgálódás, ahol Nádas Péter elsősorban nem mint magánember, hanem mint író áll a középpontban. Mihancsik Zsófia kérdéseire adott, világnézeti problémákra és írói praxisra – és természetesen ezek összefüggéseire – vonatkozó válaszai legalább olyan elméleti igénnyel fogalmazódnak meg, mint esszéi esetében. Ha pedig esszéi olvashatóak a szépirodalmi szövegek kommentárjaiként, akkor minden kétséget kizáróan az interjú-kötetben megfogalmazottak is.

Az életműsorozat tizenharmadik darabjaként megjelent könyv nem az első ilyen jellegű kötet a sorozatban, hiszen az 1992-ben napvilágot látott *Párbeszéd*et szintén a dialógusforma strukturálja. A kötet azt a többnapos beszélgetést rögzíti, mely Nádas Péter és svéd újságíró barátja, Richard Swartz között zajlott 1989-ben. Ez a beszélgetés azonban nem interjú, hiszen itt Nádas is a kérdező bőrébe bújik, a két fél egyenrangú abban az értelemben is, hogy Richard Swartzról legalább annyi megtudható, mint Nádas Péterről. Az új beszélgetéskötet ehhez képest más, hiszen célja elsősorban az, hogy Nádasról rajzoljon

képet. Noha nyilvánvaló, hogy kié a főszerep, azért a Nádas-műveket kiválóan ismerő kérdező érzékeny kérdésein át is kirajzolódik egy alak, aki jól láthatóan – és sohasem túlzó módon, az esetleges aránytévesztés veszélyét mindvégig elkerülve – nehezen megdönthető vagy megváltoztatható elképzelésekkel bír. Pedig Nádas Péter határozott és mindenfajta megalkuvást egyértelműen elutasító, a mellébeszélést következetesen elkerülő megnyilvánulásai gyakran hozzák zavarba az esetleg nagyobb kompromisszumkészséghez szokott kérdezőket. Jó példa erre Szerdahelyi Zoltán Hajnóczy Péterről készített interjúkötete, melynek egyik legradikálisabb és egyszersmind legérdekesebb darabja éppen a Nádassal készült beszélgetés. Szerdahelyi erőteljes legendateremtő gesztusai, a Hajnóczy-életműről és a Hajnóczy-jelenségről határozott koncepció meglétét eláruló kérdései szinte minden válaszadót automatikusan terelnek az előre kijelölt irányba, Nádas azonban ennek ellenáll, nemegyszer – az olvasónak legalábbis így tűnhet – zavarba hozva Szerdahelyit.

Mihancsik Zsófia azonban erőteljes, megingathatatlan kérdezőnek tűnik, aki a számára nem világos, nehezen érthető vagy nehezen hihető kijelentésekre többször rákérdez, visszautal, saját álláspontját is kockára téve az ütköztetésben. És úgy tűnik, hogy Nádasnak éppen ilyen kérdezőre van szüksége. Olyan kérdezőre, aki nem hajlik meg minden megfontolás nélkül az író óriási tekintélye előtt. S aki ráadásul rendkívül kíváncsi, s ennek köszönhetően kérdései sohasem sematikusak vagy érdektelenek. Érdeklődése több puszta újságírói feladatnál, ahogy erre maga is utal: „Azért beszélgetek magával szívesen, mert érdekel, amit mond." Nádas pedig érezhetően jó néven veszi ezt a figyelmet, és többnyire relevánsnak, érvényesnek tekinti Mihancsik kérdéseit, ezért ad rájuk minden esetben szabatos, komolyan átgondolt és megfogalmazott válaszokat. A kérdések ráadásul gyakran segítik is abban, hogy gondolatainak valamiféle irányt adjon, hogy bizonyos csomópontok, irányvonalak mentén megfogalmazza őket. Erre egy helyen Nádas is reflektál: „De éppen ekörül keringtem, amit kérdez, csak nem tudtam megfogalmazni. A kérdésével talán jobban meg tudom fogalmazni." Mihancsik Zsófia elég teret enged annak, hogy a válaszadó fél alaposan és több szempontból körüljárja a felvetődő problémákat, türelmesen kivárja a legpontosabb megfogalmazást, hagyja elkalandozni alanyát, ugyanakkor, minden rugalmassága ellenére, szinte láthatatlanul kézben tartja a beszélgetést: „Most messzire eltérünk a kisoroszi kerttől és 1968 augusztusától, amit én egyáltalán nem bánok, csak majd ne felejtsük el, hogy oda kell visszamennünk." Annak ellenére, hogy – és ez az eddig elmondottakból is világosan látszik – a beszélgetőpartnerek kölcsönösen becsülik és viszonylag jól ismerik egymást, a harmonikus és egymás reakcióira érzékeny dialógus nem mentes a polemizálástól sem, és ezek a nem is túl ritka ellentétek még hitelesebbé, még elevenebbé teszik a beszélgetést. A legerőteljesebb ellenállás a barátság és szerelem közti határvonal, a mindkettőt meghatározó vágy eltérő vagy nem eltérő volta között bontakozik ki, Mihancsik mindvégig kitart amellett, hogy a két vágy között különbség van, Nádas azonban másképp vélekedik, s – mint néhány más esetben is – egyiküknek sem sikerül saját igazáról meggyőzni a másikat. Az, hogy Mihancsik Zsófia kellően bátor, nemcsak azért gyümölcsöző, mert a két nézőpont ütközésekor, ütköztetésekor keletkező mozgás az olvasót is lendületbe hozza, álláspontja felülbírálatára, de legalábbis újragondolására készteti, hanem azért is, mert a legkényesebb kérdéseket is valamiféle magától értetődő természetességgel teszi fel. Már a kötet legelején, mintegy „in medias res", különösebb bevezető nélkül a klinikai halál állapotáról és az akkor szerzett tapasztalatokról, benyomásokról kérdezi az írót. Ez a terjedelmes első rész különösen érdekes, hiszen olyan dologról igyekszik hírt adni, mely még egy író számára is nehezen megfogalmazható, szavakkal alig elérhető terület.

A klinikai halál élménye mellett rendkívül sok, Nádas számára köztudottan fontos téma kerül elő. Szó esik többek között gyermekkoráról, szüleihez fűződő kapcsolatáról,

alapvető politikai és vallási irányultságáról. Zsidóságához és kereszténységéhez való viszonyáról éppúgy, mint korai újságírói tapasztalatairól, a magyar nyelv, a magyar társadalmi berendezkedés és gondolkodásmód jellegzetességeiről, korábbi művei és a cenzúra viszonyáról, írásainak külföldi fogadtatásáról. Thomas Mann munkásságához való, némiképp ambivalens kötődése is előkerül, ugyanúgy, ahogyan Mészölyhöz fűződő személyes és írói kapcsolata is. Az egyik legfontosabb probléma, mely szinte minden téma kapcsán, más-más kontextusban, de újra és újra felmerül, a szenzualitás kérdésköre. Az interjú készítésének idején láthatóan a Nádast leginkább foglalkoztató kérdések egyike, melynek megválaszolása szinte valamennyi érintett témáról alkotott véleményét – legyen az vallás, politika, barátság – befolyásolja. Legújabb szövegének, a *Párhuzamos történetek*nek éppen az az egyik legnagyobb tétje, hogy egy regény nyelvén kifejezhetővé, érzékelhetővé tudja-e tenni ezzel kapcsolatos meglátásait, elképzeléseit. Véleménye szerint a szenzualitás olyan közös alap, mely mindenki számára alapvető és adott, függetlenül kortól, nemtől, társadalmi státustól, adottságoktól: „A régi rögeszmém legfeljebb megerősödött, miszerint az emberek csupán a szenzualitásukban egyenlők, és minden másban különbözők." Közös bennük az, hogy egyformán érzékelik a világot, érzékszerveik szintjén hasonló valóságot fognak fel, még akkor is, ha ezt egy reflektívebb szinten már – kulturális, szociális stb. beágyazódástól függően – egészen másképp strukturálják, interpretálják. Ennek a szenzuális közösségnek az alapját Nádas a következőképpen próbálja meghatározni: „Ez az emlősök érzete a világról, s az ember nevű emlős ezt léleknek nevezi. Az emlősök érzete a világról ilyen. A papucsállatkáé bizonyára másmilyen, nem tudom. Ha ellenben látok egy oroszlánt, amint széttép egy gazellát, vagy látok egy oroszlánt, amint szoptatja a saját kölykeit, akkor körülbelül tudom, hogy ez mi. (…) Tehát van egy azonosságszint, ami kölcsönösen átélhetővé teszi a működési elveket." Egy másik helyen pedig így fogalmaz: „Én a szenzualitáson az érzékszervi felfogás vagy érzékelés egyenlő képességét, adottságát értem. Az, hogy ez a képesség mindenki számára egyenlően adott." Ezt az elképzelését nagyon sok helyen fejti ki, igyekszik minél pontosabban meghatározni, így a kötetet végigolvasva egy átfogó elmélet körvonalai rajzolódnak ki.

A lehető legpontosabb meghatározásra való törekvés azonban nem csak e központinak nevezhető kérdés kapcsán figyelhető meg. Nádas minden kérdésre a lehető legszabatosabb választ keresi, nem ken el, nem hagy nyitva dolgokat. Véleménye szerint egy nép gondolkodási struktúráiban mélyen benne vannak azok az irodalmi és filozófiai hagyományok, melyek a történeti fejlődés során nagy hatásúak voltak, s ezek érvényesülnek akkor is, ha a beszélő esetleg egyetlen sort sem ismer ezektől a meghatározó szerzőktől. A németeket hozva fel példaként így fogalmaz: „Hogy ezek a német emberek itt minden nap minden percében úgy hajtanak végre egy német reformációtól vagy felvilágosodástól kezdve érvényes, a német filozófiában gyökerező rítust, mintha valamennyien Kantot olvasnának minden este. Ez a rítus a következőből áll: az egyik állít valamit, majd rögtön definiálja is a fogalmait. A másik meghallgatja a definíciót és elmondja saját definícióit. Ezzel mintegy kísérletet tettek rá, hogy saját fogalmaik szerint értelmezzék a másik ember állítását." Nádas Péter, kinek a német kultúra különösen fontos, valószínűleg épp e modell szerint szervezi gondolkodását, megnyilvánulásait.

A pontosságra való törekvés, az egzakt definíciókhoz, a „formákhoz" való ragaszkodás, ez a gondolkodásbeli fegyelmezettség erősen összefügg azzal, amit Mihancsik Zsófia „elméletalkotási szenvedélynek" nevez. Nádasra valóban jellemző, hogy bármilyen hétköznapi, konkrét történést beszél is el, azt mindig valami általánosabb felé tágítja, igyekszik belőle valamiféle tanulságot levonni, próbálja bekapcsolni elméleteinek összefüggéseibe, struktúrájába. Éppen ezért minden történés és tapasztalat túlmutat önmagán és egy nagyobb, magasabb szintű szerkezetbe épül be, mintha Nádas valamiféle átfogó,

totális elméleti háló szövésén dolgozna minden egyes mondatával. Ebben a törekvésében pedig állandó kiindulópontja saját személye. Egészen különleges, ahogy saját életének még látszólag lényegtelen elemeit is górcső alá veszi, hihetetlen reflexivitással magyarázza, interpretálja a vele és általa történteket. Mintha nem csupán történeteinek szereplője, hanem állandó kívülálló szemlélője is volna. „De az meg az alkatomhoz tartozik, hogy ülök és gondolkodom, értékelem, amit csináltam, egyszóval reflexív vagyok. (…) De hát ez alkat kérdése is, így születtem, hogy ilyen grübler legyek, talán nincs is rá magyar kifejezés. Tehát aki úgy ül, fúrogat és ásogat, turkál" – ahogyan saját magával kapcsolatban megállapítja. Gondolkodása pedig különlegesen szabad. Nem azért, mert csapong, vagy mert nem tart be bizonyos formákat, hanem mert egyáltalán nem konvencionális, bátran vállal fel teljesen elképesztő, néhol kifejezetten megdöbbentő álláspontokat is, de csak a lázadás miatt nem vet el semmiféle hagyományt, úgy tűnik inkább, hogy minden megállapítása józan mérlegelés és belátás eredménye. Bár Nádas Péter kijelentései gyakran túlságosan magabiztosnak, helyenként már-már szentenciózusnak tűnhetnek, ezek hátterében talán nem az elbizakodottság, hanem a provokáció gesztusa rejtőzik. Megfellebbezhetetlennek tűnő kijelentései rendkívül hatékonyak, ha az a feladatuk, hogy gondolkodásra késztessék az olvasót, még akkor is, ha épp ellentétes álláspont kialakítása is lesz ennek a folyamatnak a végeredménye.

Az olvasó a testes, majdnem négyszáz oldalas kötet végigolvasása után nemcsak rengeteg kis részletet tud meg Nádas Péterről, hanem ezekből az apró mozaikdarabokból, a beszélgetés retorikáján és stílusán keresztül összeáll egy kép Nádas alapvető karakteréről, etikai beállítottságáról. Talán közelebb kerül ahhoz – az író által tételezett különbség értelmében –, hogy ne csak azt tudja meg, milyen ember Nádas Péter, hanem, hogy ki ő.

Bence Erika

Alkotás háború idején

Lovas Ildikó: Kijárat az Adriára. James Bond Bácskában

A James Bond-legenda a befogadó előtt nyíló lehetséges értelmezési horizont. *My name is Bond. James Bond.* Lovas Ildikó regényének legelején, magyar fordításban kissé sután hangzik a szállóigévé vált mondat, ugyanakkor a séma lebontását jelző első nyelvi megnyilatkozás. Az író ugyanis a filmipar teremtette szuperhős legendájának valóságra fordításával, objektív kötődéseinek megteremtésével alkotja meg a jelen (pontosabban a kilencvenes évek) történéseinek múltbeli értelmezési távlatát.

A regénybeli álomhősnek szabályos, jól követhető biográfiája van: a James Bond fedőnév, igazából Duško Popovnak hívják, 1912-ben született, anyanyelve szerb, gazdag polgári családból származik, ami lehetővé teszi számára, hogy Berlinben építészhallgatóként – a nőkben és a szerencsejátékokban rejlő lehetőségeket kutatva – az aranyifjak gondtalan életét élje. Eva Braunnal egy fényképészműteremben ismerkedik meg: a hírhedt szerelmi háromszögben ő a „nevető harmadik"; a találkozásaik alkalmával titokban – zsebből, szöveten át – készített valamennyi fotója ma zárolt dokumentum. Először az Abwehr szervezi be 1940-ben, de kiábrándulva a náci hatalomból („...aki úgy bánik a nőkkel, ahogyan a náci, az minden gonoszságra képes.", 35.), az angoloknak kezdett dolgozni. Megváltoztathatta volna a világtörténelem alakulását, ha Churchill komolyan veszi – láthatatlan tintával írt – jelentését 1941-ben, miszerint *„a japánok az év vége előtt meg fogják támadni Pearl Harbort" (9.),* vagy teret szentel azon figyelmeztetésének, mely szerint *„a németek által »túlfűtött gőzkazánnak« nevezett területen – ez Szerbiát jelentette – egyre jobban és ügyesebben szervezkedő vezető, akit barátai és elvtársai Tito fedőnévvel illettek, korántsem csak antifasiszta háborúra készül (...), célja ... a kommunizmus"* (10.). Tudjuk még róla, hogy találkozott Draža Mihailović csetnikvezérrel, akit mocskos gyilkosnak tartott, s erről az angolokat is meggyőzte. Megtudjuk, hogy 1944-ben Bácskában tartózkodott azzal a feladattal, *„hogy felmérje a szovjetek előrenyomulásának ütemét"* (42.), jelentést tett a partizánok magyarok soraiban elkövetett vérengzéseiről, de a szövetségesek nem tartották fontosnak a beavatkozást. Egy évvel élte túl *„az általa annyira megvetett Walter marsallt"* (35.), akivel és partizánjaival szemben lényegi kifogása ismét az volt, „nem tudnak bánni a nőkkel" (19.). S aki *nem tud bánni a nőkkel,* mindenre képes...

Sok minden kiderül hát a híres ügynökről: háborús kémtevékenységéről és szerelmi kalandjairól. A *Kijárat az Adriára* mégsem kémtörténet, és – bár az alcím és a regénykezdet is ezt sugallja – nem is James Bondról szól. S noha a háborún kívül alig van más tere, illetve kerete, nem is háborús regény. Pontosabban, Lovas Ildikó regénye kétszólamú alkotás, s ebből az egyik szólam kétségkívül az ügynöklegenda balkáni változatát közreadó elbe-

szélőé. A James Bond-történet azonban mindvégig megmarad háttérnek, olyan kontextusnak, amelyben a másik, az alkotói én-történeteket a műalkotás reflexív tartalmaival vegyítő narrátor története jobban látható/értelmezhető. A két történetet egymásra vetítő, diszkurzív viszonyba állító legfontosabb jelentések a *tengerszimbólum,* valamint a *háború és az alkotás* egyidejűségének problematikája.

A tenger, amelybe James Bond fejest ugrik a regény elején (s a továbbiakban is többször) az élet megélhetőségének a háborútól elvont változatát jelenti/jelenthetné. Lovas Ildikó számára is, akinek a tenger-toposzt kiemelő, azt központivá szervesítő regénye ugyancsak „fejesugrás": elmerülő *megmártózás a vajdasági magyar irodalomban,* amelynek íróit – egy ideig legalábbis azt hitték (hittük?) – *„az különbözteti meg a magyarországiaktól, hogy az előbbieknek van tengerük"* (52.). A tengerparton időző szuperügynök virtuális életrajza kivezet – nem jelentéktelen mozzanat, hogy a „bérces Balkán" háborúkat izzó világából – a tengerre, amelynek látszatismerőssége, -otthonossága azt az illúziót keltette – írókban leginkább –, miszerint háború nélkül is lehet élni és alkotni. Ezt az illúziót *(„kicsi tengerek"*-et*)* tükrözik vissza, közvetítik a családi fotók, képeslapok és szentis emlékképek *(„...anyám és apám áll a teraszon hajnali órán, nézik a napfelkeltét.", 62.)*, s ezt jelöli a vajdasági magyar irodalom hamis öntudatát kifejező: *„a tengerhez kapcsolódó mondat"* (60.). Amely lassan vált szégyenné. Vagyis *„eleinte hihetetlen volt"* (60.). Még előbb pedig suttogással rejtett titok: hogy Abbáziáról *„azért látszik, ki építette"* (61.). Az illúzió kendőzetlen szégyenné – azon megsemmisítő felismeréssé, miszerint a tenger-jelentés egyúttal háborús térjelentés is, fegyencsziget-jelentés (Goli Otok), bosszú- és megtorlás-történetek színtere, hazugság és öncsalás –, akkor vált, amikor *„a Horvát Nemzeti Gárda körülzárta a Jugoszláv Néphadsereg kaszárnyáját Gospióban, Dél-Horvátországban, ahol a várakozás csakhamar harcba torkollott és elpusztította a város nagyrészét"* (61.). Az út a tengerre ma tragikus szembenézés az élet/alkotás háborúmentességéről szóló hazugsággal. *„Bosznián át leautózni a tengerpartig"* – hangzik el többször is patetikus hangsúllyal a regény utolsó fejezetében, ami – mármint az ismétlésből eredő színpadiasság – kicsit le is rontja a mikrorészletekből, töredékekből, epizódokból, vendégszövegekből és jelölt/jelöletlen idézetekből *(„...kicsi mozzanatokkal dolgozunk, nem széles ecsetvonásokkal."*, 195.) építkező jelentés-hatást: azt a térjelentést, miszerint *itt nincs élet és alkotás háború nélkül.*

Hogyan ugrik fejest Lovas a vajdasági magyar irodalomba? Egy ellenregénnyel. Mondjuk úgy, mint ahogy van ellentengernagy. Ami semmilyen komolyabb ellentétet nem jelöl. Mint ahogy Lovas regénye sem *A kitömött madár*ral szemben, ami egyik legfontosabb praetextusaként értelmezhető: az a *tenger-regény,* amelynek létrejöttekor még hinni lehetett abban, hogy *van élet háború nélkül egyenlő van kijárat a tengerre.* De Lovason már „kifogott" ez a tenger-jelentés. *„Kifog rajtam ez a tenger-ügy. Meddig volt a bácskaiaknak tengerük, mikortól nincs, vagy fordítva, és elölről. Annyiszor körbejártam, annyi felől. Megannyi apróságba, részletbe belelesve, hogy végül az egészből semmi ne kelljen. (...) Csakhogy a metaforák visszacsapnak. Fejbe vágnak, hálátlan dögök. (...) Ha volna kijáratom, ahogy a filmekben: beülünk az autóba, egy-két óra, és már le is értünk a tengerpartra. Mert akkor, ha lenne, így mondanánk csak: tengerpart."* (268.)

A részleteken van a hangsúly, a *„kicsi mozzanatok"*-on. Amelyek *„kicsi tengerek"*: töredékes megvalósulásai a háborútlan életnek, s egy új (ellen)tenger-regénynek. Elsősorban legendákban és irodalmi szövegekben érhetők tetten. A James Bond-kontextus mellett pl. a mártír irodalmár Mayer Ottmár történetében, akinek özvegye kedvéért – az írói fikció szerint legalábbis – érkezik a szuperkém Bácskába. Vagy ott van a hithű kommunista írónőében, aki vonalassága ellenére mégis egyetlen volt, aki szóba állt a fegyencszigetről hazatért pályatársakkal. S családi magánmitológiák tipikus Bácska-történeteiben is ott vannak az elveszett kicsi tengerek. Ezekre a – még veszteségeikben is szabad és levegős

– történetekre tespedt rá a kilencvenes évek köddé vált tenger-mondata: a háborúk, népirtások, kétes forradalmak és bombázások kompromittálta mondat.

James Bond számára az alkotás – nem elsősorban botrányos szexuális szokásai (csúfneve: Tricikli) miatt – akár Giacomo Casanova számára: maga az élet; a szó szerint értendő *életmű*. Az élettel írt mű. Ennek az életnek pedig legfontosabb tartalma a szerelem. Mint Lovas regényének is. *Élet és alkotás háború idején.* Pedig jó volna a kettőt különválasztani: *„Mert nincs ebben választás. Én például nagyon szeretném, ha volna nekem mint angolnak – ezt szoktam játszani, van hozzá kockás plédem, lámpaernyőm és egy könyvem, Vidéki ház a címe, onnan lesem a sápadt napfényt – tengerem. De nincsen."* (268.) Nincs választás. E térségben akkor is háború van, ha éppen nincs. Mert pl. *„Bosznián át* [kell] *leautózni a tengerpartig, s közben nem tehetünk úgy, mintha elfelejtettük volna, nem viselkedhetünk úgy, mintha nem az ellenség oldaláról jöttünk volna, nem érezhetünk úgy, mintha bűnösök lennénk, nem játszhatjuk azt, hogy amiben felnőttünk, rendben volt."* (271.) A vajdasági magyar író ezért ma már saját illúzióiban sem hisz: mondjuk egy olyan mondatban, miszerint van tengerünk. Ha nincs. S a XX. században nem is volt. Csak háború volt. Szerelem volt. Írás volt.

Aki ex-jugoszláv, vajdasági és magyar, érti ezt. Aki meg nem, annak ott van a James Bond-történet. A párhuzamos létforma. Az életmű, mely megváltoztathatta volna a világtörténelmet, ha... S a vajdasági magyar irodalom is más lett volna, ha. Ha lett volna tengere. De nem volt.

Mi közöm nekem, mint az/egy akármilyen olvasónak ehhez a regénhez, ha, mondjuk, soha nem hittem a tenger-történetekben? Nem azért, mert olyan okos vagyok, csak – akár Lovasnak –, már nem is volt alkalmam hinni benne. Meg sem próbáltam. Mindig vonatokban gondolkodtam. (Nekünk vasútunk volt/van. Keresztül-kasul a XX. században. Bele a háborúkba, ki a háborúkból. A vonat itt a halál-tér!) Többek között most ezért nincs „kicsi tengerem". Lovas meg jó regény(eke)t küzdött ki belőle.

Azért mégsem mondanám, hogy nincs semmi közöm ehhez a regénhez. Névtelenül lépkedem benne. 1985-ben, gyalog, át a határon. Amikor Lovasnak Szegeden azt mondták, hogy *a női fehérnemű az bugyi.* Én úgy emlékszem, hogy *női nadrág* volt a leszólt, bugyira javított kifejezés. S inkább nevetett az elárusítónő. Hogy itt van ez az *odaáti* kislány, aki még azt sem meri kimondani, hogy bugyi. Nemhogy lovaglás. (Igaz, ez a határon volt.) S nem is volt olyan metszően éles a hang, mint ahogy azt az elbeszélő közvetíti. De ez nem változtat semmit a regény jelentésein, mert lehetett volna. Más kérdés, hogy megére ez egy vissza-visszatérő, kiemelt bekezdést, egy valóságos jelentéssort a regényben? Ráhagyjuk, hogy igen. Viszont: harminc oldalon át nyöglödni azon, hogy elég jó nő-e az elbeszélő? S hogy hol a helye a tigrismintás fürdőruhát viselő szexbombákhoz viszonyítva? Mert mit mondhat erre a „jó olvasó"? Jó nő vagy, Lovas! Középpályás! Hajrá!

A kolofonban meg azt olvasom, hogy a fedőlapon látható fotó Z. I. munkája. Mázlim van. A fotóst is ismerem. Nem emlékszem rá, hogy ezt a képet ő készítette volna. De, ha jobban megnézem a vízbe ugró nő képét, lehet, hogy az rajta az én régi fürdőruhám. Akkor meg tényleg igaz a kép. Egyébként nem szeretem a könyv külformáján az ilyen direktséget. Fejesugrás a tengerbe. Fejes az irodalomba: megváltani a vajdasági magyar irodalmat. Egy kölcsönvett fürdőruhában?

(Kalligram, 2005)

Bereznai Zsuzsanna

Jézus dicsértessék!

Bárth János: Jézus dicsértessék! A székelyvarsági hegyi tanyák népének vallási hagyományai

Dicsértessék az Úrjézus szent neve!
Újhold! Újkirály!
Adjon az Úristen jó napot,
Jó hónapba' jó heteköt,
Jó hetekbe' jó napokat,
Jó napokba' jó órákot,
Jó órákba' jó perceket,
Jó percekbe' jó pillanatokat!

(A varsági Tamás Dobogós Márton újholdköszöntője)

Rendkívüli szaktudományos érték és tematikus különlegesség jellemzi dr. Bárth János kecskeméti néprajzkutató legújabb könyvét. A *Jézus dicsértessék!* című, 365 oldal terjedelmű tanulmánykötet a székelyvarsági hegyi tanyák népének vallási hagyományait tárja az olvasók elé: a téma szinte minden egyes apró részletébe betekintést nyújtva, ugyanakkor mégis könnyen áttekinthető, módszertani szempontból korszerű rendszerbe foglalva.

A magyar vallási néprajzi szakirodalomban eddig még nem jelent meg ehhez hasonló nagyságrendű, egyetlen település vallási népéletét a maga sokszínűségében, tematikus teljességében feldolgozó munka.

Ez a minősítés első hallásra talán túlzásnak vagy hihetetlennek tűnhet, hiszen a magyar vallási néprajzkutatást kiváló szakemberek művelik, s napjainkban is számos jelentős vallási néprajzi sorozatkiadvány és tanulmánykötet lát napvilágot az itthoni és a határon túli magyarságról egyaránt.

A XIX. század végén – a XX. század elején végzett hazai kutatások ugyan még nem rendelkeznek a ma korszerűnek tekinthető módszertani jegyekkel, noha voltak erre nézve sikeres próbálkozások. A XX. század közepétől, a II. világháború utáni évtizedekben pedig – a közismert politikai okoknál fogva – a vallási néprajzi kutatás úgyszólván nem is létezett, a szakma peremterületére szorult. Nemcsak a publikálásra nem volt megfelelő lehetőség, hanem magának a néprajzi gyűjtőmunkának is számos „technikai" akadálya volt. Nap mint nap párttitkárokat kellett győzködni arról, hogy egy-egy településen kutatómunkát lehessen végezni a különböző vallási közösségek körében. De kockázatos vállalkozás volt még az is, ha egyetemi tanár tartott vallási néprajzi előadást – nem egy esetben a rendőrségen kellett utólag magyarázkodnia. Az ilyen következmények kivédése érdekében gyakorta különféle „fedőcím" alatt hirdettek meg vallási témájú egyetemi előadásokat még az 1980-as években is.

De a kutatások kezdeti nehézségeit az is okozta, hogy a vallási néprajz igen összetett, speciális háttérismeretet kíván. Nem véletlen, hogy e tudományszak első művelői tudós egyházi emberek voltak. Viszont annak a korosztálynak a tagjai, akik a II. világháborút követő évtizedekben vallásos környezetben nőttek fel, csak nagy ritkán vagy különféle kerülőutakon juthattak el az egyetemig. Akit pedig ateistaként ragadott magával a tudásvágy, az nem rendelkezett azzal a nélkülözhetetlen, alapvető ismereti háttérrel, amelynek túlnyomó többségét pusztán könyvekből akkor még nem lehetett elsajátítani.

A népi vallásosság kutatásának módszertana is összetett dolog.

A népi hitbéli tudás, a vallási népszokások történetisége igen nehezen érhető tetten. A népi vallásosság bizonyos elemei időhöz köthetők – de csak abban az esetben, amikor a kutatást írásos forrásokra is vissza lehet vezetni. S a régészeti leletanyag is sok esetben árulkodhat az adott kor és kultúra hitvilágáról és a vallási szokásokról.

A magyar kutatók először a különböző szellemi áramlatok mentén tárták fel a vallásosságot. Ezt a felfogást tükrözi Jánosi Gyula *Barokk hitélet Magyarországon a XVIII. század közepén a jezsuiták működése nyomán* (1935), Pásztor Lajos *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában* (1940) s Mályusz Elemér *Egyházi társadalmak a középkori Magyarországon* (1971) című könyve.

Míg a néphit „datálhatatlan", addig a népi vallásosság „datálható" – hiszen a népi hiedelmek hátterében álló hivatalos vallással összevethető. E két mozzanat szembesítése a vallási néprajzi kutatás érdekes feladata. Ha a népi vallásosságot történeti módszerrel kutatjuk, szembe kell néznünk a vallási ideológiai áramlatokkal, melyeket a történettudomány feltárt.

A néphit és a népi vallásosság jelenségeit sok esetben azért nehéz történetileg meghatározni, mivel egy adott korszakon belül is különböző hátterű hiedelmek, a vallásgyakorlás különböző hátterű mozzanatai együtt szerepelnek.

A népi vallásosság alapját egyfelől a hivatalosan elfogadott vallási ismeretek (illetve ennek az a kis rétege, melyet az elemi vallásoktatás során egy ember elsajátít), másfelől az egyház által előírt és megkövetelt liturgiai gyakorlat alkotja.

E mögött a hivatalos ideológia és liturgiai gyakorlat mögött húzódik meg a tulajdonképpeni népi vallásosság, mely folklórjellegű tudatot és szokásjellegű gyakorlatot jelent.

A népi vallásosság olyan átmeneti réteggel is bír, amely hivatalos vallási eredetű, folklorisztikus elemeket is magában foglal. A liturgiaváltozások során ugyanis számos elem kikerült a vallás tételes előírásai sorából, ugyanakkor (az egyházi tiltás ellenére) a népi gyakorlat ezeket a szokásokat sok esetben megőrizte. A hivatalos vallási gyakorlat egy-egy eleme is „egyszerűsödhet" a laikus gyakorlatban, azaz hozzáigazodhat a nép sajátos gondolkodásmódjához, vallásgyakorlási lehetőségeihez. E különböző szintű hitelemeket csak akkor lehet egyértelműen értékelni, a jelenségeket történetileg elkülöníteni, ha ismerjük az egyes népi szokásgyakorlat és a liturgia történeti változásait. Nehezíti a megoldást az is, hogy bizonyos hivatalos liturgiai szokások gyakorta rejtenek magukban egyetemes jellegű, mágikus eredetű szokáselemeket is.

A magyar *vallási néprajz* szakkifejezés a német *religiöse Volkskunde* tükörfordítása, melyet Paul Dreus használt első alkalommal 1901-ben. S e kutatási terület első XX. századi magyar kutatói is a német szakemberek – Joseph Weigert, Werner Boette, Rudolf Kriss, Leopold Schmidt, Georg Schreiber, Klaus Beitl – alapvetéseit használhatták módszertani útmutató gyanánt.

Rudolf Otto *Das Heilige* (1917) című munkája azért volt az egyik legkorszerűbb szemléletű alapvetés, mert vallás-fenomenológiai megközelítést alkalmaz, a vallások nem racionális aspektusaival – az 'elrettentő' és 'elbűvölő' jelenségeivel – foglalkozik. A későbbiekben a román származású Mircea Eliade munkássága emelhető ki, aki a kultúrát az embernek a világegyetemben való lélektani jelenléteként fogja fel. A *Das Heilige und das Profane* (1957) című alapműve számos fontos kérdésre ad választ.

De a nyugat-európai típusú vallásossághoz képest a helyzet Magyarországon – természetesen – sajátos: változatos, összetett, sőt igen bonyolult a vallástörténeti háttér.

A magyar ősvallás rekonstrukciójára egy katolikus püspök, Ipolyi Arnold (1823–1886) tett először említésre méltó kísérletet, aki a Grimm testvérek német mitológiáját tekintette követendő példának. Ő a különböző történeti források és a XVIII–XIX. századi néphagyomány alapján tesz kísérletet a *Magyar mythologia* rekonstruálására. Elképzelése nem volt helyes, de a széles körű feltáró munka és a történeti-filológiai módszer alkalmazása távlatokat nyitott a későbbi kutatók számára. Ugyanis ott, ahol jól dokumentált egy korai vallás rendszere – mint a német mitológia –, ott ennek a mitológiának a továbbélését meg lehet vizsgálni. Nálunk azonban ez nem így van: a XVIII–XX. században feltárt adatok már jóval túljutottak azon a ponton, melyből még egy valamikori mitológia visszakövetkeztethető lenne. Ez az egyik legnagyobb problémája a magyar néphit és vallási néprajz történeti kutatásának.

A hazai vallási néprajzi kutatásnak természetesen az 1950–70-es években is voltak számottevő eredményei, de az igazi kibontakozásra csak az 1980-as évek közepétől volt lehetőség.

Bálint Sándor a kezdetektől fontos szerepet játszott, aki elsősorban egy néprajzi kistáj, „a szögedi nemzet" vallásosságát kutatta. Ő volt a magyar katolikus néphagyomány legelső világhírű kutatója. Ugyancsak az első kutatók között említhetjük Schwartz Elemért, aki *Vallási néprajz* (1928) címen írt tanulmányt az *Ethnogaphia* hasábjain. Radó Polikárp *A vallási néprajz alapvetése* (1983) című munkája a *Vigilia* katolikus folyóiratban látott napvilágot. Szinte szenzációszámba menő meglepetés volt Erdélyi Zsuzsanna *Hegyet hágék, lőtőt lépék* (1974) című könyve, melyben a szerző saját gyűjtésű archaikus apokrif imádságokat is közölt – s ezzel egyben felhívta a kutatók figyelmét arra, hogy ezek a vallásos népi szövegek még felkutathatók a magyarság körében. Kutatómunkája nyomán a katolikus néphagyományok gyűjtése országos mozgalommá vált.

A zsidó folklór nemzetközileg is ismert és elismert kutatója Scheiber Sándor budapesti főrabbi volt, akinek munkássága jelentősen hozzájárult a középkori zsidó művelődéstörténet feltárásához.

A protestáns vallási néphagyományok kutatásának első jelentős képviselője Illyés Endre, akinek legismertebb munkája *A magyar református földmívelő nép lelki élete, különös tekintettel vallásos világára* (1931). Ugyancsak fontos mérföldkő volt a további kutatásokban az 1983. esztendő, amikor a Református Zsinati Székházban tartott vallási néprajzi szekcióülésen – dr. Bartha Tibor püspök és dr. Makkai László kezdeményezésére – a Doktorok Kollégiuma keretén belül kapott új lendületet a munka.

Ma már túlzás nélkül állíthatjuk, hogy az utóbbi huszonöt évben a magyar vallási néprajzi kutatás felzárkózott a korábban lépéselőnnyel rendelkező nyugat-európai és amerikai kutatáshoz.

Szinte nincs a hazai és határon túli magyar vallási népéletnek olyan jelentős területe, mely ismeretlen lenne napjaink tudományos kutatói számára.

Érdekes módon, a tematikus gazdagság ellenére, egy bizonyos témakör feldolgozására csak néhány kutató vállalkozott eddig. Kevés olyan önálló munka látott eddig napvilágot, mely egyetlen település lakosságának vallási népéletét dolgozza fel, a hétköznapokat és az ünnepeket, azaz az élet minden területét felölelve.

Kardos László *Egyház és vallásos élet egy mai faluban* (1969) című könyvében először jelent meg ez a téma önálló kötet formájában, mely elsősorban a szociológia eszközeivel ad bepillantást egy olyan település (Bakonycsernye) életébe, ahol az evangélikus egyháznak és a szabadegyházi közösségeknek (korábbi, elavult kifejezéssel élve szektáknak) is jelentős szerepe volt.

Bartha Elek *A hitélet néprajzi vizsgálata egy zempléni faluban* (1980) című kötete úttörő jelentőségű volt az akkori magyar vallási néprajzi szakirodalomban. Egy görög katolikus vallású kis falu, Komlóska vallásos népéletének komplex módszerű feldolgozása.

A határon túli magyarság köréből pedig Madar Ilona *A Sóvidék vallásosságáról* (1998) címen megjelent könyvét említhetjük, mely egy székelyföldi kistáj – a Sóvárad, Szováta, Parajd, Alsó- és Felsősófalva, Korond és Atyha által alkotott vidék – református többségű magyar népével foglalkozik.

Bárth János *Jézus dicsértessék!* (2006) című könyve jelzi e témakör kutatásának következő fontos állomását, a székelyvarsági római katolikusság vallási népéletéről.

Bárth János az 1999–2006 közötti időszakban több mint öt hetet töltött el az ottani néprajzi terepmunkával és levéltári forrásfeltárással. Maga is részt vett a falu életében: az ünnepeken és a hétköznapokban egyaránt. A helyi – a varsági, oroszhegyi, zetelaki, korondi – plébániákon kívül varsági történeti adatokra bukkant a Gyulafehérvári Érseki Levéltárban is.

De a „végeredmény" bemutatása előtt tekintsünk vissza a kutatás legelső lépéseire is!

Bárth János először 1990-ben, egy hivatalos tanulmányúton figyelt fel a székelyvarsági hegyi tanyákra. A tudós fantázia, a megismerés vágya nem hagyta nyugton. Ő, aki akkor már évtizedek óta kutatta a magyar nép településtörténetét – azon belül kiemelten az alföldi tanyákat –, kíváncsi lett. Milyenek lehetnek azok a hegyi tanyák?

Hamarosan megszületett a kutatómunka ötlete, s a kutatási tervet is kidolgozta. Így azután 1991–1998 között egy Bács-Kiskun megyei néprajzkutatókból és néhány helybeli kutatóból alakult csoport végzett néprajzi gyűjtőmunkát Varságon. Ennek a többéves munkának az eredményeképpen jelent meg 1998-ban a *Havasalja havasa. Tanulmányok a székelyvarsági hegyi tanyák népéről* című könyv, s ezáltal le is zárult a varsági közös néprajzi kutatás.

A *Havasalja havasa* írásai a település népéletének egy-egy jellegzetességére hívták fel a figyelmet. Bárth János a hegyi tanyákról, Romsics Imre a népi táplálkozásról, Mészáros Ágnes a népi gyógyászatról, Sz. Tifán Magdolna a helynevekről, Dávid Mária a népi életutakról, Veres Péter és Zepeczaner Jenő pedig a vízimalmokról írt tanulmányt. Váczi Mária varsági gyűjtőmunkája eredményeit a *Székelyvarsági játékvilág* című önálló kötetben publikálta 2002-ben.

A *Havasalja havasa* kötetben szerepelt Bárth János *A varsági hegyi tanyák múltja és településrendje* című tanulmánya, melyben történeti és néprajzi módszerrel mutatja be a magyar agrártörténeti és néprajzi szakirodalomban addig jórészt ismeretlen székelyföldi magyar hegyi tanyát. Ez a tanulmány később átdolgozva és egy társadalomnéprajzi fejezettel kiegészítve 2001-ben már önálló kötetként jelent meg *Varság, a székely tanyaközség* címen.

Bárth János tehát nem tagadta meg önmagát: tágabb szülőföldje, a Duna–Tisza közének alföldi tájain végzett tanyakutatásai után a székely hegyi tanyát fedezte fel a tudomány számára.

De az sem véletlen, hogy a varsági településnéprajzi és életmódtörténeti kutatást a népi vallásosság feltárása követte.

Hosszú szakmai utat járt be Bárth János *Az illancsi tanyák népének hajósi búcsújárása* (1980) című, a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportjának évkönyvében megjelent tanulmányától, azaz szűkebb hazája népének egy saját maga által is átélt vallási szokásának feldolgozásától a varsági magyar katolikusság életéről szóló, monografikus igényű kötetig. Az illancsi tanyák búcsújáró hagyományáról írt munkája a kutatók által máig is gyakran forgatott módszertani példa, s a maga idején pedig figyelemfelkeltő vállalkozás volt.

Ezt a munkát számos kisebb és összetett vallási néprajzi témakör feldolgozása követte.

A magyar néprajztudomány második nagy szaktudományos összefoglaló alapvetéseként számon tartott *Magyar Néprajz* sorozat VII. kötetében (1990) *A katolikus magyarság vallásos életének néprajza* című tanulmánya jelent meg.

A vigasztaló Napbaöltözött Asszony (2000) a csíksomlyói búcsújárás történeti-néprajzi vizsgálatához kapcsolódik.

Ugyancsak jelentős tanulmányai születtek e témakörben a jugoszláviai magyarság búcsújáró hagyományairól, a székelyudvarhelyi határkerülő körmenetekről, az oroszhegyi Szent László-hagyományról, a dusnoki ráchorvátok Mária-forrásáról.

Tehát a magyar katolikus népi vallásosság alapos szakmai körüljárása után került sor erre az ugyancsak mintaértékű munkára: a székelyvarsági hegyi tanyák népének vallási életét feltáró könyv megírására.

Varság, a havasi székely tanyaközség a Görgényi-hegység déli nyúlványain fekszik, Székelyudvarhely közelében. A szerző már a bevezető sorokban fontosnak tartja kiemelni, hogy ennek a községnek a története lényegesen különbözik a székelyföldi helységek többségének történetétől. Ugyanis Varság nem középkori faluként jött létre, hanem Oroszhegy község havasainak szórványtelepeiből szerveződött önálló tanyaközséggé 1907-ben. Tehát a legtöbb varsági család oroszhegyi származású.

Orbán Balázs *A Székelyföld leírása* (1868) című honismertető művében Oroszhegyről is részletesen ír:

„Ha az utas Udvarhelyről Parajd felé menő uton haladva reggelenként a tájt borító ködből gyakran egy égből lezengeni tetsző nagy harang zugását hallja, kétkedve tekint szét, hogy hogyan jöhet a magasból e hangok légürt eltöltő harmoniája? csudát vél, égnek a földdel való beszélgetését hiszi, s midőn a regg ködét a szellő fuvalma szétlebbenti, meg van fejtve talánya, mert ott fenn több ezer láb magas bércz ormán büszkén fekvő falut *Oroszhegyet* pillantja meg, melynek magasan fejérlő tornyából zengnek le e hangok. Ki lehet az az ember, ki oda, e havas viharos tetejére falut mert építeni, ki a sasok lakta regiokba embernek rakott tanyát, fellegekkel szomszédos magasságban?”

Orbán Balázs leírásában kitér az oroszhegyi havasi szállásokra is:

„Az e havas közötti irtásokat *Szállásnak* nevezik, itt van mindenkinek a havasi lakása, pajtája, itt él a falu népe nyaranta, itt legelteti a nyájait, itt csinálja téli széna készletét, mert e nép főként marhatenyésztéssel foglalkozik, határtalan havasán legelnek szabadon, még télen is, azok az oroszhegyi fürge lovak…”

Majd bemutatja az oroszhegyi templomot, a búcsúkat és az oroszhegyi népszokásokat is.

A oroszhegyi nép későbbi történetét, a Varságba átörökített népszokásokat pedig több mint százharminc év elmúltával Bárth János könyvéből ismerhetjük meg.

A varságiak szétszórtan álló házainak többsége a 800–900 tengerszint feletti magasságú fennsíkon épült, kisebb részük pedig a völgyekben: a Küküllő, a Varság melléke és a Nagyútpataka mentén.

A falu településtörténeti rajza után a szerző a varsági hegyi tanyák társadalmát igyekszik bemutatni, igen szemléletes, életszerű módon: családról családra járhatjuk végig a falut, ismerkedhetünk az ott élő emberekkel és őseikkel. Megtudhatjuk, kik voltak az egyes tanyák megalapítói, hogyan alakították ki gazdaságukat, majd hogyan népesedett be a tanya az idők folyamán. A XVIII–XIX. században Oroszhegy, Varság anyaközsége a többi udvarhelyszéki székely falu társadalmához hasonlóan feudális eredetű tagoltságot mutat: nemesek, lőfők, szabad székelyek és jobbágyok éltek itt. A Varságra kitelepült oroszhegyiek életében már elvesztette jelentőségét a feudalizmus kori társadalmi hovatartozás. A varsági havasok embert próbáló világában nem az örökölt rang, hanem a szorgalom, a kitartás volt a legfontosabb.

A falu életében fontos dátum az 1902. esztendő, amikor új római katolikus egyházközség alakult az oroszhegyi havasokban. Önálló plébánia jött létre, s helyben lakó papot kapott a varsági tanyák népe. Tehát kialakultak a vallás gyakorlásának hivatalos szervezeti keretei.

A szerző a varsági hétköznapi élet vallásosságát számos tényező figyelembevételével mutatja be. Vizsgálja a vallásosság fokát, mértékét, a vallásoktatást, a vallásos nevelést.

A varsági ember viselkedésének is megvoltak a vallásos hagyomány által szabályozott formái, azaz az illendő viselkedés szabályai. Ha egy varsági tanyára messze földről érkezett idegen, azt étellel volt szokás megkínálni, de ha csak Varság területéről tért be egy vendég, azt legalább kenyérrel meg kellett kínálni. S ha csak a szomszéd gyerek szaladt át, az is kapott legalább *egy sarkalat kenyeret.* A felnőtt férfi kenyérrel való kínálása pedig sajátos, ritualizált módon ment végbe.

A mindennapi hitélet legfontosabb vallási mozzanata az imádkozás: reggel, délben, este, az étkezések alkalmával, a harangszó hallatán, vihar esetén, a munkavégzés előtt vagy után, gyaloglás közben, valamint délutáni és esti ájtatosság idején is mondtak imát.

A XX. század elején még az is szokásban volt, hogy a korán kelők a hajnali órákban hangos énekléssel köszöntötték a hajnalt a *Hajnal hasadtával felébredék* kezdetű ének mondogatásával vagy éneklésével. Az életet a természetben élő varsági nép az égitestek tiszteletének hagyományát a XX. század végéig megőrizte – szép példáit olvashatjuk itt a természeti jelenségekhez fűződő vallási szokásoknak és népi hiedelmeknek.

Természetesen a hét napjainak is megvolt a sajátos imarendje. A hét egyes napjainak valamikor vallási jelentése volt, melynek tartalma a görög katolikus vallásban liturgikus, míg a római katolikusságnál paraliturgikus (liturgián kívüli), azaz folklórjellegű. A varságiak azt tartották, hogy a vasárnap a Szentháromság napja, a hétfő Szent József napja, a kedd Szent Antalé, a csütörtök Szűz Máriának, a péntek Jézus Krisztusnak, a szombat pedig ismét Szűz Máriának volt szentelve.

Az emberek mindennapi élethez fűződő elképzelései és szokásai között gyakorta volt jelen a mágikus gyakorlat még a XX. század folyamán is: a mágikus bajokozás, a bajmegelőzés és a bajelhárítás is.

A szentelmények között általánosan ismeretes a szenteltvíz, a szentelt gyertya, a szentelt barka, az úrnapi zöldág, de sajátos a *csíki pálca,* a *somlyai pálca,* a *somlyai nyírfaág* – ugyanis a varsági asszonyok és lányok a csíksomlyói – *somlyai* – búcsúból gyakorta mogyorófa- vagy nyírfapálcával tértek haza. Otthon azután megszámolták a leveleit, s ugyanannyi Miatyánkot mondtak el, vagy megsimogatták az állatok hátát az istállóban, s a veteményeskertben is leszúrtak egy ágat belőle, hogy ne legyen jégkár a következő időszakban.

A népi vallásosságnak is megvannak a maga sajátos házi jelképei, a vallásgyakorlásnak pedig a sajátos eszközei. A kép használatának igénye abból adódik, hogy a hívő ember az Isten megnyilatkozását – azaz a segítő, oltalmazó erőt – érzékileg is szeretné megtapasztalni. A képek segítik a hívőt a vallás lényegében való elmélyülésben, hiszen a képet szemlélve az „eredetihez", azaz a szentséghez jut közelebb, a valóság részeként élheti meg azt. Varságon társadalmi

elvárásnak számított a ház szentképpel való feldíszítése, melyeknek többségét a csíksomlyói búcsúból vitték haza. Nagy becsben tartották a különféle nyomtatott imakönyveket is. Néhány házban kéziratos ima- és énekgyűjtemények is fellelhetők, melyek lapjain a többféle helyről származó szövegeket gyűjtötték össze a családtagok.

A *Kultusz és közösségi hagyomány* fejezetben részletesen olvashatunk a közösségi kultuszhelyekről – melynek középpontjában a templom áll –, majd a hivatalos vallási gyakorlat szervezeti kereteit s a vallásgyakorlás egyházi alkalmait – mise, körmenetek, vecsernye, népmisszió, szentbúcsú – ismerhetjük meg.

Az emberi élet fordulóinak vallási vonatkozásai között a szerző végigvezeti az olvasót a születéstől a halálig. E fejezeten belül olvashatunk a „régi" varsági lakodalmakról is, melyen az 1950 körüli lakodalmi népszokások értendők. A XX. századi varsági lakodalmi szokások változásainak bemutatására e köteten belül nincs lehetőség, ezt a témakört egy lakodalommonográfiában lehetne a maga sokszínűségében – a profán és vallási mozzanatok funkcionális egységében – feldolgozni.

Ugyancsak önálló kötetet lehetne szentelni a varsági népszokásoknak és jeles napoknak is. A katolikus egyházi év rendjében – az adventtől kezdődően – ismerhetjük meg a vallás kitüntetett időszakait egy sajátos rendszerbe foglalva: először az állandó időpontú téli ünnepeket és jeles napokat, majd a változó időpontú ünnepeket, végül az állandó időpontú ünnepeket és jeles napokat tavasztól őszig. A varsági vallási népszokások között – sajátságos jellegénél fogva – a vízkereszti házszentelés érdekes történeti mozzanatainak egész sorát ismerhetjük meg a helyi Historia Domust szorgalmasan vezető plébánosoknak köszönhetően. Ez a liturgikus szokás itt nemcsak vízkereszt napján történt, mivel olyan nagy a határ, hogy a szétszórtan álló tanyák bejárásához a plébánosnak igen sok időre volt szüksége. Ezért már jóval vízkereszt előtt megkezdődött a házszentelés, s arra törekedtek, hogy vízkereszt napjára befejeződjék, hogy a nép azután szabadon élvezhesse a vidám farsangot. A székely népi humor még a vízkeresztkor az ajtóra írt, a napkeleti királyokra – Gáspár, Menyhért, Boldizsár – emlékeztető G M B betűknek is tudott valami sajátosan jókedvű, „góbés" értelmet adni. A kántor által krétával felírt betűk láttán egy férfi ilyenkor gyakorta – de csak halkan – megjegyezte: *Gáspár, Menj Borért!* A házszentelés azon régi hagyományok egyike, mely Székelyvarságon napjainkban is szokásban van.

A *Hagyomány és költészet* fejezet vallásos énekek, imák és köszöntők gazdag tárháza, melyeket Bárth János 1994–2001 között maga gyűjtött Székelyvarságon. A szerző természetesen a különböző vallási alkalmakkor – búcsújárás, virrasztó, rózsafüzér-társulati ülés, Szent János-nap – előadott énekek kottáját is közli.

Különleges szerencse egy kutatóra nézve, ha a vizsgált településének történeti-néprajzi változásait a népi emlékezet segítségével is életre tudja kelteni. Az 1990-es évek elejének idős adatközlői saját élményeik, emlékeik segítségével még a XX. század elejére is vissza tudják vezetni a gyűjtőt. Nem is beszélve arról, hogy az emberek a szüleik, nagyszüleik egykori elbeszéléseit is megőrizték. Ez azonban már inkább csak a ritka kivételes esetekhez sorolható, a mai néprajzi gyűjtőnek általában meg kell elégednie azzal, ha egy-egy jelenséget a XX. század közepi állapotában rögzíteni tud. Mivel a szerző információi többségét a XX. század utolsó évtizedében szerezte, már múlt időt használ könyvében. Az viszont szerencsés dolog, hogy az utóbbi tizenhat esztendő szokásainak állandóságát és változásait maga a gyűjtő, Bárth János is átélhette, megtapasztalhatta.

Ez az oka annak, hogy a szerző nemcsak magát az ismeretanyagot adja át az olvasónak, hanem az ünnepek hangulatát, a mindennapi vallásgyakorlás legbensőbb mozzanatait, a vallását gyakorló ember lelkiségét is képes megörökíteni.

Ezért ajánljuk jó szívvel ezt a könyvet a szakembereken kívül mindazoknak, akik a katolikus magyar néphagyomány sokszínűségét egy székelyföldi közösség példáján kívánják megismerni.

Elfogultság nélkül állíthatom: ez a könyv több, mint egy szaktudományos munka – ez a mű a napjainkban is élő, hagyományos katolikus népélet színes rajza, maga a varsági élet, melynek a vallás ad sajátos rendet, keretet, s az életre vonatkozó útmutatást.

(Kecskemét, 2006)

Bakonyi Veronika

A vad meztelen (ahogy a felnőtt olvasó elképzelte?)

Podmaniczky Szilárd: Ahogy a Kisnyúl elképzelte című mesekönyvéről

Az elveszejtő sivatagot mindenki távolabbra gondolja magától, mint azután a vele (velük, ezzel, ezekkel) való találkozásban meglepődve tapasztaljuk, hogy mi is, mégis eljutottunk a sivatagig, de lehet, hogy mi sem jutunk át rajta. Rimbaud, Lorand Gaspar, Baudrillard vagy Saint-Exupéry: mindannyian elvesztek, és nem mindenki tért vissza oda, ahová hazavágyott – vagy hazavágyni látszhatott volna.

Aki egy kicsit is ismeri Podmaniczky Szilárd eddig megjelent műveinek humorát, „félreértéseit", az összetett unalomból nyert szabadságot, az is újra meglepődik és belesétál Podmaniczky olvasói csapdáiba a 2005-ben megjelent Kisnyúl-meséket olvasva.

„Akkor most szomjan fogok pusztulni? Erre igazán nem számítottam – csodálkozott a Kisnyúl. – Ó, ó, most mit csináljak?"

Persze ha „nincs trükk, nincs mese", még akkor is így definiálható a mese, hogyha a „többiek" a könyvben foglaltakat már mind ismerték. Mire azonban a sivatagi mentőötletig jutunk a kötetben, éppen felfüggesztjük felnőtt (többiek) kívülállásunkat, átadhatjuk magunkat egy elrejtett veszélyérzetnek, hogy minket is becsapott a sivatag és a halálfejes lepke, pedig nem is szorongtunk (vagy éppen ez a baj). A gyerek, aki pedig végigkövette a felolvasást, már nem kacajjal, hanem sokkal inkább a gyermeki kevélységet a meglepődésben feloldva fogadhatja a Kisnyúl kevélységének és hiúságának paraboláját.

Podmaniczky mesekönyvének epizódjait, a Kisnyúl különféle állatokkal történő találkozásainak hátterét, néhol burleszkszerű kalandjainak, bukdácsolásainak fejezeteit a fabula mint tanító állatmese törekvése keretezi: a Kisnyúl, szüleitől búcsút véve, elindul világot látni, *tudást* szerezni. A kevély Kisnyúl mérhetetlen tudása és az addig megtanult logika azonban a különös nevű állatokkal való kommunikáció során, valamint a magára utaltság hiányainak feltérképezése következtében a *valótlan*, *végtelen* elképzelések helyett a lehetőségek természetével gazdagodik. A fabula tanító keretezésében az ész, a természettudományos ismeretek prioritásának előírása, főként a Kisnyúl általi felmagasztalása mégis beviszi az *erdőbe* a főhőst. Ugyanis a fabula éppen a világ *együtt olvashatóságának* sajátos törvényeit írja elő. A realitás szuggesztiója, ugyanakkor a fikció iránti antropológiailag is motivált igényünk nyelvi irányvesztéseket fedeztet fel (minek is nevezzelek), amelyek a nyelvhasználó kizökkenthető, behatárolatlan *jelenlétét* képezik le: *honnan* zökkenünk *vissza* a valóságba, mikor éppen úgy érezzük, hogy vissza kell zökkennünk, és *hol* vesszük fel újra a mese fonalát. Háy János *Xanadu*jában Istennek talán megeshetett a szíve, látva az emberek kínzó meseéhségét, hogy egy-egy emberöltő elteltével az égi kapu előtt megjelenő mesemondót folyton visszaparancsolja az élők közé. Hiszen mesélőknek születniük *kell*. Podmaniczky Kisnyúl-meséiben nincs átjárás a (mese)világ különböző szintjei között, a mese nem téveszti szem elől a valóságot, még akkor sem, amikor a Kisnyúl információszerzései, kérdései az állatvilág *valóban* nem létező kombinatorikájára irányulnak. Ez persze csak a „többiek" véleménye, aki maga is meglepődik, hogy létezik sakktáblalepke vagy mászósügér.

Borges is rámutat a *Képzelt lények könyvé*ben arra, hogy bár a kombinatorika végtelen lehetősége szerint a mitológia állatkertjének népesebbnek kellene lennie, mint a valósnak, mégis sok lény holtan jön világra a mitológián belül. Ezzel szemben a Podmaniczky-mesékben a gyermekszem íriszkame-

rája olyan fabulákra irányulhat, ahol az antropologizáló képzelet mégis mindent *nyulasít*. Ha minden megmérhető az emberi hasonlóságban, akkor a Kisherceg által megszelídített róka egész egyszerűen piros nyúlnak tekinthető. A Podmaniczky-könyv nyitó meséje, a *Róka, az eltorzult nyúl* azonban már felállítja a csapdát: nem biztos, hogy képesek vagyunk tudatosítani, ki figyel kit, ki alakít át kit. És ez csak és kizárólag ránk, többiekre igaz. A gyerek, a kisherceg tudja, hogy kit leshet. Talán nem önkényes ide idézni Podmaniczky *Vadlesünk* című írásából: „Pedig lesni elég intim, főleg, ha hozzávesszük, hogy a vad meztelen van, én meg gubbasztok a kis vadlesen ruhában, egy pisszenés nélkül."

A Kisnyúl-mesék hátterében érzékelhető Podmaniczky *Két kézzel búcsúzik a leopárd* vagy még inkább az *Időntúli hétméteres* három írása közül a köztes darab, a *Vénusz a rózsadombon* gondolatisága és narratív elve. Ez utóbbi regényben is már különös kérdésfelvetésként jelenik meg egy kislány fejlődésregénye és a muzeális libidinális utópia lehetőségei – a női szerep és az utópikus forma kitöltésének párhuzamos előrehaladásában. Az utópiába helyezett utazó, a gyermek elbeszélő azonban az észelvűség, a ráció utópiája helyett nem a transzcendenciát írja felül, amely felé az utazó haladhatott volna. Az isteni fény felé haladás utópisztikus mozzanata vagy a világ megismerhetősége helyett a gyermek utazó az egyed- és egyénfejlődés civilizációs túlírtsága és formai üressége felé halad. A csoda szinonimája marad a ráció a *Vénusz a rózsadombon* regényében. A libidinális utópiában mindig egy bizonyos távolság választ el minket a vágyott tárgyaktól, melyekkel pedig szemtől szembe állunk; a *szemlélődés* megszokott ciklusa a vággyal kezdődik, míg létre nem jön a találkozás, majd az érintés, kicserélődés. Azonban a szemlélődés a fennálló kívülállás miatt szükségszerűen mindig az énhez való visszatérésben ér véget. Az újonnan megjelent Podmaniczky-mesék esetében a *Kis*nyúl fejlődésében, fabula-járásában a felnőtt olvasó körülbelül a struccal való találkozáskor unja el végleg a (fel)olvasást, hiszen bár a hallgatóság, a gyermek megfigyelő számára az, ami nem idegen, az izgalmasan ismétlődik, addig a felnőtt „már úgyis tudja," miért dugja a strucc a fejét a homokba. Podmanicky mesekönyve azonban igazi biliárd-könyvként működtetendő ezen olvasat szerint. Azaz: mivel minden nyúl, legfeljebb kicsit eltorzítva, ezért az öniróniát kiemelve előadást igényel, például az Őstulok-mese felolvasása, le kell emelnünk (vagy beszereznünk végre) a híresebb állathatározókat, lexikonokat, térképeket, mert szembesülnünk kell azzal, hogy tényleg mire is képes a kombinatorika valósága. S csak így, a gyerekkel való együtt olvasásban követjük igazán nyomon a Kisnyúl kalandjait. A Kisnyúl azonban egy állatfajtával tényleg nem találkozik: más nyulakkal. Miután elbúcsúzik szüleitől, a kevély Kisnyúl számára csak az idegen izgalma létezik, mégis (a platonikus ideák izgalmára itt csak felnőtt zárójelek között utalva) az Ősnyúl álmán kívül álmaiban megjelenik a tudásvágyat módosító kép: a Nyúlkislány képe. Az okosodó *fej* (a becketti kalap alól) és a hiúság paraboláján belül az együtt haladásban változik át egy máshogy érzékelhetőségbe, a természetről gyűjtött ismereteken túl, a másfajta megfigyelésre is indító: szerelem. Persze ehhez előtte meg kell járnunk a sivatagot.

A hiúság paraboláját már a *Vénusz a rózsadombon* utópisztikus világának első jelenete is különlegesen fordította át. A kislány találkozik egy férfival, aki sajttal eteti a halakat. A bibliai alakok attribútumait magán viselő férfi (fehér szakáll, parabolisztikus történetmondás, a halak etetése) egyszerre helyezi az utópikus teret a transzcendencia idejébe, ugyanakkor Aesopus a róka és a holló hiúságparaboláját is megidézi az epizód. Ezzel a „beetetés", a férfi piros szirmokból sodort cigarettája s igéző tekintete az istenalakot férfiként vizionálja a kislány számára. Természetesen (?) Podmaniczky Kisnyula idealizáltabb formában, csupán álomképre homályosítva képzeleg egy sosem látott kép, egy fajtárs, egy olyan, mint én nyúllányról, azonban ez az egyetlen eszköz, mely egyensúlyba hozza ismét a mesevilágot. A mesék újra feltöltődnek, valóban továbbhaladásra (olvasásra) motiválnak. Ébredéskor a nap már *érzékelhetően* melegíti a Kisnyúl hátát, míg egy bizonyos pontig csak monoton mesestruktúrákon átküzdve magunkat ismerkedtünk. A Kisnyúl hazavágyása (s a felnőtt reflexiói) is csupán így jelenhet(nek) meg. S a vadnak ezt a meztelenséget vállalni kell. Az esszencia azután mégsem csupán a megfigyelhető és megtanítandó logika vagy a lehetőségek finalitása (ld. a Kisnyúl az első tengeri nyúl szeretne lenni). A Kisnyúl és a többiek tehát rosszul képzelték („Sajnos azt kell mondanom, tévedsz, barátocskám. Túl könnyen elhitted a szemednek, amit láttál" – *Közlekedő sünmama.*) Persze helye leginkább az ironikus alakzatoknak lehet a mesében is: „ – Szamárságokat beszélsz, Teknős! Senkiből nem lesz semmi – kontrázott a Kisnyúl –, olyan csak a mesében van, hogy az ember megeszi az állatokat" – hangzik el a Levesteknőssel való vitában. Vagy mikor a Barátfóka közli, hogy az embernek köszönhetően (az ok megnevezése nélkül, itt jövünk mi a magyarázatunkkal, többiek) már csak ötszázan vannak a tízezerből: „Az ember – csodálkozott a Kisnyúl –, de hisz ő nevezett el Barátfókának! Milyen barátság az ilyen?" (*A túlhevült barátfóka*). Ugyanakkor a mesevilág teljességéhez tartozik, hogy a Kisnyúl egyik éjszaka mégis szállást kap: gyerekeknél (*Az angyali gyerekek*).

Ám míg a Podmaniczky-mesék végül a nem létezőnek tűnő létezési bizonyítékaiként értelmezhetők, behatolásuk a gyermek olvasó realitásába és igényeikhez hasonulásuk mellett a megbocsátható tévedéseivel kiemelkedő mesehős ábrázolásában hathatósabban is részt vehetett volna a mesekönyv illusztrátora, Csemniczky Dávid. Míg Podmaniczky taktikáit kicsit ismerve a mesék hiányosságait (főként a már említett egymásra következő mechanikus szerkesztéseiket) elfeledhetjük, s a rögtönzéshez, a gyermek és felnőtt közös játékához szükséges rögtönzési vázlatoknak tekinthetjük, addig a rajzok irritáló befolyása alatt sok mese így is meggyengül. Nem a rajzolt figurák (különben szubjektíve nyomasztó) szögletes, a Mekk mester-figura textíliás (zsákvászon) felületét idéző illusztrálásával befolyásolja alapvetően a mesét, hanem a játékosság szorongást keltő hiányával. Hozzátartozik persze az igazsághoz, hogy a szinte minden illusztráción jelen lévő apró csiga a Kisnyúl valós társa lesz, s megérdemli, hogy végül mesehőssé is váljon. („Ma a gólörömöt gyakoroljuk – felelte a Tányércsiga. – Elkiáltjuk, hogy gól, és bevetjük magunkat a gólvonalra." – *A csigacselekvés*). Jobban kellett volna több ilyen rajztrükk is Podmaniczky meséihez. (Éppen azt kihasználva, hogy a műmesékre különben gyakran jellemzően az állatok tárgyjellege egybecsúszik valóságukkal, testrészeik tárgyakként funkcionálnak, Podmaniczkynél ellenben az állat- és növényvilág valós kombinációinak határt kell szabnunk, de csak azért, mert a minden ember kijelentés a minden nyúléval helyettesítődik.)

Mivel a tartalomjegyzéket is nélkülözi a könyv, a megkedvelt fabulák (kisvadakkal és nagyvadakkal) nehezen visszakereshetők a kötetben. Esetleg a rajzok segítségével. Mindettől most mégis érdemes eltekinteni, még akkor is, ha olvastunk már jobb meséskönyvet, mert megtudható és a többieknek pedig visszagombolyítható, hogy mit jelent késznek lenni: talán hazavágyás a sivatagos civilizációs túlírtságban. (És talán annak is utánanézhetek, hogy miért nem törnek össze a mászósügér csontjai, miután megmentésként lerántjuk a fáról.)

„a képeskönyve volt az élet”
Polcz Alaine: Egész lényeddel

Az *Egész lényeddel* a múlt és a jelen részleteinek felvillantása, az írónő befejezhetetlen párbeszéde Mészöly Miklóssal – és önmagával. A miértek felszámolására, az életük megértésére tett kísérlet. Kettejük kapcsolatát veszi nagyító alá kívülről-belülről, s e kettős nézőpont teszi lehetővé, hogy e vizsgálat a férfi-nő viszony, a szerelem általános vizsgálatává váljon, mely az élet-halál, a vallás és Isten, a sors örök kérdései nélkül nem lehetséges. Polcz Alaine és Mészöly Miklós élete azonban nem csupán a szerelemben, hanem szövegekben és az írásban is összefonódik.

Az elülső borítón látjuk a fiatal Mészöly Miklóst és Polcz Alaine-t a távolba, a jövőbe tekintve. Sugároznak mindketten. – *Mi a szerelem?* – Ez, ez a kép a szerelem. Úgy hiszem, ez az a kép, amelyről olvashatunk a könyvben; a könyvben, mely a szavak útvesztőjében is az marad, aminek írója az életét látni szerette volna: képeskönyv. A hátsó borítóról Polcz Alaine néz egyenesen a szemünkbe, mindent tudó tekintetével, kérdezve, értjük-e mindazt, amit elmondott, értjük-e, hogy mindaz, amit elmondott, elmondhatatlan, s inkább csak kérdéseket lehet feltenni. Ez a tekintet – úgy érezzük – végig ránk szegeződik. Holott önmagára és férjére irányul, hogy láthassa-láttathassa kettejüket együtt: ketten egyek, ha ki-kilépnek (vagy ki akarnak lépni) is az egységből.

Már a cím, s a mottó is Mészöly Miklóst idézi (a fejezetek címe is gyakran tőle vett idézet, így beemeli, jelenvalóvá teszi őt ezáltal is: szövegeit saját szövegébe építi, s azok párbeszédbe lépnek egymással). „*Hasonlítani és emlékezni*”. S valóban megszületik az „új”. A második élet Mészöly Miklóssal. Újraolvasva írásait, újra végigélve a pillanatokat új élet születik.

Az írónő már az első fejezetben elénk tárja életének történetét egy novellában, melyet Miklósnak írt születésnapjára. Ez a röpke két oldal magában foglalja mindazt, amit róla mint férjétől független személyiségről tudnunk kell. S már az első oldalon megtudjuk azt is, hogy sosem kereste énjét (ezért nem veszíthette el). Ezzel úgy érezzük, rögtön az elején leszögezi, hogy könyve sem az én keresése – ugyanakkor nem is egy Mészöly-arc felépítése a cél. A kettejük által megtett út a fontos, nem a cél. Aki célba ért (vagy azt hiszi, hogy célba ért), az halott. Ki mikor áll meg. Az élet futás. A megállás a halál.

Ez a könyv nem megnyugtató végszó, a vége sem befejezés (a rengeteg kérdőjel nyitottá, lezárhatatlanná teszi), bár a „történet” lezárul: az utolsó hamvak is visszatérnek az örök körforgásba, megérkezik Pista bácsi sírköve: Miklós tehát nem az övé többé. Ahogy sosem volt az. (De megteremti az emlékezés helyét!)

Hasonlítani és emlékezni – az emlékek előhívására tárgyak s Mészöly Miklós szövegei is szolgálnak. A visszaemlékezés segítségével megszűnik a tárgy és az alany, az elbeszélt és az elbeszélő önállósága: függőség alakul ki; minden függ mindentől, minden mindennel összefügg. Nincs Polcz Alaine és nincs Mészöly Miklós, csak az élet van, az életük. De hogy valamihez közel kerülj, először el kell távolodni tőle – ez az élet. A mesélő ezért próbál minduntalan kilépni – felboncolja férje szövegeit is, keresve a nyomokat. Nem kísérli meg felszámolni önnön mítoszát, melyet Miklós teremtett meg, csupán értelmezni, érteni akarja azt; ezzel párhuzamosan férjére is *egy* férfiként, egy nő társaként tekint. S az eltávolítás újabb gesztusaként betegként is figyeli, megfigyeli – pontosan leírja férje betegségét, tüneteit, a test és lélek mindennapi küzdelmeit. Így közelebb hozza a halál gondolatát, az elengedés pillanatait, mind az olvasóhoz, mind magához. Munkája a beteggondozás, a halálra való felkészítés, s most az írással maga készülődik a halálra: *akasztják a hóhért.*

Ki ír ki kit? Mészölyt jelenvalóvá teszi egyszer a mottó, a fejezetcímek segítségével, majd szövegeinek beidézése által (melyek hol őt értelmezik, hol ő értelmezi azokat), s a szöveg maga kettejükről szól.

Hildi jár az eszemben, talán, mert szeretem az *Atlétát*. Ahogy ezt a képeskönyvet is szeretem: részek, részletek, melyek a teljességet keresik, az egészbe akarnak illeszkedni, de az egészet nem lehet megfogni. Csak kísérletek születhetnek. Marad a sok-sok kérdőjel: kivel élünk, szerettünk-e igazán, s ha igen (mert igen, hiszen

szeretet nélkül meg kell bolondulni), kit, mit, magunkat, a másikat, magunkat a másikban, vagy a másikat magunkban visszatükröződve?

Hildi még össze akarja rakni az egészet. Leltároz – s leltároz Polcz Alaine is, de ő a múzeumoknak rendezi a hagyatékot. S kérdezi is, mit tesz az, akinek ott marad a sok holmi? – Hildi még hiszi, hogy megérthet. Az *Atléta* elbeszélője ír, hogy kerek, egész legyen a kép, ír, ahogy az atléta futott, amíg el nem érte a célt – elérte a célt? S Hildi? (nem született legenda…)

Az *Egész lényeddel* mesélője úgy ír, hogy tudja, mindig vannak újabb részletek, képek, lehetetlen lezárni a történetet, a történteket. Megérteni vágyik, de tudja, megérteni legfeljebb azt lehet, hogy a megértés lehetetlen. Hogy a sors, a másik, a szerelem, a hit, az Isten – megfoghatatlan (csak a tudat fontos, hogy van valami, hogy nincsenek határok). Hogy önmagunkból nem tudunk kilépni, a világot mi teremtjük magunknak. Mi teremtjük az Istent (*„Tudom, Isten nélkülem nincsen / Egyet sem szusszan, / S ha én meghaltam, / Velem örökre kilobban."* – idézi Nemes Nagy Ágnes Angelus Silesius-fordítását), a szerelmet (mert szeretni akarunk, s beleszeretünk a szerelembe vagy a szerelem ideáljába) és a Másikat (*„Alig várod, hogy engem is te szülj meg*" – mondja Mészöly feleségének).

Az írónő mindvégig kettős érzést kelt az olvasóban: küzd (az írás mint megszabadulás, az elbeszélés mint befejezhető, lezárt, kerek egész), de tudja, hogy a küzdelem semmire sem visz. A lényeg a küzdés maga – mely létfeltétel. Az írás és az élet eggyé válik e lapokon – ez az, amit nagyon kevés könyv képes nyújtani az olvasónak. Az élet a szemünk előtt kezdődik újra – és zárul le(?). Az írás és Mészöly Miklós szövegeinek újraolvasása által a második élet veszi kezdetét, melyet az olvasó végigél: nézegetjük a képeket, mintha egy fotóalbumot lapozgatnánk, és az elbeszélő történeteket mesélne hozzájuk. S az utolsó fotó? Egy behavazott bölényé. (Vagy kettőé.) Az élet-írás megáll, s kezdődik *„a csendes feladás"*.

S ez a tudatos, mégis szívvel-lélekkel mesélő asszony sorra veszi férje azon szövegeit, melyekben jelen van. Mészöly legkedvesebb meséje, *A hét torony kedvence* egész szerelmük, a szerelem értelmezésének kulcsává válik, a királynak és asszonyának története végighúzódik a könyv egészén. Ki kinek mit ad? Mindenki azt adja, ami számára kedves. Embernek, Istennek egyaránt. Polcz Alaine is csak azt tudta adni Miklósnak, ami jó volt. Ami neki jó volt. Gondozta, életben tartotta, mert neki jó volt. Szolgálat volt az élete, szerelmének szolgálata, ugyanakkor önmagát sosem tudta feladni. Mészöly volt az, aki függetlennek látszott, mégsem tudott soha elszakadni feleségétől. Tükör volt számára, valaki, akinek felmutathatta önmagát – mert minden férfi tükörre vágyik, látni önmagát a Nőben. A szerelem öncélú, sohasem látjuk meg a másikat; csak pillanatok adódnak, amikor feloldódhatunk egymásban.

Ahogy magamat sem ismerhetem meg soha, a másikat sem. Teljesen nem. *Egész lényeddel* – mindent teljesen kell átélni. Átélni, élni is nagyon nehéz. S az írónőnek sikerül. Az életet nem írásba fojtani még nehezebb. S Polcz Alainenek ez is sikerül.

Mészöly Miklós filmszerűségre törekedett írásaiban. Pontosságra, tárgyiasságra – hisz a totális kamera előtt minden tárggyá válik, a mozdulatok, az emberek éppúgy, mint az írás. Polcz Alaine az életről ír, az életet írja, hangja mélyen megérint. Ehhez a hanghoz képes tökéletesen hozzáilleszteni azt a filmszerűséget, zavarbaejtő pontosságot és részletességet, mellyel utolsó közös napjaikat leírja; férjét az írás módjával is megidézi, s teszi ezt úgy, hogy a szöveg az övé marad.

A tökéletes szöveg képekből áll – mindketten tudták/tudják ezt.

Konczer Kinga

Egy családtörténet fénylő sebei

Maurits Ferenc: Szürkület, szürkületben

„Valamiképpen nekem is dolgokat kell teremtenem; nem plasztikai, hanem írásos dolgokat – valóságokat, *melyek a kézművességi tudás eredményei."*

(R. M. Rilke)

Ebben az évben sok kritika felütése szólhat így: „Az idei könyvhét legjobb teljesítménye…" Az olvasó ilyenkor ki van téve a reflektorfényű mondatok manipulációjának, ami megnehezíti a kevésbé ismert szerzők – szintén figyelemre méltó – műveinek felfedezését. Most is hasonló helyzet előtt állunk. A budapesti Kijárat Kiadó a magyar olvasó számára két nélkülözhetetlen, lényegbemaró könyvet adott ki a 2006-os könyvünnepre. Az egyik Jeles András: *Teremtés, lidércfény* című könyve, a másik a Vajdaságból származó képzőművész és költő, Maurits Ferenc új verseskötete, a *Szürkület, szürkületben*. Sorban ez már az újvidéki szerző ötödik, Magyarországon azonban még csak az első verseskötete. A szerző többi könyve az újvidéki Forumnál jelent meg (leszámítva a többnyire reprodukciós 1997-es *Balkáni mappá*t, amely a Forum és a budapesti Corvina közös vállalkozása), és akárcsak a többi kiadványát, Magyarországon ezeket nem terjesztette a kiadó, talán innen eredeztethető a szerző viszonylagos anyaországi ismeretlensége is.

A *Szürkület, szürkületben* becketti szűkszavúsága, emlékezet-gombolyítása folytatja a szerző előző könyveinek poétikai sajátosságait, eredményeit. Azzal, hogy a mostani Maurits-világ talán még lényegretörőbb, formailag tökéletesebb, nélkülöz minden eddig is hanyagolt mellébeszélést, fölösleges díszítést, cikornyát. A költemények rendszerint egy szituáció fel-, illetve megelevenítéséből indulnak ki, hogy rövidesen az allegorikus szerkesztésnek megfelelően kitáguljanak, általános érvényűvé váljanak, s a létről, az emberi kínlódás, a pusztulás (meta)fizikájáról szóljanak hiteles szikársággal. Az írások retrospektív természetűek, a bennük megidézett múlthoz képest a jelen romlékony, s ez a jövőre nézve egyre csak fokozódik. Ezért itt az emlékezés a múlt szürkületében történő guberálás, minek során a József Attila-i talált tárgy felfénylik egy pillanatra, a vers erejéig, hogy rilkei értelemben vett „létező dologgá" váljon. Ugyanakkor a sejtés itt kettős: egyfelől a jövő a pusztulás bizonyosságát érezteti, másfelől a festői színekkel élénkített, fénylő, idillikus világra tapint. Hamvas Béla a gyermekkori idillről azt írja, hogy: „…a gyermekkorba visszatérni és felismerni, hogy az emberi lét egész és tiszta csak az idillben lehet. […] Visszatérni ahhoz, ami az emberben tiszta és egyszerű." Ez a „tisztaság és egyszerűség" sugárzik a mauritsi világ idilljéből: *„láttam / meztelen icát // épp / húzta bugyiját // oly puhán / hajlott / a fényen át" (44.), „sívó / sárgán / hugyozni / a ragyogó havon // nagy / kacskaringós / portrékat // a klozett / mellett / a szemétdombon"* (80.) Ám ez az idill mégsem zavartalan, megmegrázzák a „szurokfekete" sejtésű pillanatok: *„majd / kiugrom / magamból // csorog / belém / a sötétség"* (47.)

A kötet vizuális megszerkesztettsége, képi anyaga – akárcsak a többi Maurits-könyv esetén – szervesen illeszkedik a versvilághoz. A ciklusokat bevezető illusztrációk nem illusztrációk a szó hagyományos értelmében. Nem a vers motívumait, tárgyait ismétlik meg vizuális nyelven, inkább hangulati dózisként szolgálnak a szavak erezetében. A vizuális betétek hol ellenpontként működnek, hol pedig a szürkület atmoszféráját teszik érzékelhetővé. A szerző első, *Piros Frankenstein* (1970) című kötetét egy szürrealista francia költő, Luis Aragon mottójával indítja: „Írni és festeni: mindkettőt ugyanaz a szó jelölte a régi Egyiptomban." Ugyanis Maurits számára a kettő csak felszínes szinten, formai értelemben más, tartalmilag ugyanarra az egzisztenciális, elnyűtt, ám minden teoretikus bravúr ellenére megoldatlan emberi alapra, a lét kicsi és nagy kérdéseire épül. Ezzel összefüggésben talán nem véletlen, hogy Bányai János „képírónak" nevezi Mauritsot, képeit, írásait pedig „szövegrajzoknak". Ez a meghatározás azért fontos, mert felveti a II. világháború utáni „jugoszláv" festészettel, pontosabban az ún. Mediala csoport (kb. 1957–1962) alapállásával való rokonság lehetőségét. A belgrádi csoport szerint a festészet és az irodalom (*peinture – peinture* helyett *peinture*

– *littérature*) kölcsönhatása új dimenziókat nyit meg a képzőművészetben: a tradicionalista felfogáshoz képest a festészet nemcsak a szűk esztétikai, hanem tágabb művészeti kategóriákkal is értelmezhetővé válik. Ilyen értelemben Maurits „képírása" az exjugoszláv és azon keresztül az európai képzőművészeti problémák kontextusában ragadható meg (talán az sem véletlen, hogy a nemzetközileg elismert német művészettörténész, Oto Bihalji-Merin írt róla). Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy Maurits számára az alkotás nem öncélú művészkedés, „képírásai" a megfeszítettségünkkel szembesítenek, a kivégzések szemtanújává tesznek, s így etikai állásfoglalásra szólítanak fel. A *homo poeticus* és a *homo moralis* ugyanakkor nála nem válik külön. A képek és a versek magas szakmai tudatosságról vallanak, viszont nem állnak meg a forma szintjén, nem üres mutatványok. Találóan fogalmaz munkáiról Bihalji-Merin: „Konstrukció, köralak, négyzet – ezeknek a helyére illeszti a megfeszítettet, az esztétikussal szemben az etikust." Ilyen értelemben Maurits képein és költeményeiben megjelenő „emberi" figurák rilkei archaikus Apolló-torzók: radikális életmódváltásra buzdítanak.

Mindezekből kitűnik, hogy a *Szürkület, szürkületben* is a lét átlói közt megfeszült/megfeszített, elférgesedett emberi (kafkai) lény vonaglását fogalmazza meg. A figurativizmus hagyományát folytatva a kép középpontjában ezúttal is egy grafikai, rajzos vonalakkal indázó figura áll, melyet körbezárnak, illetve kafkai ketrecbe szorítanak a (hát)tér vastag ecsetvonásai. Ez egyszerre absztrakttá és a bezárkózottság, a zárkajelleg sejtetésével, valamint a központi figura által konkréttá, ábrázolóvá teszi a látvány, illetve a mauritsi látomás egészét. Maurits úgy tanulmányozza már évtizedek óta ennek az ember és féreg közti figurának a vonásait, mint Rembrandt a saját arcmását. Mindig ugyanaz, ám sohasem egyforma elférgesedés és megváltás nélküli – vagy előtti – megfeszítettség ismétlődik ezeken a felületeken. Mauritsnál a test olyan, amilyen a lélek anatómiája, Bihalji-Merin erről azt írja, hogy: „A belsőt mutatja meg, a beleket, a bomlás bűzét, a haldoklás szagát." Fontos még kiemelni, hogy ennek a központi, semmivel sem összetéveszthető, teljesen egyedi módon megragadott „mauritsi figurának" alapeleme nem a szín vagy az irodalmi háttér, hanem a vonal. A vonalak spontánnak ható összjátéka hozza létre a figurát. Az így teremtett alak rendkívül törékenynek, szálkásnak bizonyul, szinte összepréselik a keretbe zsugorító vastag, durvának ható ecsetvonások. Ugyanakkor, mint már említettük, a vonalak a zárka rácsai is lehetnek, másfelől nézve pedig gúzsba kötő sorsindákknak, szögesdróthálónak tűnnek. Az egész figura ezektől a nyugtalan, vibráló vonalaktól él. Tolnai Ottó szerint (aki a legtöbbet írt eddig Maurits egyedülálló világáról) ez a vibráló tér(kép) az újvidéki magyar tanszék egykori tanára, az eszszéíró és az absztrakt képzőművész, B. Szabó György poétikáját továbbgondolva a „gubancoláson" keresztül valósul meg: *„Agyongubancolni: éltetni*, mondhatnánk Mauritscsal." És mondjuk is, Mauritscsal: *„gyertya bácsi / nyakán / felszöknek / a sötét erek / püspöklilán // gubancolódva / halántékán"* (29.)

A képek színkezelése minimalista. A színszegénység metaforikus, jelképes, mert a szürkeséget, illetve a szürkületet érezteti. Csupán a borító első és hátsó lapján jelenik meg jelzésszerűen – és ellenpontot képezve – két-két rózsaszín csík. Ez a rózsaszín nem kontrasztszerűen működik, nem rikít, inkább halványan sugall. Mintha azt sejtetné, hogy a domináns szürke és fekete színek mellett van más is. Mintha az elmúló évek nem pusztán az elszürkülésről, a romlásról, hanem a már szóba hozott, írásokba foglalt gyermekkori tisztaság és egyszerűség idilljéről is szólnának. A kötet képi oldalaihoz képest a költeményekben sok a szín, ezek gazdag látásmódról árulkodnak. Ugyanakkor nemcsak színeket, hanem illatokat, szagokat, tapintható felületeket, ízeket, eleven hangokat és ezek szimbolikus, baudelaire-i keveredését, kapcsolódásait is megtapasztaljuk: *„kiss bácsi / kenderkócot / gerebenez // a hosszú / vibráló / tűk // surrogva / átszúrják / az őszi levegőt"* (91.) A versek a ciklusokat bevezető „képírások" ellenpontozásai, ám mint az iménti idézetben tapasztalhattuk, az ellentételezett romlás sűrítményei is. Illetve, ahogy azt már korábban megállapítottuk: a kettő világa egy.

Mindezt figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy a *Szürkület, szürkületben* nem pusztán a tartalma miatt, hanem a műtárgy volta miatt is megérdemli az olvasó kitüntetett figyelmét. A könyv úgy, ahogy van, kiállítható bármelyik galériában. Viszont ne tévesszük össze a hatvanas évek Amerikájában elhíresült ún. multiplikákkal, a sokszorosítást és a könyvművészetet összekapcsoló konceptualista, pop-artos könyvtárgyakkal. Maurits könyve sokkal inkább az egyediségről és a megismételhetetlenségről szól – a nyomtatás sokszorosításának ténye ellenére. Amennyiben fellapozzuk, látni fogjuk, hogy a költemények ízlésesen vannak megszerkesztve a lapokon, a rövid formák és a lapméret a tisztaságot, a fehérséget hangsúlyozzák ki. Talán a mottóoldalak kis versidézeteit lehetett volna egy kicsit bátrabban kiemelni, akkor nem háttérből, hanem a látvány egyenrangú részeként (a betűk mint fehér lárvák) jeleznének a képek sarkaiból. Ám ez csupán

árnyalatnyi kérdés, és inkább személyes, semmint könyv-szakmai észrevétel.

Érdemes elgondolkodni magán a kötetfelépítésen. A ciklusokat bevezető „képírásokon" mottók olvashatók, ezek eleinte az adott ciklusban utolsó helyen található költemények sorai. Ahogy haladunk előre, a szigorú szerkesztés fellazul, a mottók nem feltétlenül ugyanabból a ciklusból származnak. A kötetet cím nélküli versek alkotják, a könyvet a szerző a családtagjainak ajánlja. Ettől olyan lesz az egész, mint egy családtörténeti poéma. Fragmentált élet-rajz. Ennek az élet-rajznak azonban nincs vége, már a bevezető vers (*szürkület*) sugallja az élmények befejezetlenségét, s maga a könyv is úgy ér véget, hogy bármikor folytatható tovább (hasonlóan a másik, szintén önéletírás-problémákat felvető, az 1975-ös *Telep* című kötethez). A könyv időkezelése viszonylagos lazaságot mutat, az emlékezet asszociációs mozgásán alapul. A befejezettség az élet-mű lezárulásával érhető el, ám ez túllépi a képírás kereteit, határait. Illetve a képírás életírássá, élet-rajzzá válik, ahol a kimondhatatlan, az ábrázolhatatlan ott kísért a sorokban, árnyalatokban, akár sejtésként, akár a megfeszített test (textus) nyílt sebeibe nyúlt bizonyosságként. Mert az kétségtelen, hogy ez az élet-írás, élet-rajz halállal zárul, ám az kérdéses, hogy a megváltásé-e a befejezés, hogy meddig kell várni Godotra, s eljön-e egyáltalán.

Még nem szóltunk arról, hogy Maurits a vajdasági radikális irodalmi, művészeti és polemikus folyóirat, az *Új Symposion* első generációjával indult, sokáig a folyóirat grafikai szerkesztője, tervezője volt. Ugyanakkor lírája a töredékességet leszámítva nem a sympósokra oly jellemző neoavantgárd eszközöket használja fel. Szikár írásai talán csak a második kötettől íródó néhány Domonkos-verssel állíthatók párhuzamba (pl. *Hit*, *Kormányeltörésben*), azzal, hogy a mauritsi nyelvi redukció nem jár együtt nyelvfilozófiai problémák felvetésével. A kettejük közötti rokonság esetleg a becketti abszurditásban, a szócsömörben érhető tetten. Domonkos a szóba vetett hittől a bennük való epés, keserű csalódásig jut el. Maurits viszont kezdettől fogva a ritka nyelvi megnyilvánulás csendjében alkot, esetében a nyelviség problémája, a világ nyelvi leképezhetőségének kérdése nem tematizálódik közvetlenül az írásokban. Természetesen, mint bármely nyelvi jelenség, a *Szürkület, szürkületben* is a paul de man-i „olvasás allegóriájaként" értelmezhető (főleg, ha az önéletírás egyik formájának vesszük). Amennyiben viszont nem hanyagoljuk el a vizuális és a könyv-tárgy jellegét, akkor a nézés, illetve a tapintás, egyszóval az érzékelés allegóriájaként is felfoghatjuk.

A mauritsi szürkületben – ami az emlékezet és az emlékezet fakulásának a metaforája is lehet – felsejlenek a rilkei dolgok. Abban a szürkületben, ami az elsötétülést, a halál előtti pillanatot jelzi. Ám itt a személyiség és a személyesség kitágul, egy kor leírásaként is működik. Az idő a testi és az emberi, vagyis a korszakbeli pusztulás felé vágtat: *„apa és bátya / magyarázva siet / a szűcs utcában // negyvenben // két szürke öltöny / siet előre / a fényképésznek // előre / a nagy / fergeteges / rothadt időnek"* (94.). Mégis, a „szurokfekete" éj előtt felsejlő, életigenlő pillanatok töredékei lámpásként kalauzolnak át a zavaros styxi, emberi mocsáron. Ezért is érdemes kézbe vennünk Maurits könyvét, elmerülni a világában. Hogy ne az írás által, hanem a saját emlékeinket megérintve, önmagunk által emlékezzünk voltunkra, jelenünkre, jövőnkre.

(Kijárat, Bp., 2006)

Orcsik Roland

Nyitva

Krusovszky Dénes: Az összes nevem című kötetéről

Minden verseskötet háló. Pilinszkysen szólva, csillagháló. Eligazodási pontjai összebogozgathatóak, s az olvasó jó esetben ámulattól tátogva vergődik a halálosan szoros gúzsban. Krusovszky Dénes verseskötetének egy lehetséges hálóját szeretném kibontani, száradni teregetni itt a közönség szeme láttára. Tapasztalatom szerint ugyanis egy első kötetre jóval több hangsúly esik mint elsőre, s jóval kevesebb mint kötetre, jóllehet attól még, hogy első, nem kevésbé kötet, mi több, kötet lehet a javából.

Valahogy így fogtam neki elemzésem érdemi részének egyik reggel, s ígérem, nem is maradok adós mondandómmal, ekkor azonban… Ugye, minden jó bűnügyi regénybe szükségeltetik egy efféle „ekkor azonban"… A francia „suspense"-nek, vagyis felfüggesztésnek nevezi a krimit, függesszük hát fel mi is kicsit figyelmünket, jobban mondva függesszük másvalamire. Irodalmi ember könyvekkel dolgozik, ahogy a halász halakkal. Tucatjával fogja ki, dobja vissza, latolja tenyerén, belezi, boncolja, tárja mások elé, adja-veszi, jó áron. A nagyipar pillanataiban nem törődik szakrális jelképiséggel, csodálatos halfogással (röpimával ad érte hálát), fogyasztja, fagyasztja, kínálja fogyasztásra másoknak. Az egészből kimarad az ünnep: az ünnep pihenő, nyugvópont, az idő felfüggesztése, vagyis suspense.

Márpedig egy első kötet megjelenése ünnep, akármilyen törékenynek és illuzórikusnak is tűnik ez a megállapítás éppen itt, egy Könyvesházban, a nagy könyvpiramis csúcsán, több tízezer étvágygerjesztőbbnél étvágygerjesztőbb színes, szagos kötettel a lábunk alatt. Eszembe jut egy tizennégy évvel ezelőtti pillanat, melyet véletlenségből (bár a véletlenekben nem hiszek) épp pár napja néztem meg újra videón. Első könyvem bemutatója volt, Kemény István beszélt a közönségnek, s bár ő négy évvel fiatalabb volt mostani nálamnál, s még nem volt József Attila-díja (most már mindkettőnknek van), sokkal többet nyomott a latban személye, mint amennyit jelenleg nyomhat az enyém. Ennem, ez az akkori fiatalember, aki mostanra egyre kevésbé fiatal, s korántsem biztos benne, hogy egyre inkább ember, kicsit mérges volt Kemény Pistára, amiért őt áhítatos költőnek titulálta. Jobban tetszett volna neki holmi *keményebb*, birodalmi lépegetősebb imidzs, szeretett volna fickósabbnak látszani, holott erre versei nem jogosították fel. Holott áhítatos volt, ahogyan, most örömmel ismeri fel, Krusovszky Dénes is az. És ennek az áhítatnak ma jóval nagyobb súlya van, mint akkor, a rendszerváltás hangyazsibongásának kezdetén, amikor az életünk sebességéről alkotott fogalmaink, mai fejjel beláthatjuk, vajmi kezdetlegesek voltak még.

Miféle súlyra gondolok? A nyolcvanas években a pannonhalmi bencések meghívták a közelmúltban meggyilkolt Roger testvért, a taizéi ökumenikus szerzetesrend alapítóját. Az ijedt hatóságok először egyetlen beszédet engedélyeztek, majd ezt az engedélyt is visszavonták. A svájci szerzetes azonban a várakozással ellentétben nem mondta le felháborodottan az utat, hanem így nyilatkozott: „ha nem beszélhetek nekik, hát majd velük együtt hallgatok". És részt vett a liturgikus alkalmakon, imákon, nem beszélt, ahogy (politikai okokból) az összes többi résztvevő sem beszélhetett… Az ilyen szilárd csöndfalon a poklok kapui sem vehetnek erőt. Ma, mikor mindenki beszélhet (s beszél is), a szemérmes, csendes tónusnak még nagyobb, jóllehet láthatatlan küldetése van. Ez a láthatatlan kevésnek tűnik, szétpereg a kezünk közt, de valójában nem efféle láthatatlan közösséget alkot-e egy-egy könyv sok száz, sok ezer olvasója, akik sosem találkoznak? S nem efféle láthatatlan klánt hoz-e létre a körülbelül irányba törekvő alkotók nem vér szerinti testvérisége. Ezen az elven Krusovszky Dénes rokonának tekinteném jómagamat, de nemzedéktársaim közül Szabó T. Annát, Imreh Andrást (első kötetének címe különösképpen egybevág Krusovszkyéval: *Aminek két neve van*), Szakács Esztert, Filip Tamást, Ács Józsefet, G. István Lászlót és másokat.

Dénes már a címmel kezünkre játszik: a megnevezésre, a névre utal, s ez a nyomvonal az egész köteten át végigkövethető. Ohó, mondja a profi kritikus: íme egy elsőkötetes, aki a macondói parasztok módjára a megnevezés nehézségeivel bajmolódik, kiragasztgatja a cédulákat tehénre, kerítésre, el ne felejtse a nevüket. Vagyis tanulja, tanulgatja a világot, benne maga s a dolgok nevét, nem úgy, mint mi, nagy, okos felnőttek, akik már mindent tudunk. Ez a tanulás azonban, kritikus uram, nem korfüggő! Míg élünk, a nevünket tanuljuk, hogy aztán végképp

elfelejthessük, hiszen Isten úgyis emlékszik majd rá. Jómagam egyébként a való életben, akárcsak Dénes, két név alatt létezem, vagyis tudathasadásos személyiségként egyik nevemen írok és irodalmárkodom, a másikon pedig, melyet születésemkor kaptam, nyilvántartatom, birtoklok, emésztek, járok-kelek. De hiszen mindannyian összes neveket viselünk, becenevet, csúfnevet, idegenek által ránk aggatott nevezeteket, láthatatlan lények által számunkra kreált, előttünk ismeretlen, titkos neveket.

A kötetben van olyan hajó, mely a mi nevünket (igen, a miénket, névtelen olvasókét) viseli: *„indul egy elképzelt hajó, / én nem fogok hiányozni róla, / és a fedélzetet úgy szólítják majd, / mint engem." (Hosszú sétám végén).* A megnevezés itt matrjoskababa-szerű héjakat növeszt lényünk köré, hiszen a fedélzet, mely nevünkre hallgató önmagunkat körbekeríti, ugyancsak nevünkre hallgat. Másutt a titokzatos egyes szám második személy (a szerelmes?, az olvasó?, a költői én „kopírpapírral" gyártott másodpéldánya?) szólíttatik meg: *„csak mondd ki egyszer az összes / nevem, mert én egyre / sem emlékszem már" (Az összes nevem).* Különös, hogy a név itt (is) mindig a felejtéshez kapcsolódik (vagy tán a felejtés a névhez?): *„Utolsó / sétám a kikötőben lesz az első / utad egy ezeréves vitorláson. / Bárcsak elfelejteném már a nevét: // Késő Bánat" (A Szívnek nevezett kikötő).* A név hol felejtett, hol felejthető, hol megnevezettjét borítja feledésbe. Az ellen fordul, akit páncél vagy matrjoska-héj gyanánt védelmezni hivatott. Talán mert a költő itt *„olyan régóta / néz másokat, hogy / magát már fel sem ismeri" (Egyre távolabb).* Avagy *„régi ujjlenyomatokra vadászok / egy elkeseredett üvegen, / mert az utcát, ahol élnek, / Beletörődésnek hívják" (Játékunk háttere).* Beszélő nevű utca, tussal húzott név alatt kifakult próbababa-arcok. Valóban, ha Krusovszky gondolatmenetét tovább fűzzük, hol lenne tapinthatóbb a feledés, az egyéniségvesztés, mint egy találomra lapozgatott telefonkönyvben, egy rendőrségi ujjlenyomat-nyilvántartásban vagy egy elhanyagolt temetőben, ahol pedig csak úgy burjánzanak a nevek. Mi több, tessék csak elképzelni, mi lenne, ha lenéznénk innen, a Nyugati pályaudvarral szembeni Könyvesház eiffeli magasából, s az összes lenn járkáló hangyaemberkének fejéhez gombostűzve látnánk a nevét? Mennyivel tudnánk többet róluk? Mennyivel többet a világról? Vagyis: mit tesz a név? Bizony, feledtet. Ápol s eltakar.

Hát a hely, a tér, a szoba, a ház, a város? Rendben, hablatyol megint a profi kritikus, Krusovszky Dénes már nem fér be múltjába, kinőtt kezeslábasába, nem találja a hazavezető utat. *„Eltűnt kertem, házam, szobám, csak / a bútorok követik csaholva nyomom"* – halljuk a *Sirám* sorait, s talán nem mellékes, hogy a vers címe már maga idegenséget sugall, akár egy keleti helynév valahol a térkép peremén. *„Miféle ház az, amiből nem / lehet kijutni?"* hangzik másutt a kérdés, és persze nem nehéz rávágni: úgy hívják, labirintus, legalábbis ha Borges és Cortázar argentin uraknak hihetünk *(Egy könnyű mosoly).* Nem kevésbé húsbavágó a következő szepegő, gyerekes faggatózás sem: *„Mert mi lesz velünk, ha / estig nem érek haza?"(Mi lesz velünk?).* És tényleg, mi lesz, tágíthatjuk tékozlói fiúivá, sajátunkká, egyetemessé az ijedelmet. Krusovszky másutt mégis így biztat bennünket, biztatja magát: *„Már biztos / a helyed a legbelső / házban" (Amink marad).* Vagyis tán lesz a számára (számunkra) hely (evilágban, túlvilágon?) valahol, valamikor.

No de addig is, ahogy Descartes-nak ideiglenes erkölcstant kellett kidolgoznia, míg el nem jut az alapelvek legalapvetőbbikéhez, neki is bérelnie (nekünk is bérelnünk) kell valamit, lehetőleg olyan ingatlant, melybe háziúr nem települ. A nulláról kell indulnunk, íme az *alibi*, mely egyben világban-létünk *alibi*je is: *„a folyosó végén balra / nincs semmi, / az lehet a te szobád"* – súgja valaki a versbeli énnek a *Hosszú sétám végén*-ben. Vagyis a semmiben, a nem-lévő semmiben, a koordináta-rendszer nullpontján vagyunk elhelyezhetők. Másutt meg erről értesülünk: *„senki ne hívja Helynek azt,/ ahol túl könnyű élni (…) a menedék neve mától / egyszerűen Test legyen / – én innen kívánom / végignézni nagy / élményeim távozását" (Távozások).* Imponálóan nagyot mondó szerénység, mely azonban még mindig nem a visszahúzódás végpontja. Hiszen *„lerúgott / cipőmbe egy szótlan gyerek / vetette meg ágyát" (Kavics vagy angyal).* Faggatózhatunk megint: alter ego?, tudat alatt szorongó kisgyerek-én?, leendő gyermekünk?, egykor volt szülőnk, akinek gyermek-iszonyatait örökítjük tovább?, leendő angyal-lényünk? Talán mindegyik, talán egyik sem. Lehet, hogy csupán rózsaszínen védtelen, kiszolgáltatott, csecsemő-forma lábfejünkről van itt szó, ám a bizonytalanság már agyunkba fészkelte magát. Van ám még ennél is kietlenebb visszatérés, ennél is barátságtalanabb rejtekhely: megtudhatjuk, hogy a kéz *„egy hideg zsebben él" (Az összes nevem),* mely a cipőnél ugyan kevésbé büdös, mégis kietlen anyaméh egy antropomorf, az ember végtagjait s fejét öt ujjával remekül leképező testrésznek. S nem egy hideg (így nyárelőn persze felmelegedő) zsebben élünk-e mindannyian, Isten felöltőjének molyrágta, széljárta szegletében?

Beszéltünk két fontos motívumról, de szólhatnánk továbbiakról is, melyek a Krusovszky-féle háló nem kevésbé lényeges csomópontjaivá

köthetők. Ilyen a hajó, a csónak, a víz, a folyó, a hal valóságrétege (Pilinszky csillaghálóban vergődő halai nála már reklámszatyorban fuldokolnak – *Hűs vizek).* De ilyen az ösvény, az út, a láb, a cipő asszociációs köre is. Ámde jöjjenek most kicsit az operatőri technikák. Krusovszky előszeretettel operál a mese, az álom eszközeivel, hoz be csodás elemeket, filmtrükköket. *„Ha elalszom, esni kezd / a hó, ha felébredek, / elolvad" (Amíg ideér).* Éppolyan „misztikus" jellegű snitt ez, mint mikor Szakács Eszter egyik versében a beszélő leteszi a telefont, mert fel kell ébrednie. Vagy épp *„a madár-ejtette / magból boldogtalan fiú nőtt, / legszebb fáimat ő vágta / ki, s tutajával most szíved / felé evez" (Foszlik az álmok szövete).* Nagyítás-kicsinyítés, gyorsított képsorok, akárha egy magyar népmese rajzfilmjét látnánk. Amúgy is, mintha az egész világot valami nagy közös ritmus, áramlás járná át, ringatná: *„lüktet az egész szoba, kint a / kert, a teljes álmatlan város, és távolabb is, / lüktet minden, magányosan lüktet, / mint sziámi ikrekben a közös szív" (Lefekvés előtt).* Ilyenformán Krusovszky verse nem holmi költői eszközökkel manipulált valóság, hanem „mindössze" a világ versének lekottázása. Csoda-e ezek után, ha *„a kezdő sort soha nem én / írom, aztán a többire/ is csak engedélyt adok." (Alkonyodik.)*

Van itt egy fiú öt kenyérrel és két hallal, jut eszünkbe, amit az apostolok referálnak Jézusnak közvetlenül a csodálatos kenyérszaporítást megelőzően. Krusovszky *„ingén vércsepp, cipőjén sár" (És utoljára).* Vagyis egyszerűen jön, de egyszerűsége sokasítható, maga meg is sokasítja. Mit ígér nekünk? *„Ma éjjel megpróbálok ébren maradni" (Ébren maradni).* Ébrenlétére, költői virrasztására szükségünk is van, úgy hiszem. És elég, ha mindig csak „ma" marad ébren mivelünk, hiszen tegnap is ma volt, s reméljük, holnap is az lesz. Örülök neki, hogy Dénes „fél a tökéletestől". *„Most minden annyira végleges, / a nedves ruhák a szárítón, / a bevetetlen ágy és a / kihűlt víz a kádban"* – írja. *(Egy másik reggel).* Éppen ezért *„végül / nyitva hagy egy / ajtót" (Távozások),* melyről jó tudni, hogy nyitva van. Ez a költészet nyitott az olvasó felé, beléptet minket terébe. És nyitott felfelé, engedi az bezuhogni az eget, az „azúrt". Nagy öröm számomra, hogy Krusovszky Dénes költészetére ezúttal én tehetem ki a táblát, jól olvasható betűkkel: NYITVA. *(Széphalom Könyvműhely, 2006)*

Lackfi János

A könyvkritikai rovat megjelenését
a Magyar Szak- és Szépirodalmi Szerzők és
Kiadók Reprográfiai Egyesülete támogatja.

Folyóiratunk megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap
és a
József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány
támogatja.